

В. Сергєєв

На зламі.

Нарис історії придніпровських територій Олександрійського повіту

Херсонської губернії напередодні та під час

Національно-визвольних змагань 1917 - 1920 років.

Слово до читачів

Я зголосився написати передмову до книжки Віктора Сергєєва із цілком зрозумілих причин: світловодський люд дві каденції поспіль обирав мене своїм народним депутатом. Причому робив це у найважчий період, коли з тріском розвалювалася радянська імперія, закривалися заводи, розпочиналося безробіття, адже місто було прив'язане до союзного військово-промислового комплексу, котрий тепер втратив своє значення.

Вісім років тодішнього бурхливого життя - це ціла епоха із велелюдними мітингами на схилі Дніпра, який назвали "Пагорбом Яворівського", із запеклою політичною боротьбою, із повільним відродженням патріотизму та національного духу. Я щомісяця приїздив на свій Світловодський округ, вів прийоми людей, намагався в міру своїх повноважень вирішувати проблеми моїх виборців.

Тому це місто і цей край України є справді рідним для мене, я маю тут багато друзів...

Віктор Сергєєв - історик вже нового, справді українського покоління, котре не лише виправляє старі ідеологічні штампи та перебріхування нашої української історії, а й опановує, досліджує, відновлює ті фрагменти національного життя, на які донедавна було накладено комуністичне табу.

Одна з найбільш замовчуваних радянською цензурою сторінок нашої національної пам'яті - героїчний опір "советизації" та зросійщенню українськими патріотами у центрі та на сході і півдні України. Нещодавно талановитий письменник Василь Шкляр написав і видав художній роман "Чорний ворон" на цю тему. Віктор Сергєєв здійснив документальне дослідження про патріотів - східняків, котрі за двадцять років до створення Української Повстанчої армії в Галичині підтримували дух нації і чинили опір московським окупантам. Радянська пропаганда назве цих лицарів "бандитами" і майже на століття про них забудуть. Те, що зробив для української історії українець із Світловодська, "вирівнює" патріотизм східняків стосовно галичан.

Отож, прочитайте цю талановиту книгу.

Володимир Яворівський,

грудень 2009 року

Від автора

Метою даної краєзнавчої розвідки є висвітлення соціально-економічних та суспільно-політичних процесів, що мали місце на придніпровських територіях Херсонської губернії під час Української національної революції 1917 - 1920 років. Звісно, відтворити абсолютно цілісну картину тих подій ввижається неможливим з-за вкрай низького рівня діловодства у революційну добу. Певний дефіцит історичних відомостей спонукав до більш ґрунтового аналізу загальногубернських суспільних явищ.

Використання індуктивного підходу було в умовах, що склалися, єдино можливим методологічним засобом. Літературна обробка інформаційних даних, здобутих внаслідок опрацювання відповідних фондів Кіровоградського, Миколаївського, Полтавського та Херсонського обласних архівів, а також Кременчуцького, Олександрійського й Світловодського краєзнавчих музеїв, пропонується нині увазі читачів. Всі цитати, що наводяться, подано мовою оригіналу.

На початку XX-го століття землі нинішньої Світловодщини були розпорознені поміж кількома адміністративними одиницями Херсонської губернії. Це масштабне (367 верст зі сходу на захід, 271 верста з півночі на південь) територіальне утворення Російської імперії станом на 1 січня 1914 року мало загальну площу 6 470 360 десятин (або 62,2 тис.кв.верст). Маючи спільні межі із 6-ма губерніями (Полтавською, Київською та Подільською – на півночі, Катеринославською – на сході, Таврійською – на південному сході, Бессарабською – на заході) та вихід до Чорного моря, Херсонщина займала вигідне економіко-географічне становище. До того ж, на її території розташувалися провідні підприємства суднобудівної та машинобудівельної

Глинська	7 353	24	-	16	14	-	7	2
Миронівська	7 277	6	-	3	7	-	55	-
Новогеоргіївська	4 529	18	1	2	37	1	23	41

Розмір земського збору з однієї десятини землі у Олександрійському повітові в напередодні Першої світової війни становив 49 копійок (5).

Саме за рахунок цих коштів утримувалися земські училища та лікарні. (Детальніше про стан закладів освіти у волостях див.Додаток 3.)

Підрастаюче покоління новогеоргіївців здобувало середню освіту у чоловічій (завідуючий - колезький асесор В. Соколовський) та жіночій (фундаторка Ю. Козлянінова) приватних прогімназіях, а також чоловічому 4-класному (інспектор – колезький асесор К. Хаджи-Кансев) та жіночому 2-класному (завідуюча – П. Карпінська) училищах.

Розповідь про крайову освіту буде неповною без висвітлення такого важливого аспекту, як ремісниче навчання. Місто Новогеоргіївськ нарівні з Миколаєвом, Одесою, Єлисаветградом, Кременчуком та Вознесенськом було визнаним центром навчання бондарному ремеслу(6). Більш того, непоказне місто над Тясмином мало почесний статус кузні гончарських кадрів для всієї Херсонської губернії. Адже вироби новогеоргіївських потомствених майстрів здобули визнання навіть в Катеринославщині та Таврії. Неабияку роль у попиті на їхню продукцію відіграла висока якість місцевої глини. Далі увазі читача пропонуються витяги із раритетного дореволюційного видання, що містять детальний опис розвитку гончарства у Олександрійському повіті.

Отже, «... Глина, служащая основанием существования промысла, в настоящее время, если только ее нет на надельной земле, нигде даром не достается.

Цена её бывает весьма разнообразна и не всегда зависит от большего или меньшего спроса. Но, помимо платы за самую глину, гончару приходится расходоваться еще и на доставку ее, так как она не всегда находится тут же, вблизи поселения, и иногда привозится за десятки верст... В Александрійском уезде, в м. Ревовка, за воз глины платится 1 руб.5 коп., доставка ее стоит 1 руб., в Скубьевке воз глины обходится в 2 руб. 55 коп., в этих же поселениях покупают глину и Новогеоргиевские гончары. Она им с доставкой обходится 3 руб. за воз, на Табурищенской надельной земле глина продается ямами (длина 1,5 аршина, ширина 1 аршин, глубина 8 саженой) по 100 руб., в течение года выбирается 2 ямы. Для покупки их образуются товарищества из гончарей ближайших сел. В Новогеоргиевском районе, где имеется, быть может, лучшая в губернии глина, она залегает на значительной глубине и добывается с большими затруднениями. Доходят до нее шурфами в аршин шириной и уже в слое добываемой глины устраиваются «печеры» (шахты). Спускаются в шахты и поднимаются из них без особых приспособлений – в стенах колодца поделаны углубления, в которые рабочий становится ногами и локтями и довольно быстро опускается и карабкается вверх. Для поднятия глины наружу приспособлен ворот, глина поднимается в корзинах. Чтобы набрать воз глины, требуется работа двух человек. Обыкновенно гончар нанимает подводчика, который с ним и добывает глину. В зависимости от расстояния до глинища подводчик получает 1-2 руб., ценится и извоз, и работа подводчика. Когда из копи выбрана глина так, что грозят обвалы – яма засыпается...» (7).

Подвірний перепис 1885 року зафіксував проживання в межах повіту 396 гончарів (із них 290 мешкало у Новогеоргіївському гончарному районі). По двадцяти роках ці показники зменшилися до 218 та 165 відповідно. Близькість до Тясмину як річкової торговельної артерії робила Новогеоргіївськ важливим транзитним пунктом лісопромислового бізнесу. Меблеві виробни, вікна та двері, фургонні вісі у великій кількості проходили крізь 8 міських великих складів на своєму шляху до ярмарків та базарів губернії. Протягом 1913 року із Новогеоргіївська було відправлено вантажу загальною вагою 375 тис. пудів та отримано 1 697 тис. пудів (в т.ч. хлібопродуктів 183 тис. та 132 тис. відповідно). Для порівняння, за цей же термін з Табурища відправлено 153 тис. пудів вантажу. Міцними на внутрішньому ринку вважалися позиції новогеоргіївських стельмахів. Зокрема, у дореволюційному виданні «Ремесла и промыслы Херсонской губернии» йдеться про те, що «...промысел подеревщиков, изготовляющих фургонные ходы и колесников дает хороший заработок в тех поселениях, вокруг которых на близком расстоянии нет еще подеревных мастерских, в поселениях же, где этот промысел установился давно и имеет много мастеров, он находится в угнетённом положении, в местечке Аджамка, например, промысел заглушается мастерами г. Новогеоргиевска. В описываемом производстве выделяется еще особая специальность, токарная - выделка ступиц для колес, но мастера этой специальности встречаются только в Ново-Георгиевске и в двух немецких колониях Одесского уезда... Токарь работает на материале заказчика, получая 7 – 7 с половиной коп. за каждую ступицу, которых в день выделывает от 20 до 40 штук. Заработок такого мастера превышает в среднем 2 руб. в день...» (8).

Загалом по північним волостям Олександрійського повіту станом на 1905-й рік склався такий стан речей: (9)

Бондарство

Назва села	Волость	Кількість майстрів
Іванківці	Іванківецька	3
Косівка	Косівська	3

Гончарство

Назва села	Волость	Кількість майстрів
Скуб'ївка	Новогеоргіївська	60
Павлівка	Павлиська	35
Талова Балка	Миронівська	17
Свинарка	Павлиська	15
Ревівка	Новогеоргіївська	6
Новогеоргіївськ	Новогеоргіївська	5

Ковальство

Назва села	Волость	Кількість майстрів

Іванківці	Іванківецька	6
-----------	--------------	---

Кравецтво

Назва села	Волость	Кількість майстрів
Стецівка	Стецівська	20
Павлиш	Павлиська	17
Іванківці	Іванківецька	10
Андрусівка	Стецівська	8
Ново-Георгіївськ	Новогеоргіївська	8
Калантаєво	Стецівська	5
Косівка	Косівська	5
Талова Балка	Миронівська	5

Теслярство

Назва села	Волость	Кількість майстрів
Павлиш	Павлиська	7
Іванківці	Іванківецька	6
Косівка	Косівська	6
Талова Балка	Миронівська	6

Ткацтво

Назва села	Волость	Кількість майстрів
Стецівка	Стецівська	300
Глинськ	Глинська	200
Іванківці	Іванківецька	200
Калантаєв	Стецівська	150
Янів	Глинська	85
Косівка	Косівська	50

Шевство

Назва села	Волость	Кількість майстрів
Ново-Георгіївськ	Новогеоргіївська	27
Іванківці	Іванківецька	12
Павлиш	Павлиська	6
Глинськ	Глинська	5
Косівка	Косівська	5

Окрім значних покладів глини ґрунти Новогеоргіївської волості були багатими на граніт. Так, варто відзначити родовище поблизу села Табурище (наразі Хмельницький мікрорайон м. Світловодська). В 1913 році зусиллями 15 каменярів приватного підприємця П.М.Певного було здобуто 137 куб. сажнів бутового та 1970 куб.сажнів тесового каміння на загальну суму 46 712 карбованців(10). Інші ж родовища, зокрема поблизу Ново-Георгіївська, мали переважно місцеве значення і розроблялися в межах попиту внаслідок віддаленості від залізничних магістралей. Перспективне будівництво залізничної гілки Бурти – Ново-Георгіївськ було перерване світовою війною.

Напередодні її початку у Ново-Георгіївську мешкало 15 334 особи (з них 7 715 чоловіків та 7 619 жінок)(11). Посаду міського голови займав представник торгівельних кіл Павло Іванович Попов. Його помічниками були члени міської управи П.К. Коссов та М.С. Федоров. Обов'язки поліцейського пристава виконував колезький секретар І.М. Розов. До міської еліти належали також завідувачий поштово-телеграфною конторою таємний радник Г.К.Нізяєв, завідувачий земською лікарнею М.С. Самбург, городовий лікар колезький радник І.Я. Лісогоров, директор міського банку полковник Ф. Зінкевич(12). Господарче життя Ново-Георгіївська красномовно відображено у кошторисі надходжень та витрат, що міститься у «Статистико-економическом обзоре Херсонской губернии за 1913-й год». Згідно з ним, надходження до міського бюджету у сумі 69 825 карбованців розподілялися за такими розрядами :

1.Збори - оцінний з нерухомого майна – 2 899

- з торгівлі та промислів – 1 138
- винагорода від держави внаслідок запровадження казенного продажу міцних напоїв - 598
- з трактирів – 1 313
- з візництва - 882

2.Мито за засвідчення скарг та актів на стягнення - 187

3.Доходи – з міських земель, що здаються під землеробство – 8 392

- з інших угідь сільськогосподарського характеру – 5 181
- з міських будівель – 2 581
- з міської різниці – 4 428
- з міських капіталів - 72
- з інших оброчних розрядів – 4 038

4.Допомога від казни – на витрати щодо розквартирування – 7 301

на інші потреби - 11 947

від земства - 540

від міських займів 13 760

від спеціальних капіталів – 2 549

5.Різні штрафи, пені, нарахування, стягнення - 786

випадкові надходження – 1 233.

Витратна частина бюджету м.Ново-Георгіївська у 1913-ому році становили 66 469 карбованців і мала такі складові, як

- утримання урядових установ – 1 327
- утримання міського громадського управління – 6 834
- утримання міської поліції – 7 977
- утримання пожежних команд – 1 309
- облаштування та ремонт бруківки, тротуарів та набережних – 3 169
- освітлення міста - 890
- заходи щодо благоустрою міста - 59
- початкова народна освіта – 4 450
- медична та санітарна частина - 787
- ветеринарія - 770
- сплата податків – 3 226
- утримання громадських будівель, пам'ятників – 2 072
- утримання, придбання та купівля нерухомого майна – 4 367
- військова квартирна повинність

наймання квартир та виплата “квартирних” коштів - 169

ремонт та утримання військових приміщень – 4 365

інші видатки – 4 191

- сплата боргів – 18 379
- інші витрати – 981(13).

Можна помітити, що 13,2% міського бюджету з'їдало утримання військових частин. Перебування у Ново-Георгіївську армійських підрозділів менш за все скидалося на випадковість. Адже первісно, з початку XIX століття, колишній Крилівський шанець (з 1821 року Ново-Георгіївськ) був невід'ємною ланкою у системі російських форпостів на Середньому Подніпров'ї. Одна з його слобідок, Приліпки, здавна була військовим містечком. За часів Першої світової війни тут квартирували Кримський та 8-й запасний кавалерійські полки.

Проте, у 1913-му році державні субвенції на утримання залоги суттєво зменшилися (7 301 карб. проти 9 830 у 1912р.). Видатки ж на розквартирування військ зросли у порівнянні з 1912-м роком на 7% (8 725 карб. замість 8 152). Населенню також доводилося нести тягар доріжної, підвідної та арештантської повинностей. Збереглися відомості про норми арештантської табелі напередодні Лютневої революції. З 1 вересня 1916 року у повітах Херсонської губернії вводилися нові розцінки утримання в'язнів (14)

Повіт	Табельне призначення до 1.9.16 року	Табельне призначення після 1.9.16 року
Єлизаветградський	12 копійок	18 копійок
Анан'ївський	14 копійок	16 копійок
Олександрійський	12 копійок	17 копійок
Тираспольський	14 копійок	16 копійок

Але відчуті повною мірою наслідки цього заходу мешканцям повітових буцегарень не судилося. У березневі дні 1917-го року всі вони отримали довгоочікувану волю.

Настрої, що домінували у тодішньому українському поспільстві напередодні революції, надзвичайно емко відобразив М. Плешко у своїх спогадах «Из прошлого провинциального интеллигента». « ... в обществе, под влиянием наших военных неудач, душевная подавленность, глухое недовольство правительством, которое обвиняют в измене, увеличивающееся к тому времени дезертирство из войск быстро повышало преступность, упавшую было очень в начале войны. Чувствуется, что так продолжаться не может. Нужна гроза, которая бы освежила атмосферу, нужно что-то, что могло бы дать новые силы для борьбы, необходимо влить бодрость в души уставших и упавших духом...»(15). А втім, на шпальтах офіційних “Херсонских губернских ведомостей” знаходили місце лише довгезелні номенклатурні списки, оголошення про конячий пригул та повідомлення на кшталт:

“...По акту, совершенному 17 января с.г. по реестру № 40 у Новогеоргиевского нотариуса А.П.Щигельского мещанин Алексей Иванович Шавшунов продал мещанам Шнееру и Вульффу Пинкусовым Каневским право на 1/24 долю в лесопильном заводе и мельнице в г.Новогеоргиевске.

18 января с.г. по реестру № 46 нотариусом г.Новогеоргиевска А.П.Щигельским совершен мещанам Андрею Григорьеву Грицаю и Шлеме Беркову Бауху товарищеский договор для производства торговли хлебным зерном в г.Новогеоргиевске...

Нотариус г.Новогеоргиевска А.П. Щигельский объявляет, что по акту, засвидетельствованному 26 января с.г. участник полного товарищества под фирмой “М.Ю.Юдицкий и К” в г. Новогеоргиевске, личным трудом и инициативой, без денежного вклада Борох Эльев Экслер выбыл из товарищества, переуступив все права и обязательства своим остальным членам товарищества. Предприятие от долгов свободно...”(16).

“...Нотариус г.Новогеоргиевска объявляет, что 28 февраля с.г. им совершен договор Полного Товарищества, учрежденного жителями г. Новогеоргиевска Янкелем Мордковичем Черейкиным, Зельмаком Абрамовым Звенигородским и Дувидом Иоселевым Каневским на один год для изготовления и поставки повозок, ходов, арб и принадлежностей к ним в г. Новогеоргиевске...”(17).

Телеграфна звістка про скинення Миколи Другого блискавично надійшла до великих міст Херсонської губернії. Зокрема, в “Одесских новостях” інформація про повалення царату з’явилася вже 2 березня 1917 року. В двадцятих числах місяця згідно рішення Одеського виконавчого комітету новоутвореної Ради робітничих депутатів до найвіддаленіших куточків Херсонщини вирушили кілька десятків агітаційних “летючих загонів”. Ці імпровізаційні формування мали забезпечити організацію селянських сходів для виборів до нових органів самоуправління - місцевих комітетів. У офіційному ж губернському часописі тексти телеграм останнього російського імператора про відречення, листа великого князя Михайла Олександровича про відмову від престолу, а також перші укази столичного Тимчасового уряду побачили світ тільки 29 березня (11 квітня за н.ст.) 1917 року. У цьому ж номері було розміщено Звернення Державної Думи до сільського населення колишньої імперії.

«Граждане России, жители деревни!

Нет больше старой власти, расточавшей народное достояние. Могучим порывом народа она низвергнута. Государственная Дума, в согласии с народом и армией создала новое правительство для того, чтобы установить новый государственный строй и поднять народное хозяйство. Каждый из нас должен работать с этой целью не покладая рук, стараясь помочь общему делу, чем и как может. Пришла ныне пора всем сынам великой нашей Родины еще более напрячь все свои силы на защиту матери России. Вам, землепашцам, надлежит немедленно помочь снабжению армии и нуждающегося населения зерном, крупую и прочими продуктами. Без хлеба нельзя воевать, как нельзя воевать без пушек и снарядов.

Братья! Не дайте России погибнуть! Везите немедленно хлеб на станции и склады! Ваши братья и сыны там, в окопах, будут голодать, если вы не дадите им хлеба. От вас зависит победа. Не выдайте родины! Везите и продавайте хлеб, не ожидая особых распоряжений. Везите его добровольно и помогайте этим общему делу – этого требует от вас пролитая на полях брани кровь ваших сынов и братьев. Помните, что поражение наше приведет к прежнему старому порядку. Верьте, что к свободе, к счастью России путь один – победа!

Везите хлеб ваш сейчас-же. Накормите армию и дайте новые силы для борьбы с врагами. С Божьей помощью за дело!

Председатель Государственной Думы РОДЗЯНКО

7-го Марта 1917 года» (18).

Патетичні заклики маніфесту в жодному разі не були для селян одкровенням. Суворі реалії трирічної світової війни вже встигли перетворитися на усталену норму для мешканців Херсонської губернії. Ще у серпні 1914-го близько вісімнадцяти тисяч уроженців Олександрійського повіту одягли солдатські шинелі, щоб захистити «віру, царя та вітчизну» від «тевтонських орд». Зокрема, із Новогеоргієвська та Табурища на фронт пішли 1 235 осіб(19). Ті ж, що лишилися вдома, несли тягар продовольчої розкладки на потреби діючої армії. Так, згідно з цифровими даними, схваленими Особливою Народою із продовольчих питань та затвердженими тимчасовим керуючим Міністерством Землеробства Г. Грудистовим, Херсонська губернія мала протягом січня-лютого 1917р. постачити 313 294 пудів м’яса та 27 492 пудів сала.

Взагалі ж, згідно циркулярів херсонського губернатора Ветчиніна, напередодні лютневих подій ціни на продовольство у Олександрійському повіті мали такий вигляд:

Борошно (у карбованцях за пуд)

- пшеничне сортове

1 сорт – 3.77

2 сорт – 2.97

3 сорт – 2.20

- пшеничне відсівне з виходом 85% - 3.06
- житнє простого мливу з виходом 98,5% - 2.20
- житнє відсівне з виходом 85% - 2.40

Велика рогата худоба у карбованцях)

- живою вагою 15 пудів – 8.60 за пуд,
- живою вагою 16 пудів – 8.70 за пуд,
- живою вагою 20 пудів – 9.10 за пуд,
- живою вагою 40 пудів – 11.10 за пуд.

Вівці (у карбованцях)

- за 1 пуд живою вагою – 8.00. У разі придатності овчини для виготовлення кожуха передбачалася бонусна виплата(20).

Встановлення стійких цін на продовольство стало одним з останніх у кар'єрі царського сановника. В перших числах березня колишній єгермейстер двору його імператорської величності Віталій Георгійович Ветчинін зійшов з політичної сцени. До обов'язків херсонського губернатора приступив колишній голова губернської земської управи П.Д. Горич. Щоправда, тепер він мав "революційний" титул Херсонського губернського комісара. Його помічником (або "товаришем") був призначений директор Херсонського Взаємного Кредиту К.Д. Сосновський. Зміна вищого керівництва стала першою ластівкою у низці докорінних змін у всіх царинах крайового управління. На місця запроваджувалися посади повітових комісарів, які особисто підпорядкувалися П. Горичу і зосереджували виконавчу владу в межах ввіреної території, здійснюючи нагляд над діяльністю новостворених волосних дум та управ. Інші новації стосувалися в першу чергу вирішенням продовольчого питання. Виникли губернські продовольчий та земельний комітети, які координували дії повітових й міських продовольчих та повітових й волосних земельних комітетів відповідно. У травні 1917 року почала функціонувати Губернська Продовольча Управа, що мала контролювати закупівельну діяльність повітових продовольчих комітетів, сприяти наданню кредитів, затверджувати форми ведення діловодства тощо. Діяльність управи могла бути ефективною за умови співпраці із головноуповноваженим Міністерства землеробства у Херсонській губернії С. Гербелем. Саме цей високопосадовець мав право видачі нарядів на відправку продовольства до інтендантського відомства. У його веденні перебувало також транспортування хлібопродуктів морським та річковим транспортом(21).

Серед питань, якими опікувався Херсонський губернський продовольчий комітет, одним з найбільш важливих було збереження обсягу посівних площ. 28 березня (10 квітня за н.ст.) 1917 року було видано циркуляр голови комітету І. Зубенка за № 20, в якому волосним продовольчим комітетам пропонувалось скласти реєстр всіх земель, що не можуть бути оброблені за рахунок зусиль місцевих жителів. Проблема недостатньої кількості робочих рук мала вирішитися внаслідок залучення австро-німецьких військовополонених. Крім того, 15 (28 н.ст.) травня того ж року на засіданні губпродкому було проведено розподіл солдатів тилових частин російської армії на польові роботи у губернії(22). Але використання примусової праці зовсім не слугувало панацеєю від майбутнього неврожаю. Часопис "Свободное слово" повідомляв у липні 1917-го про те, що "... по Александрійському и Елисаветградскому уездам по всем хлебам треть показаний указывают на среднее состояние посевов и две трети плохое" (23).

Спроба знайти вихід зі скрутного становища зафіксована в газетних повідомленнях, що наводяться далі:

"... Из различных уездов Херсонской губернии поступают в губернский продовольческий комитет запросы относительно выдачи задатков по закупкам урожая 1917г. Управы жалуются на то, что производители осаждают просьбами авансировать их за реализацию хлеба, ибо рабочие руки непомерно возросли, а в пленных ощущается острый недостаток. В связи с подобными ходатайствами Херсонский продовольственный комитет возбудил ходатайство перед министерством о предоставлении губернскому комитету права выдавать ссуды под хлеб на корню в размере 40% с тем, чтобы когда хлеб будет собран в амбары, эти ссуды были увеличены до 80%. Выдачу авансов предполагается производить через уездные продовольственные комитеты, а финансирование производителей и сбор зерна через кооперативы. В своем ходатайстве Херсонский комитет подчеркивает важность срочного разрешения затронутого вопроса, ибо частными банками, а также государством ссуды под залог хлеба не выдаются, а уборка в нынешних условиях сопряжена с громадными затратами..." (24).

Крім спроб поліпшити ситуацію у продовольчому питанні, у діяльності керівництва Херсонського губернського комітету громадського спокою та безпеки на чолі з новопризначеним замість П. Горича відомим газетним діячем, есером Сергієм Петровичем Юріциним простежуються такі складові, як:

- проголошення амністії всім дезертирам царської армії у разі явки з повинною терміном до 15 травня 1917р.(25)
- надання волосним земським зборам власної статті доходу - волосного земського збору у розмірі 3% від повітового збору. Для цього вводилася посада волосного збирача, який призначався повітовою земською управою,
- інформаційне сприяння під час проведення серед краян Позики Свободи на підставі постанови Тимчасового уряду від 27 березня 1917р. Згідно з нею, у широкий обіг пропонувалися позичкові облігації номіналом у 50, 100, 500, 1 000, 5 000, 10 000, 25 000 карбованців, які мали приносити власникам 5% річних. Виплата мала відбуватися протягом 49 років, починаючи з 1922р. (26)
- заходи щодо попередження ексцесів соціального характеру на селі. Із оголошення виконуючого обов'язки Херсонського Губернського Комісара К.Сосновського "... Министр Председатель Князь Львов телеграммой сообщил мне, что в последнее время к Временному Правительству поступают телеграфные и личные заявления об арестах и самовольных действиях отдельных сельских обществ и волостных комитетов, лишающих возможности землевладельцев как крупных так и мелких исполнить свой долг перед Государством – обсеменить принадлежащие им земли... Как выход – через посредство уездных комиссаров - довести до ведома волостных управ о недопустимости посягательств на личную собственность без решения судебной власти..."(27)
- демократизація громадського життя. Так, під тиском ліберально налаштованого крила земської управи командуючий Одеським військовим округом генерал от інфантерії Ебелов наказом за № 3 074 від 27 березня 1917 року скасував дію власних постанов заборонного характеру
- № 12 470 від 24.08.1915р. про заборону утримання так званих "будинків для побачень",
- № 9 269 від 19.06.1915р. про заборону демонстрацій,
- № 13 753 від 22.09.1915р. про заборону вивезення горілчанних виробів за межі округу,
- № 1 216 від 22.01.1916р. про заборону вивезення цукру за межі округу,
- № 12 454 від 26.08.1916р. про заборону влаштування зібрань без відома адміністративної влади,

- № 16 362 від від 14.11.1916р. про заборону демонстрування в ілюзіонах кінострічок, що зображують злочинні дії,
- № № 11 280, 16 736 від 6.08.1916р. та 23.11.1916р. про заборону піднімати кузови візницьких екіпажів за відсутності дощу або снігу чи за холодної погоди тощо(28).

Проте, багатообіцяючі починання урядовців не змогли призупинити сповзання країни у прірву громадянської війни.

Варто навести свідчення сучасників тих подій: «Февральский переворот, упавший так неожиданно на головы граждан, не испугал... Была глубокая уверенность в том, что Временное Правительство достаточно сильно, чтобы удержать настроение граждан в русле стремления воевать до победного конца. Но прошло очень мало времени и в душу стали закрадываться смутные опасения... Сразу же стала чувствоваться слабость правительства, не сумевшего поднять настроение народа для творчества, самоограничения, выдержки и терпения, столь необходимых во время войны. Толпа поняла свободу в смысле права на разрушение. И первой, под ударами никем не обуздываемой жадной разрушения, пала полиция... - орган охраны и исполнения, взамен не было ничего создано, и центральная власть осталась без связи со страной, попавшей сейчас же в руки преступников и хулиганов. Заменить полицию вновь возникшая милиция, конечно, не могла. В милицию бросились служить все, кому не лень, кто материально нуждался, кто захотел хотя бы маленькой власти... Народ творил с молчаливого согласия советов солдатских и рабочих депутатов свою волю, а правительство было бессильно...»

«...О провинции никто не заботился. Все эти маленькие уездные Александровски, Павлограды и Бахмуты жили своей отдельной жизнью; как-то по своему переделывали житейские формы на новый революционный лад: забытые центром, лишённые авторитетной и определённой власти уезды быстро катились к самой страшной анархии. Всякий уезд, каждая волость создавали для себя особые им выгодные законы. Губернская власть, занятая собственными заботами и, в свою очередь, не получавшая никаких указаний из Петрограда, распространяла свои действия и мероприятия только в масштабе губернского города и всё видимо катилось к пропасти...» (29).

На превеликий жаль, документи, що висвітлюють кількісний та соціальний склад Рад Олександрійського повіту протягом 1917-1918 рр., фактично не збереглися. Як стверджує український радянський історик Б.Бабій: «...Кількісний склад Рад і їх виконкомів у різних містах був різний. Це й зрозуміло: він залежав від кількості робітників і солдатів, які обирали депутатів, а також від норм представництва, які встановлювалися на місцях. Якихось єдиних норм представництва, природно, тоді ще не було»(30). У якості прикладу можна навести Кременчуцьку раду, яка складалася з 200 депутатів. З їхнього числа було обрано виконком (45 осіб)(31).

В умовах затяжної невдалої війни діяльність рад безумовно сприяла поширенню загальнодержавної кризи. Фактична влада губерньського комісара С. Юрціна поширювалася на територію міста Херсона. Такий же стан речей спостерігався у повітових Єлизаветграді та Олександрії. Яскравий нарис провінційного повсякдення міститься у доповідній записці члена виконавчого бюро Херсонського губерньського комітету рад солдатських і робітничих депутатів Ф. Чинчіса про становище у Олександрійському повіті.

“ 28 сентября 1917 года.

...С каждым днем население ждет известий о мире..., но за отсутствием литературы лишено узнать что-либо...

Особенно остро обстоит со снабжением населения мануфактурой, керосином, железом, кожей и др...

...Положение безвыходное...детей, за отсутствием одежды, лишены возможности посылать в школу...

...В связи с этим настроение низов страшно вялое...Уездный Совет очень слаб...причины тому – отсутствие работников, а главное – средств к существованию...До сего времени совет совершенно не пользовался авторитетом у местных учреждений...Земская Управа пополнена, половина крестьянами, не далеко ушла от старой цензовой... фактически делами уезда управляют те же самые лица, что и раньше, видя слабость совета проводят то, что они находят «целесообразным»...и на протесты совета даже иногда не отвечают...

...по уезду земских почт осталось очень мало, большинство закрылось, и когда приходится ехать по уезду экстренно, надо нанимать частных лошадей. Телефонная сеть тоже всюду испорчена, характерно, что у помещиков почти всех имеются телефоны и всегда исправны, что у крестьян вызывает злобу, и были такие случаи, что крестьяне разрывали провода, говоря, «пусть и их телефоны не работают...» (32).

Невпинна соціальна руйнація супроводжувалася бурхливою, навіть гарячковою громадсько-політичною активністю. Протягом кількох місяців тільки на губерньському рівні відбулася низка установчих з'їздів, зокрема, селянські з'їзди у Херсоні (3 - 4.04.1917р.) та Миколаєві (30.04 – 04.05.1917р.), з'їзди рад селянських депутатів у Одесі (14 – 17.08.1917р.) та Херсоні (25 – 29.09.1917р.), обласний селянський з'їзд в Одесі (6 – 8.04.1917р.) та з'їзд громадян-хліборобів у Херсоні (23 – 25.04.1917р.), український національний з'їзд (28 – 30.06.1917р.) та з'їзд Рад робітничих та селянських депутатів (17 – 21.08.1917р.) у Одесі тощо.

Політичні уподобання широкого депутатського загалу мали яскраво виражений “угодівський”, тобто помірковано-демократичний характер. Так, офіційне радянське видання нарікає на “эсеро-меньшевистское засилье» серед учасників Херсонської конференції робітничих та солдатських депутатів (18-19 травня 1917р.), у якій нарівні з представниками Ново-Воронцовки, Скадовська, Гаврилівки та Каховки прийняли участь делегати з Новогеорґіївська (33).

За всіма тогочасними правилами переважна більшість цих заходів перетворювалася на кількадечну говорильню з обов'язковим прийняттям резолюцій декларативного змісту та з мізерним прикладним значенням. Заради прикладу варто навести повний текст програми Херсонського губерньського селянського з'їзду (квітень 1917р.)

« 1. Текущий момент

- Земельная политика.
- Рабочая политика.
- Продовольственная политика (организация и контроль над промышленностью и торговлей)
- Финансовая политика.
- Самоуправление.
- Общегосударственная и внутренняя политика.
- Национальная политика.
- Война и мир.
- Вопрос о власти.
- Организация Советов Крестьянских, Рабочих и Солдатских Депутатов.

- Выборы депутатов от Херсонской губернии в Всероссийский Совет Крестьянских Депутатов.

2. Учредительное собрание

- Политический строй.
- Автономия и федерация Национальных единиц.
- Основной закон о земле.
- Борьба с милитаризмом.
- Законодательство, регулирующее производство и обмен.
- Народное образование.

3. Выборы в Учредительное Собрание

- Отношение Херсонского крестьянства к политическим партиям.
- Выборы кандидатов в Учредительное Собрание от крестьян Херсонской губернии»(34).

Щодо проведення виборів до майбутнього російського парламенту на теренах Херсонщини у фондах Державного архіву Херсонської області зберігається децизи документів. Так, згідно циркуляру відділу з підготовки Установчих Зборів Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад Робітничих та Солдатських депутатів за № 664 від 17.10.1917р. інструкторські повноваження в межах Херсонської губернії поклалися на службовця відділу Кирила Трохимовича Говорова (35). Це відрядження стало відповіддю на звернення голови Херсонського комітету РСДРП(б) В. Липшиця до ЦК партії із проханням надати відповідну агітаційну літературу(36). Свідомо рутинна підготовча робота ускладнювалася чисельними периферійними чварами, про що свідчить документ, що наводиться далі:

“ Резолюция № 6

Исполнительного Комитета Совета Солдатских, Рабочих и Крестьянских Депутатов 18 Сентября 1917 года.

Принимая во внимание,

1. Что в комиссию по распределению сумм, отпущенных на подготовку населения Александрийского уезда в выборах в Учредительное Собрание и внешкольное образование не были приглашены Александрийской уездной Земской Управой представители от Новогеоргиевского Совета Солдатских, Рабочих и Крестьянских Депутатов, выбранного 8-тысячным гарнизоном, 1,5 тысячи рабочих и крестьян соседних сел и деревень,
2. Что на Губернском совещании в городе Одессе по распределению указанных сумм Совет имеет своего представителя, коим были внесены сметы по подготовке к выборам в Учредительное Собрание и внешкольному образованию от Новогеоргиевского Совета и социалистических партий,
3. Что Александрийская уездная Земская Управа была поставлена об этом в известность и ею обещано было пригласить представителей,
4. Что при распределении денег Александрийской уездной Земской Управой обойдены были революционно-демократические организации социалистические партии уезда, при чем представители таковых в комиссии от гор. Александрии подвергались механическому заявлению, большинство комиссии приверженцы Земской Управы.
5. Что из назначенных Земством инструкторы по подготовке населения по выборам в Учредительное Собрание не имеет определенной политической окраски и не принадлежат ни к революционно-демократическим организациям, ни к политическим партиям, почему и является безответственными в своих выступлениях.

Совет Солдатских, Рабочих и Крестьянских Депутатов постановил

1. протестовать против подобного состава комиссии по подготовке населения Александрийского уезда по выборам в Учредительное Собрание,
2. признать распределение денег для вышеуказанной цели неправильным,
3. предусмотреть революционно-демократическим организациям отозвать из комиссии своих представителей, считая присутствие их бесполезным и указав этим населению Александрийского уезда, что Земская Управа устранила демократию от участия в предвыборной кампании,
4. ходатайствовать перед Губернским Земством об отпуске средств на подготовку населения Александрийского уезда к выборам в Учредительное Собрание Новогеоргиевскому Совету Солдатских, Рабочих и Крестьянских Депутатов, при котором имеется хорошо организованная культурно-просветительная секция, которая выбрала план для вышеуказанной подготовки.

№ 864 Председатель Совета Солдатских, Рабочих и

Крестьянских Депутатов г. Новогеоргиевска

22 сентября 1917г. Секретарь (37).

Голосування, що відбулося протягом 12 – 14 листопада 1917 року, виявило незаперечний авторитет серед мешканців Херсонської губернії ідеологічних принципів партії соціалістів – революціонерів (понад 50% голосів). Друге місце зайняв блок українських національних партій (27,9%). Більшовики, попри зусилля пропагандистів, зазнали дошкульної поразки (10,2%)(38). Такий непоказний підсумок багато в чому зумовлювався вкрай незадовільним організаційним рівнем губерньського партійного осередку. Протягом перших місяців влади Тимчасового уряду невелика (15 осіб) Херсонська організація РСДРП(б) була відвертим аутсайдером громадського життя. Суттєво перешкоджало зростанню політичних амбіцій місцевих більшовиків перебування разом з «меншовиками» та «інтернаціоналістами» у лавах коаліційних «громадських об'єднаних організацій». Курс на розкол соціалістичного альянсу, започаткований згідно з лєнінськими Квітневими тезами, зрештою призвів до виокремлення партійних осередків РСДРП(б) і перетворення їх на самостійних суб'єктів політичної діяльності. Наприкінці вересня започаткував свою роботу більшовицький губерньський комітет, обраний на Одеській партійній конференції. За неабиякий тактичний успіх потрібно вважати тенденцію до збільшення питомої ваги пробільшовицького контингенту в управлінських органах рад всіх рівнів аж до губерньського виконкому Рад робітничих, селянських та солдатських депутатів включно, що намітилася восени 1917-го року.

До речі, маловідомим лишається той факт, що протягом тривалого терміну ця поважна інституція перебувала у стані перманентного безгрошів'я. Про це свідчать чисельні листи, один з яких пропонується увазі читачів

“ Херсонский Губернский

Исполнительный Комитет
Советов Рабочих и
Солдатских депутатов
Сентября 12 1917г.
№ 44 В Исполнительный комитет
Советов Солдатских и Рабочих
Г. Новогоргиевска

Прилагая при сем копию постановления Херсонского Губернского Исполнительного Комитета Советов Рабочих и Солдатских Депутатов о средствах для содержания исполнительного Бюро просим Вас -

1. Срочно ассигновать единовременный денежный взнос в зависимости от Ваших средств.
2. Регулярно отчислять 5% от всех поступающих в Совет сумм.
3. Временно впредь до получения Губернским исполнительным Комитетом денежных средств, сохранить за членами Губернского Исполнительного Бюро содержание, выдававшееся им Советом.

При этом убедительно просим Вас принять все меры к усилению Губернского Исполнительного Комитета, от чего зависит успешность работы Губернского Комитета.

Подписал Член председательской коллегии

Сармак (39).

Заради об'єктивності слід додати, що подібні епістоли надходили до провінційного містечка й з інших поважних установ. Ось типовий взірець стандартної відповіді

“ Совет Солдатских,

Рабочих и Крестьянских

Депутатов г.Новогоргиевска

Херсонской губернии

30 сентября 1917г.

№ 931 В Херсонский губернский

исполнительный комитет

Совета Солдатских депутатов

Согласно Вашего сношения за № 116, сообщаем, что в настоящее время Совет сам нуждается в деньгах.

Получено в октябре Секретарь

Вход. № 57 “ (40).

З плином часу губвиконком перетворився на провідну політичну силу у тодішньому громадському розмаїтті. Напередодні Жовтневого перевороту йому разом із славнозвісним “Румчеродом” (Центральним Виконавчим Комітетом Рад та солдатських й матроських комітетів Румунського фронту, Чорноморського флоту та Одеського військового округу) належала пальма першості у майбутньому перерозподілі влади. До пори до часу у їхніх взаємовідносинах панувала конструктивна співпраця. Адаже серпневий Одеський з'їзд Рад Робітничих та Селянських депутатів, на якому було обрано губвиконком, був скликаний саме за ініціативи керівництва Румчероду.

Як свідчить авторитетне енциклопедичне видання, представницькі межі дорадчого органу військово-політичних осередків регіону простягалися на увесь Південь теперішньої України та Республіку Молдову (тодішні Бессарабська, Херсонська та Таврійська губернії)(41). Попервах, в умовах остаточного розвалу армії Румчерод намагався перебрати на себе повноваження колишнього генерал-губернатора Ебелова. Підтвердженням цьому слугує телеграма № 4141 від 10 жовтня 1917 року на адресу Олександрійської Ради робітничих та Селянських Депутатів, в якій пропонувалося в усіх містах повітового підпорядкування створити особливі комісії по боротьбі з погромами та організувати загони місцевої самооборони(42). Не цуралося румчеродівське керівництво й запровадження благодійних акцій, зокрема, тижневого збору теплого одягу для солдат діючої армії (відношення № 3 507 від 19 вересня 1917р.). Листування з регіональними демократичними організаціями проводилося персоналом секції зв'язку. Нарівні з інгороднім відділом ВЦВК Петроградської Ради Депутатів, інформаційним відділом Ради Солдатських Депутатів КВО та іншими “грандами” медійного простору революційної доби ця пропагандистська агенція відрізнялася доволі широким спектром дії. Вчорашніх союзників розвів по різні боки барикад державний переворот 25 жовтня 1917 року у Петрограді. Через день після арешту Тимчасового уряду до Новогоргіївска надійшла телеграма за підписом голови Румчероду. Столичні події виклалися у різко антибільшовицькому висвітленні. Зокрема, В.І. Леніну закидалося “підсилення розриву між фронтом і тилом”(43). Безперерійне постачання окружних військових частин всім необхідним в умовах політичного хаосу мало забезпечити щойно організоване за участю представників Румчероду, Української обласної Ради тощо Тимчасове революційне фронтове бюро. Кінцеві рядки документу провіщали близьку руйнацію державності:

“... Момент грозен. Над страной веет ужас гражданской войны, а вместе с нею и контрреволюция, которая может погубить все завоевания революции. С полным спокойствием и всей силой демократия должна встретить грядущее испытание. Никакие вызовы войск и выступления на улицу без призыва временного революционного бюро не должны быть допущены. Виновные в том, равно как и исполняющие приказания лиц и организаций право на то имеющих, будут караться со всей революционной строгостью. Все постановления Временное революционное бюро поддержит всей военной силой, в его распоряжении имеющейся. В крайнем случае не остановится перед вызовом войск с фронта...»(44). На протипагу новоствореному бюро губерньське керівництво Рад оголосило про підтримку рішень 2-го Всеросійського з'їзду депутатів та його боротьбу “за створення однорідної соціалістичної революційної влади”(45). При цьому всі депутатські громади губернії мали змогу приєднатися до даної ідеологічної платформи. Про

становище у Новогеоргіївську та загальний перебіг дожовтневих подій у місті йшлося у доповіді провідного партійного функціонера Михайла Новікова на розширеному засіданні Херсонського губернського виконавчого комітету 26 жовтня 1917 року.

М.Новіков, пряма мова:

“...Советом организованы профессиональные союзы, а также организован К.С., с которым достигнуто слияние. Совет был на высоте и пользовался большим авторитетом среди населения. Вся власть была в руках Совета. Но после Корниловского мятежа, когда часть представителей была отозвана из Совета уходящей частью войск, престиж Совета стал падать.

Беспорядки, возникающие в связи с недостатком мануфактуры, были улажены в корне. В гарнизоне образовалась Украинская рада, которая до разрешения Совета не имела никакой силы. В настоящее время стала чувствовать себя настолько сильной, что бы выносить свои постановления, в частности о возвращении офицеров, арестованных в связи с Корниловским мятежом.

Средства Совет получает с обложения капиталистов, а так же от устраиваемых спектаклей.

В предвыборной кампании в Учредительное Собрание Советом приняты самые энергичные меры, с этой целью по деревням командировано около 20 инструкторов, каковым поручено вести обширную агитацию...» (46).

Вплив Центральної Ради на політичні процеси у межах Херсонської губернії прогнозовано зріс після петроградського триумфу більшовиків. З падінням Тимчасового уряду у владній вертикалі національних окраїн колишньої імперії виникли зяючі прогалини, що й було з успіхом використано Польщею, Фінляндією, країнами Балтії, що миттєво проголосили про власний суверенітет. Український національний парламент, в свою чергу, використав посилення відцентрових тенденцій у власних цілях, видавши 3-й Універсал, що проголошував нові, федеративні стосунки з Росією. Відтепер де-юре влада нового українського уряду поширювалася на 9 губерній Південного-Західного краю, в тому числі і на Херсонщину. Потрібно зазначити, що попри відсутність навіть номінальної юрисдикції у дожовтневий період губернія знаходилася у полі зору Генерального Секретаріату. Так, протягом 28-30 червня 1917р. у Одесі тривав губернський український національний з'їзд, в роботі якого взяли участь представники волосних комітетів безпеки, продовольчих комітетів та селянських спілок. Коло інтересів доповідачів стосувалося переважно питань культурно-просвітницької площини(47).

Проте, на дворі був вже Жовтень. Політизація суспільства поширилася на армію, сягнувши тим самим крайньої межі. Солдати та офіцери, особливо тилкових частин, стали повноправними учасниками боротьби за владу. Зокрема, для встановлення 29.10.1917р. у Ново-Георгіївську влади національно свідомої Української Ради вирішальне значення мала позиція командування 8-го запасного кавалерійського полку. Далі наводяться уривки з тексту унікального документу, що зберігається у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України

ПРИКАЗ

По 8 запасному кавалерійському полку

№ 362

29-го Октября 1917 года. На театр войны.

... П.2

На семь объявляю резолюцию общего собрания Украинцев при участии представителей Мусульман, Молдаван и Поляков Новогеоргиевского гарнизона, состоявшегося 29 сего Октября. Объединенное заседание Украинцев и представителей Мусульманского и Молдаванского комитетов:

Выслушали доклад, что в этот тяжелый час Всероссийского безладия и анархии, когда в Петрограде часть временного Правительства арестовано, а по другим сведениям неизвестно где находится, для спасения от гибели и разорения Украинского края вся власть на Украине с включением губерний: Харьковской, Херсонской и Екатеринославской принять в руки Украинской Центральной Рады, ответственным органом перед которой является учрежденный в городе Киеве при Раде Краевой Революционный Комитет по охране революции и общего порядка на всей территории Украины и которому в порядке охраны подчиняются все органы власти, расположенные на территории Украины, вследствие этого и на основании распоряжения этого комитета, переданного через представителя Украинского Войскового Генерального Комитета вся власть в городе Новогеоргиевск должна перейти к демократической организации Новогеоргиевской Украинской Рады, в состав которой должны войти представители от всех учреждений и организаций Новогеоргиевского гарнизона. Общее собрание единогласно постановило:

1. Всю власть в городе Новогеоргиевске, как военную, так и административную передать в руки Новогеоргиевской Украинской Рады.
2. Предложить всем учреждениям и организациям города Новогеоргиевска и его гарнизона командировать своих представителей по одному от каждого учреждения и организации для совместного участия в работах Рады для поддержания порядка и охраны революции от посягательств на ее завоевания от кого бы таковые не исходили.
3. Послать телеграмму Краевому революционному комитету в город Киев и Центральной Раде о принятых мерах установления власти и порядка.
4. В случае нежелания отдельных лиц и организаций признать власть Украинской центральной Рады, уполномоченной и ответственной перед которой является Новогеоргиевская Украинская Рада, не останавливаться перед принятием самых решительных мер до применения оружия включительно и объявления Новогеоргиевска на осадном положении.
5. Так как Совет солдатских депутатов ведет вредную для организации агитацию, а отдельные его члены стоят прямо таки во враждебном отношении к украинцам, предложить Совету передать все дела в Новогеоргиевскую Украинскую Раду в течение 3-х дней, так как функция Совета будет теперь исполняться Радой.
6. Охрану всех цейхгаузов, казенных учреждений и имущества в городе Новогеоргиевск возложить на Украинские части.
7. Так как полковой комитет до настоящего времени проявляет недоброжелательные отношения к украинскому движению, вследствие чего члены Украинцы были отозваны с комитета, просить командира полка о назначении новых выборов членов в полковой комитет.
8. Настоящую резолюцию объявить населению города Новогеоргиевска и просить всех граждан отнестись спокойно к переживаемым событиям и быть уверенными, что Украинская Рада, идя всегда навстречу населению на родной Украине имеющими достаточными у нее средствами установить порядок и оградить неприкосновенность личности и имущества каждого свободного гражданина.
9. Просить командира полка объявить в приказе об украинизации 8 запасного кавалерийского полка, как об этом вынесено постановление на общем собрании 29 сентября сего года.

10. Предложить всем воинским чинам 8 запасного кавалерийского полка, для которых неприемлемо служить в украинизированных частях, заявить об этом в полковую канцелярию в 3-х дневный срок. Решение это принято единогласно

Подписали:

Голова Новогеоргиевской Рады Подполковник Адамович

Писарь Рады Корниенко

П.3

Во исполнение настоящей резолюции объявляю 8 запасной кавалерийский полк украинизированным...

П.5

Предписываю всем г.г. офицерам, врачам, чиновникам и воинским чинам, которые не находят возможным по своим взглядам продолжать службу в Украинизированных частях сообщить об этом в 3-х дневный срок в полковую канцелярию.

П.6

Чинам полка, отстраненным от должности в дни Корниловского выступления, вступить в исполнение своих прямых служебных обязанностей с сего числа и об исполнении сего донести мне.

Подлинный подписал:

Командир полка полковник Попов

Верно: полковой адъютант корнет Колнийчук» (48).

Наступного дня збільшовизовані солдати полку на чолі із урядником Бондаревим самовільно залишили Новогеоргіївськ і згодом увійшли до складу Крюківського червоногвардійського загону.

До речі кажучи, станом на початок листопада 1917 року солдати та офіцери полку вже зазнали згубного впливу наслідків «наказу № 1» Петроградської Ради Робітничих та Солдатських Депутатів, впровадження якого протягом лічених місяців перетворило потужну російську армію на небоєздатну масу озброєних людей з великим відсотком мародерів та дезертирів. Створені полковий та ескадронні комітети фактом свого існування унеможлилювали дотримання наріжних принципів армійської єдиноначальності та дисципліни. Про це свідчить тематичний спектр доповідей для заслуховування на конференції Рад гарнізонів та запасних полків Одеського військового округу:

« Примерный план докладов

1. Об отправке пополнений.
2. О занятиях в части.
3. О несении гарнизонной службы.
4. О выполнении нарядов на различные работы.
5. О дезертирстве и самовольных отлучках.
6. О соотношении списочного и наличного состава и причинах расхождения.
7. О взаимоотношениях солдат и офицеров.
8. О деятельности дисциплинарных судов.
9. О состоянии части в хозяйственном отношении.
10. О настроении солдат и офицеров, их отношении к зимней кампании и текущим политическим событиям.
11. Работа войсковых организаций, ее характер и направление.
12. Взаимоотношения организаций и командного состава.
13. Взаимоотношения войсковых организаций между собой и формы организации в губерниях(49).

Певна річ, що прецедент втручання самопроголошених військових організацій у стратегічно важливі царини армійського управління крив у собі небезпеку майбутньої мілітаризованої охлократії у вигляді «містечкових диктатур» М. Григор'єва, С. Коцура тощо.

Поки що ж дестабілізуючим елементом суспільного життя виступали розбійницькі "експедиції" люмпенізованих матросів, які буквально тероризували населення великих міст та вузлових залізничних станцій. У джерелах збереглися відомості про такий собі "Ешелон Анархія" сформований у Херсоні. Особовий склад цього панцерника складався із неприторенних шибайголів, для яких ультрареволюційні гасла на кшталт "грабуї награвоване!" були зручною ширмою під час "революційних експропріацій". Зокрема, прибувши до Кременчука, керманічі ешелону висунули ультиматум з вимогою надати "контрибуцію" з "контри" у розмірі 1 000 000 карбованців. Лише втручання місцевих більшовиків врятувало кременчуцьких міщан від небезпечних зайд.

У переважній більшості населених пунктів Олександрійського повіту конкретна політична ситуація визначалася специфікою місцевих чинників. За свідченням С. Караміна, загалом у повіті протягом чималого терміну після Жовтневого перевороту Олександрійські земська дума та управа спромоглися утримати громадські процеси під контролем (50).

Ескалація протистояння між новопроголошеними київським Генеральним Секретаріатом та петроградською Радою Народних Комісарів знайшла відображення у кількох документах Державного архіву Херсонської області. Зокрема, у відозві Президії Херсонської губерньської Ради селянських депутатів від 14 грудня 1917 року разом з невдоволенням діями лєнінського уряду сусідить різкий протест щодо бойкотування продовольчих поставок до діючої армії з боку керівництва УНР(51).

В умовах прогресуючої конфронтації двох урядів волосні, повітові та губернські політичні осередки Херсонщини не відзначалися одноставністю політичних уподобань. Більш того, протягом першої декади листопада 1917 року претензії на найвищу владу в губернії висунули Одеський обласний Військово-революційний комітет, Тимчасова Рада Народних Комісарів Херсонської губернії та Губернський революційний комітет Центральної Ради(52). Якщо до цього додати ворожнечу поміж пробільшовицьки налаштованим губвиконкомом Рад та поміркованим керівництвом Румчероду, стане зрозумілою подальша майже хрестоматійна відокремленість провінційних подій від надважливих соціальних процесів національного масштабу. Специфічною рисою політичного життя окраїнних територій Херсонської губернії слід визнати мізерний вплив нечисленних осередків РСДРП(б). Їхня діяльність до пори до часу зводилася нанівещь завдяки несхитному авторитетові партій ліберального табору і була гальванізована початком активних воєнних операцій з боку армій В. Антонова-Овсієнка та М. Муравйова. 4 січня нового, 1918-го, року один з найактивніших учасників повалення Радянської влади у Ново-Георгіївську полковник Попов відправив до штабу Одеського військового округу телеграму такого змісту:

« - ОДЕССА НОВОГЕОРГИЕВСКА ВОЕННАЯ ОДЕССА

06244 – ВВЕРЕННЫЙ МНЕ ПОЛК УКРАИНИЗИРОВАННЫЙ В ВТОРОЙ ПИДСТАВНЫЙ КИННО-КАЗАЦКИЙ ПОЛК тчк СОЛДАТЫ МОЛДАВАНЫ И УКРАИНЦЫ БЕССАРАБСКИЙ ОТДЕЛЬНО ВЫДЕЛЕНА И ОТПРАВЛЕНА В ГОРОД КИШИНЕВ зпт КРЫМСКИЕ ТАТАРЫ ВЫДЕЛЕНА И ОТПРАВЛЕНА В ГОРОД СИМФЕРОПОЛЬ зпт ПОЛЯКИ ВЫДЕЛЕНА И НА ДНЯХ БУДУТ ОТПРАВЛЕНА В РАСПОРЯЖЕНИЕ КОМАНДИРА ПОЛЬСКОГО КОРПУСА тчк ВСЕ ОСТАЛЬНЫЕ НЕ УКРАИНЦЫ УВОЛНЯЮТСЯ В ОТПУСКИ ПО ОКОНЧАНИИ КОИХ БУДУТ ЯВЛЯТЬСЯ СВОИМ ВОИНСКИМ НАЧАЛЬНИКАМ тчк ПОЛКОВНИК ПОПОВ»

За збігом обставин саме цієї днини у Харкові маріонетковий Народний Секретаріат оголосив війну Центральній Раді. На українському обрії виразно постав грізний привид національної усобиці...

Пафосний евфемізм «тріумфальна хода Радянської влади» тільки з певною натяжкою може бути вжитий до насильницького експортування нового соціального ладу на території Олександрійського повіту. Першим і визначальним чинником перемоги прорадянських сил стала військова присутність добровольчих формувань Червоної Гвардії та Червоного Козацтва. 10(23 за н.ст.) січня 1918 року нечисленний загін у кількості 150 бійців під командуванням Олександра Беленковича вирушив із тільки-но зайнятої військами М.Муравйова Полтави на південь, у кременчуцькому напрямку. Експедиції ставилося за мету сприяти встановленню Радянської влади на території Херсонщини. Не зустрічаючи серйозного опору, протягом 2-х тижнів червоногвардійці відновили або започаткували роботу десятків місцевих Рад, в тому числі у Єлизаветграді та Херсоні. Очільник загону, Олександр Михайлович Беленкович, на той час займав провідне місце у харківських революційних колах завдяки успішній експропріації приміщення газети «Южный край» на потреби новоствореного Народного Секретаріату. (Детальніше див. Додаток 4). Треба зауважити, що бойові маневри червоногвардійців та їхніх супротивників обмежувалися залізничними шляхами сполучення. Такий засіб ведення збройної боротьби отримав у історичній літературі назву «ешелонної війни». Ветеран армії УНР Б.Гнатевич визначив її сутність таким чином:

«...Всупереч мільйонів армій того часу, що сунули наперед суцільним фронтом і займали безперервні позиції на тисячі кілометрів, у цій війні переважає незвичайна рухливість та зручне маневрування невеликими відділами на просторій території. Війна йшла звичайно вздовж залізничних шляхів за вузлові станції. Котрий із противників виявив кращу ініціативу та захопив залізничний вузол – був паном території на десятки кілометрів від залізниці. Спершу головним засобом у провадженні тогочасної війни були панцирні поїзди. Звичайно на панцирній валці була одна або більше гармат, кілька скорострільів і невелика залога. Обабіч залізничного шляху, на просторі кількох кілометрів, оперувала піхота. Кінноти взагалі було ще небагато. Її вживали до обходу ворога, укріпленого на залізничних станціях, щоб нищити залізничні шляхи, а також до розвідкової служби. Військо, чи в відступі, чи в наступі, перевозило залізничними валками під охороною броневиків. У часі наступу броневики переважно їхали наперед, коли мости і шляхи не були дуже понижені, та справляли знищений ворогом залізничний шлях. Звичайно в залозі кожного панцирного потягу були сапери враз із необхідним технічним приладдям, що дуже вміло та незвичайно скоро справляли шляхи і ставляли провізоричні мости. Коли броневик увійшов у бій з ворогом, піхота, що їхала позаду, виходила з поїздів, посувалася за броневиком, утворювала коло залізничного шляху бойову лінію та допомагала наступі своїм панцирним поїздом. При відвороті броневики їхали позаду відділів, що відступали, зчиняли бій із ворожими броневиками, що наступали, та нищили за собою залізничний шлях.

В цій дуже рухливій війні грала велику роль ініціатива поодиноких комендантів та негайне виконання боевого завдання, не зважаючи на чисельність ворога. В бою рішали несподіваний наскок на ворога та особиста хоробрість...»(53).

Яскравим прикладом «ешелонної війни» у безпосередній близькості від Новогеоргіївська можуть слугувати оперативні маневри військ О.Беленковича та П.Єгорова, пов'язані зі встановленням Радянської влади у Кременчуці. Зайнявши 11(24 за н.ст.) січня 1918р. цей населений пункт, більшовицькі панцерники рушили на Крюків, Павлиш, Лікарівку. Кінну розвідку під час рейду проводив 3-й курінь червоних козаків під проводом Р.Сівєрса (молодшого)(54).15(28 за н.ст.) січня війська Беленковича увійшли до Єлизаветграду. Щоправда, незабаром для їх безпосереднього тилу виникла вагома загроза. Створений ними більшовицький революційний комітет (ревком) був розігнаний 20 січня (2 лютого) солдатами так званого "Полку Свободи". Це стихійно зорганізоване збройне формування складалося із колишніх військовослужбовців 35-го Брянського й 36-го Орловського полків колишньої російської армії. Під час бойових дій вони проходили дійсну службу на Румунському фронті. Після розвалу армії, під впливом національно налаштованого офіцераства кілька сотень вояків - уродженців Кременчуцького повіту вирушили у антибільшовицький рейд на батьківщину. Втрата важливого транспортного вузла, яким був Кременчук, спонукала головкома В. Антонова-Овсієнка до створення потужного угруповання з кронштадтських матросів та полтавських робітників з метою здійснення лобової атаки. Для нанесення удару по заколотниках з боку Олександрії було терміново відкликано загони катеринославських червоногвардійців та чорноморських моряків під проводом П. Єгорова та О. Полупанова, які на той час занурилися вглиб повіту і знаходилися поблизу станції Користівка (Косівська волость). Обопільним ударом з двох боків фронтовики були розгромлені і зрештою капітулювали 26 січня (8 лютого).

В межах Косівської та Павлиської волостей Олександрійського повіту більшовицький контроль над залізничними вузлами встановлювали бійці "Крюківського ударного загону по боротьбі з контрреволюцією" на чолі з етнічним кавказцем, 17-річним Симоном Текнеджанцом. Його ім'я стало широко відомим після вдалого роззброєння військового козацького ешелону. 4 січня 1918 року "летючий" розвідувальний підрозділ загону під орудою І.Січного зайняв Бурти, Павлиш та Лікарівку.

На відміну від індустріальних центрів (Херсон, Єлизаветград), морських портів (Одеса) чи вузлових залізничних станцій (Знам'янка), міста, подібні до Новогеоргіївська, лишалися поза колом першочергових інтересів сил вторгнення.

За браком архівних даних, дату проголошення на території Новогеоргіївської волості Радянської влади у більшовицькому варіанті можна визначити орієнтовно між 16(29 за н.ст.) та 30(12 лютого за н.ст.) січня 1918 року. Швидким захопленням влади над містом новогеоргіївські більшовики зобов'язані Січневому повстанню київських пролетарів, на придушення якого було відправлено щойно створений із залишків 8-го запасного кавалерійського полку добровольчий полк «Вільна Україна». Тим самим у вирішальний момент місцева Українська рада позбавлялася своєї єдиної опори. Щоправда, безпосередньої участі у вуличних боях солдати полку не брали. Наприкінці січня 1918 року у лавах цієї військової частини лишилося тільки троє військовослужбовців (із 300)(55). Розпуск міської ради без ускладнень провели бійці Червоної Гвардії на чолі з Семеном Варшавським. (Детальніше про червоногвардійські формування Херсонської губернії див. Додаток 5). Запроваджені на місцевому рівні якісно нові адміністративні органи (ревкоми) швидко витіснили започатковані Тимчасовим урядом волосні земства, вади яких знайшли відображення у полемічному нарисі одного з дописувачів єлизаветградської газети «Голос Юга». Уривок подається мовою оригіналу:

...Деятельность некоторых волостных земств уже оправдала их назначение: хлеб, сахар, керосин, мануфактура и другие предметы первой необходимости хотя и в недостаточном количестве, но все же стали продаваться по более удешевленным ценам.

Кажется, следует только порадоваться и пожелать лучшего, но – увь! О лучшем думаешь с тревогой и грустью. Дело в том, что большинство волостных земств управляются в полном составе гражданами, лишеными хотя сносной грамотности. Дело плохо налаживается, а дело серьезное, требующее работников дельных, хорошо грамотных... Идет погоня за «жалованьем». Сосед выбирает соседа, «вин бидный чоловік – нехай заробэ». «Бидный чоловік» занимает место в волостном земстве. Дело новое, сложное. Форма в сторону, бланки долой, письменоводство сдается «скорому писанню» и пошли писать «скоро да густо». Но это пол-беда... Вся беда в том, что сосед, выбравший соседа, является на «сход» и лаконически заявляет: «годи, Иван Степанович, послужи мисяць, заробив трохи, дай заробить и другому бидному». Идут новые выборы, появляется «новый состав» волостного земства. Проходит месяц и выборы для «заработка» идут новые...»(56).

Спірним лишалось питання верхнього підпорядкування території Олександрійського повіту. Формальна вища влада над всіма українськими територіями належала Народному Секретаріатові. Проте, самопроголошений 17(30 за н.ст.) січня 1918 року уряд Одеської радянської республіки ігнорував рішення більшовицького українського уряду, визнаючи виключний авторитет петроградської Ради Народних Комісарів. Офіційні межі впливу республіки поширювалися на землі Бессарабської та Херсонської губерній. Її уряд, Одеську Раду Народних Комісарів очолював уродженець Новогеоргіївська, професійний революціонер Володимир Григорович Юдовський. Стилий опис його життя міститься у біографічному збірникові «Борці за Жовтень»(Одеса, 1957). Далі наводиться витяг із цього раритетного видання.

«...Народився В.Г.Юдовський в 1880 році. Навчання у фельдшерській школі уже було зв'язане з першими кроками в революційному русі. В тасмних гуртках знайомиться 17-річний юнак з поглядами Маркса, тут зміцнюється в ньому бажання присвятити себе боротьбі з режимом деспотизму, сваволі і пригноблення. Перші обшуки, нагляд поліції тільки загартували волю і готовність до боротьби. Після відбуття військової повинності Володимир Юдовський бере активну участь в революційному русі у Воронежі, потім в Тулі. З 1903 року В.Г.Юдовський, якому було в цей час 23 роки, вступає в Російську соціал-демократичну робітничу партію більшовиків і зв'язує з нею все своє життя.

В 1907 році В.Г.Юдовський був заарештований і виїзним засіданням московської судової палати засуджений у справі Тульської організації РСДРП(б). Після звільнення у 1910 році – знову підпільна революційна робота, потім новий арешт і заслання в Вологодську губернію. З заслання В.Г.Юдовському вдається втекти за кордон. Після короткочасного періоду політичної еміграції у Франції в 1914 році В.Г.Юдовський повертається в Росію і провадить активну революційну роботу спочатку в Серпухові, а потім у Петрограді.

В 1916 році В.Г.Юдовський знову був заарештований і засланий в Іркутську губернію де його і застала Лютнева буржуазно-демоократична революція 1917 року. Після повернення з заслання більшовик Юдовський обирається до складу Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, а також членом Петроградського комітету партії, перебуває в самій гушці революційних мас. Згідно вказівки ЦК восени 1917 року В.Г.Юдовський направляется на революційну роботу в Одесу. Тут разом з керівним ядром Одеської більшовицької організації П.Старостіним, О.Хмельницьким, П.Заславським, П.Мізікевичем, Г.Ачкановим та іншими він провадить невтомну роботу по підготовці соціалістичної революції...»(57).

Варто додати, що Володимир Юдовський очолив Румчерод після докорінної його більшовизації у грудні 1917 року і саме в цій іпостасі приймав активну участь у збройному повстанні проти військ Центральної Ради у Одесі. Щодо реального впливу Одеської РНК слід зауважити, що її рішення мали більш-менш стійкий авторитет у самій Одесі, а також трьох південно-західних повітах Херсонської губернії – Одеському, Ананіївському та Тираспольському. Решта ж губерньської території взагалі не мала централізованого управління внаслідок остаточного розбалансування колишньої адміністративної системи. Владна палітра у населених пунктах Олександрійського повіту мала надзвичайно строкатий вигляд (більшовицькі ревкоми, ради селянських депутатів, осередки Вільного козацтва, земські управи, волосні комітети тощо). Поширення у суспільстві екстремістських ідей на кшталт «грабуї награбоване» суттєво дестабілізувало громадський спокій на селі. Головними провідниками цього вибухонебезпечного гасла стали демобілізовані солдати російської армії, які повернулися додому на рубежі 1917-1918 років. Тенденція насильницького перерозподілу колишніх поміщицьких земельоводів поміж членами сільських громад намітилася значно раніше. Так, у вересні 1917 року селяни Глинської волості спершу змусили поміщика Вуїч віддати їм 2/3 землі за зниженою ціною, а згодом взагалі відмовилися від будь-яких виплат(58). Наприкінці січня 1918 року експропріація поміщицького майна набула системного характеру. Зокрема, у Великій Андрусівці (Стецівська волость) за ініціативи уродженця села, делегата 2-го Всеросійського з'їзду Рад від Першого запасного кулеметного полку І.Г.Зайця було розподілено майно садиби князя Еристова. У Миронівці за наполяганням волосного ревкому було започатковано сільськогосподарську комуну. Загалом у повіті станом на початок лютого 1918 року відбувся перерозподіл земельного фонду та облік наявного реманенту та худоби. Про це свідчить повідомлення інформаційного бюро при Народному комісаріатові землеробства РРФСР від 30.01.18(59).

Ідеологічну роботу з населенням проводили «Червоні Просвіти». Використовуючи мітинги, лекції, читання пропагандистської літератури на кшталт «Азбуки комунізму», ці агітаційні осередки намагалися залучити до соціальних перетворень якомога більше симпатиків.

Подальшому розгортанню комуністичного експерименту завадила німецько-австрійська окупація, що проходила у рамках Берестейської угоди між УНР та Центральними державами. Їхній наступ, що розпочався 18 лютого, проходив за всіма правилами «ешелонної війни». Зокрема, у безпосередній близькості від Новогеоргіївська та прилеглих до нього територій окупанти просувалися по магістралях Одеса – Бобринська – Черкаси – Золотоноша, Миколаїв – Знам'янка – Кременчук – Бахмач, Тарнополь – Жмеринка – Вапнярка – Знам'янка – Кременчук (60).

Невдовзі після вторгнення головнокомандуючий більшовицькими військами на Україні В.Антонов-Овсієнко призначив командуючих Полтавською, Бахмачською та Знам'янською фронтовими дільницями. Ними стали відповідно Кіквідзе, Примаков, Коляденко(61). На останнього покладалося завдання захищати залізничну гілку Бобринська – Знам'янка – Єлизаветград і тим самим нейтралізувати можливий вихід німців до Катеринослава та Кременчука. На крайньому правому фланзі військ Коляденка, в районі Новогеоргіївськ – Чигирин, розташувалися червоногвардійські загони Мангустова і Акімова. Про притаманні подібним формуванням зразка весни 1918 року риси правдиво розповіла у книзі спогадів колишня народний секретар Євгенія Бош:

«...Отряды отправлялись на участки фронта наспех сформированные, плохо вооруженные и почти не снабженные. Спайки среди них не было. Старые солдаты, взявшиеся снова за винтовку, были в этих отрядах в громадном меньшинстве, расплылись в общей массе и теряли свою боеспособность. Отряды, формировавшиеся спешно, часто представляли из себя крайне разнохарактерную массу, не признающую ничего авторитета, кроме своего командира отряда. Командиром в этих отрядах был тот, кто сформировал их, и назначение командира штабом грозило развалом отряда. Весьма часто среди этих командиров встречались авантюристы, пьяницы и совершенно чуждые Советской власти лица. Да и командиры отрядов, формировавшихся штабом, весьма нередко назначались из случайно подвернувшихся людей, за отсутствием своих кадров работников, и мало чем отличались от самоназначенных командиров... Вновь формируемые отряды, приходя на фронт, в большинстве случаев не усиливали создающуюся в первые дни группу войск, а вносили дезорганизацию и при малейшем удобном случае спешили скрыться в тыл, где они могли беспрепятственно разъезжать по железнодорожным линиям и угрозами добывать все необходимое на местах останков...»(62).

(Правоту слів Є. Бош ілюструє доля червоногвардійського очільника Мангустова [за іншими джерелами - Монгустова]. У революційному сум'ятті йому вдалося протягом певного терміну приховувати своє небездоганне дореволюційне минуле. Але невдовзі його тасмницю було розкрито, і колишній ротмістр царської жандармерії наклав голову за особистим наказом В. Антонова - Овсієнка.)

Звісно, що за такого стану бойової підготовки червоногвардійців просування кайзерівських військ відбувалося надзвичайно швидко. 26 березня 1918р. внаслідок зайняття німецькою дивізією фон дер Гольца залізничної станції Кременчук над загонами Мангустова й Акімова нависла загроза оточення.

Щойно створену за наказом Антонова-Овсієнка оборонну лінію Кривий Ріг – Олександрія – Градизьк довелося залишити(63). Власне кажучи, відомостей про активні бойові дії на території Олександрійського та Єлизаветградського повіту у джерелах, що зберіглися, не зафіксовано. Натомість є згадки про активну антибільшовицьку діяльність осередків місцевого самозахисту, в тому числі загонів Вільного Козацтва. Так, вже 2 березня 1918 року збройний виступ місцевої варті ліквідував повноваження місцевого ревкому у повітовій Олександрії. Зміна влади не обійшлася без жертв з боку мирного населення. Зокрема, випадкова куля увірвала життя відомого міського освітянина, члена земської управи Сошкіна(64).

Протягом кількох днів німецька дивізія генерал-лейтенанта фон Арніна блискавично пройшла Єлизаветградщиною, змітаючи на своєму шляху слабкі більшовицькі застави. У безладній метушні військових невдач та квапливій евакуації губилися звернення одеських та херсонських установ на кшталт:

Товарищи крестьяне!

Немец шуток не любит. В союзе с австрийцами идут сюда немцы наводит «порядок». Они хотят взять в неволю рабочих, отнять землю у крестьян, отнять волю у народа. Они хотят выкачать хлеб и продовольствие в Германию, хотят задушить Украину и Россию. Таковы цели германских и австрийских помещиков и капиталистов. Из-под палки идут против нас австрийские солдаты. Они на своих штыках несут неволю России.

Теперь не время слов. Надо действовать. Крестьяне, обильно снабжайте Херсон и борющихся там за землю, волю и хлеб насущный солдат всеми продуктами. Теперь поздно обучать новобранцев, но все, кто был на военной службе, кому не надо уже обучаться военному делу, все записывайтесь в рабоче-крестьянскую Красную Армию. Запись принимается в канцелярии воинского начальника (город Херсон, Крепость). В тех местах, куда пришли австрийцы, крестьяне должны показать, что они подобно нашим предкам, борющихся с нашествием иноплемеников, не должны давать им продовольствия, заморить их голодом, жечь скирды хлеба, но не давать его германцам.

Все придите на помощь Херсону, борющемся с германским нашествием!

3 апреля 1918 года Оперативный штаб Херсонского

Военно – Революционного

Комитета» (65).

Усі силкування української більшовицької влади відстрочити власне падіння пропали даром – наприкінці квітня 1918 року їй було покладено край. Аналітичний зріз пануючих у тодішньому українському поспільстві настроїв та загального соціально-економічного стану УНР міститься у доповідній записці урядовця Міністерства закордонних справ Німеччини К. Росса.

«...Уся держава поділена на низку окремих областей, обмежованих кордонами повіту, міста, а іноді й особними селами. Влада в таких областях належить різноманітним партіям, а також окремим політичним авантюристам, розбійникам та диктаторам. Можна побачити оперезані шанцями села, що ведуть між собою війну через поміщицьку землю. Осібні отамани володарюють у областях, підкоренням яких вони зобов'язані допомогти своїх прибічників та найманців. У своєму розпорядженні вони мають кулемети, гармати та панцерники, і взагалі багато зброї розтягнуто населенням...

Україна справляє враження держави, що не відчуває ні в чому нестатку... Єдиним продуктом харчування, нестача якого відчувається у містах, є хліб, оскільки селяни не везуть його до міста. Проте м'ясо можна знайти повсюдно в будь-якій кількості. За словами жителів, у селах маються великі запаси схованого збіжжя... Але доступ до нього буде пов'язаний з великими складнощами. Селянин, що має у своєму розпорядженні значні запаси збіжжя та грошей, не бажає нічого продавати.

Кількість кредитних білетів, завдяки необмеженому друку, настільки велика і їхня цінність настільки впала, що володіння ними не має для селянина жодних спокус. До того ж, він не знає, що і коли він зможе отримати за свої продукти і тому вважає за доцільне тримати їх у схованці.

Велику роль відіграє антагонізм між містом та селом. За умов жахливої нестачі пересувного складу селянин не може придбати у місті будь-що, в чому має потребу. І навіть за дуже високої ціни на хліб важливим буде схилити селянина до продажу значної кількості їстівних припасів. Але він охоче обміняє їх на товари, яких йому бракує. Це сільськогосподарські знаряддя, шкура, посуд, одяг та чоботи. Другою підставою для небажання продавати хліб є заборона продажу алкоголю та відміна урядової винної монополії. Горілка, як і взагалі алкоголь, є на Україні надзвичайно ходовим товаром і у містах її можна придбати лише за неймовірні гроші. Разом з тим, всі селяни виготовляють самогон. А оскільки ціна на зерно не перевищує 18 карбованців за пуд, а із пуду зерна можна отримати 3 пляшки горілки цінністю в 90 карбованців, то самогоноваріння є для селян новою підставою не продавати зерно...

Усі представники великого землеволодіння наголошують на тому, що селяни обробляють землю тільки для власного споживання і що надлишок для вивозу (на потреби Центральних держав – Авт.) може бути отриманий тільки за допомоги великого землеволодіння. Частина маєтків були засіяні восени і дали гарний врожай. Але для подальшого ведення господарства немає необхідних засобів, оскільки селяни захопили живий реманент та знаряддя. Окрім того, в маєтках ніхто не хоче сіяти, не знаючи, хто буде збирати врожай. Подальшою перешкодою для ведення господарства у великих маєтках є висока оплата праці. Вона, а також складнощі під час пошуку робочих рук є головною перешкодою для економічного розвитку України. Воно зумовлено деморалізацією народу і тим, що він відвик від будь-якої роботи...

Яким би великим не було політичне сум'яття у державі, все ж втота від війни та революції й потреба у спокої у всіх прошарках населення є надзвичайно сильною. Можна сказати, що будь-який уряд, що здобуде прихильність більшості населення та буде в змозі забезпечити громадський лад, зможе закріпитися...»(66).

Відновлений за допомогою кайзерівських багнетів, соціалістичний кабінет В.Голубовича «нічого не забув і нічому не навчився». Низка прорахунків (продовження політики «соціалізації» землі, конфлікти з німецьким командуванням, відсутність зворотного зв'язку із регіонами) знищила залишки народної довіри до щойно відновленого уряду УНР. Небувалих розмірів набув бандитизм. На сумну норму перетворилися такі повідомлення:

«В Александрійском уезде в селе (назва нерозбірлива – Авт.) разбойники забрались в дом крестьянина, владельца 80 десятин земли К. Хударенко, убили хозяина, его жену и 14-летнюю девушку, находившуюся в качестве прислуги. Ограблено 2000 рублей»(67).

Відомий краснавець-аматор М. Караката згадував:

«З часу захоплення України німцями грабіжницькі банди відчували безвідповідальність через відсутність по селах твердої влади. Озброєні гвинтівками, обрізами, револьверами, шаблями і всякою холодною зброєю, переважно нечисленні складом (5-10 осіб), діяли вночі, нападаючи на заможницькі сім'ї, грабували матеріальні цінності, не лише золоті чи срібні речі та гроші, а й взуття, одяг, матерію, полотно тощо, а пограбованих хазяїв безжално вбивали. Так, в Андрусівці, було вбито лісопромисловця Ярцева, в Калантаєві поміщика Дейнеку, в хуторі Чернечому вирізано сім'ю Єлисея Юшки...»(68).

Боротьбу із злочинністю намагалися вести губернські правоохоронні органи. Відлунням їхньої діяльності залишилися повідомлення про розшук на кшталт:

«На основании 846, 847, 848 и 851 ст. уст. угол. суд., по определению Елисаветградского Окружного суда отыскивается крест. с.Мироновки, той же волости, Александрийского уезда, Херсонской губернии, Семен Лаврентьев Беличенко, обвин. по 13, 3ч. 1654 ст. ул. о наказаниях. Приметы отыскиваемого: 31 год, среднего роста, волосы и брови темно-русые, нос ровный умеренный, лицо смуглое, телосложения плотного.

Всякий, кому известно местопребывание Семена Лаврентьева Беличенко, обязан указать Суду, где он находится, установление, в ведомстве которых окажется имущество Семена Лаврентьева Беличенко, обязаны немедленно отдать его в опекуновское управление»(69).

Мало переймаючись розгулом кримінальщини, центральний уряд тішив себе грандіозними державотворчими проєктами. Зокрема, закон від 6 березня 1918 року скасовував «старорежимний» поділ УНР на губернії та повіти. Замість цього планувалося утворення 32 «земель». Територія Олександрійського повіту мала відійти до «Низу» (центр – у м.Єлисаветграді)(70). То ж, єдиним гарантом відновлення в Україні громадського спокою виступали німецько-австрійські війська. Вже перший наказ елисаветградського коменданта генерал-майора Зака був показовою демонстрацією сили. Селяни мали в триденний термін здати озброєння, що лишилося в них після розвалу царської армії, а також негайно повернути поміщикам усе майно, захоплене взимку 1917 – 1918 років. Наостанку генерал Зак пропонував країнам терміново розпочати польові роботи (71). В 10-их числах квітня, згідно з попередньою домовленістю про розподіл сфер впливу, на території Волинської, Подільської, Херсонської та Катеринославської губерній відбулася заміна німецьких військ на підрозділи 2-ої австро-угорської армії фельдмаршала Е. Бем-Ермолі(72). Єлисаветградський та Олександрійський повіти окупували частини 7-ої кавалерійської дивізії(73). (Детальніше про диспозицію австро-угорських військ див. Додаток 6). Іноземна військова присутність попервах суттєво знизила рівень злочинності. Натомість почала зростати напруга у стосунках поміж місцевим населенням та окупантами. Про це свідчить доповідна записка херсонського губернського комісара Г.В. Нянчура на ім'я головного окружного комісара Херсонщини, Таврії та Катеринославщини:

« 3 апреля 1918 года

Мне часто поступают от крестьян разных уездов Херсонщины заявления и жалобы на то, что немецкая и австрийская военная власть вмешивается во внутреннюю жизнь земских управ и земельных комитетов, а также без разрешения и даже согласования с местной Властью украинской реквизирует у крестьян продовольственные продукты и разное имущество, как лошадей, коров, свиней и др., выдавая за это неофициальные клочки бумаги на немецком языке, с которыми предлагают обращаться за платой к немецкому штабу в Одессе. Когда же крестьяне обращались к этому штабу, то им отвечали, что нет денег.

Таким образом общественные институции приостанавливают свою работу, а крестьяне остаются без скота и денег, что приводит к возмущению крестьян против немецких войск и создаёт на селе панику.

Поэтому прошу обратиться к немецко-австрийскому командованию с предложением об издании отдельного приказа войсковым частям не вмешиваться в общественные дела населения и не производить никаких реквизиций без согласования с местной Властью, также, чтобы реквизиционные квитанции были подписаны, утверждены нашими комиссарами или институциями. При этом необходимо ясно указывать, куда нужно обращаться за деньгами и что делать, если немецкий штаб по тем или иным причинам отказывается платить деньги.

Обо всём этом прошу уведомить меня, а также если немецким командованием будет издан соответствующий приказ, или может быть такой уже издан, то указать мне № такого приказа для руководства в каждом отдельном случае на месте.

Губернский комиссар Нянчур» (74).

Державний переворот 29-30 квітня 1918р. призупинив політичну кар'єру не тільки Гордія Васильовича Нянчура, а й інших губернських та повітових комісарів УНР. До речі, самі ці посади також зникли з політичного ужитку. Згідно закону гетьмана П.Скоропадського від 16 травня 1918 року на місцях запроваджувалася владна інституція губернських та повітових старост. Протягом місяця після гетьманського перевороту відбулася кардинальна кадрова ротація. Так, 14 травня 1918 року херсонським губернським старостою було призначено екс-голову Олександрійської повітової земської управи Семена Григоровича Пищевича. Маючи чималий життєвий та управлінський досвід, колишній депутат Державної Думи 4-го скликання вигідно відрізнявся з-поміж інших губернаторів діловою хваткою та розпорядливістю(75). Йому безпосередньо підпорядковувалися повітові старости Верещагін (Єлисаветград), Ключніков (Олександрія) та ін. Замість міліції громадську безпеку мали забезпечувати загони Державної варті. Крім того, з числа демобілізованих військовослужбовців на території Херсонської губернії було організовано 8 добровільних офіцерських сотень.

Чергову зміну влади населення губернії сприйняло доволі пасивно. Перші симптоми загальної політичної апатії спостерігалися під час проведення виборів до Українських Установчих Зборів 7-9 січня 1918 року. Репортер газети «Голос Юга» вимушений був констатувати: «Выборы проходят чрезвычайно вяло. Население не обнаруживает интереса к выборам и у избирательных урн пустота»(76). Кілька місяців по тому населення Херсонщини переймалося перш за все повсякденними господарськими турботами та перерозподілом земельних площ. Наприкінці липня 1918 року було створено Олександрійську повітову земельно-ліквідаційну комісію. До її складу увійшли повітовий староста, представники міністерств землеробства, юстиції, внутрішніх справ, фінансів, державного контролю, а також місцеві земці. Комісії ставилося за мету завдання визначити розміри поміщицьких збитків, спричинених реквизиціями 1917 року, та порядок їхнього стягнення із селян(77). Репресії тільки посилювали вороже ставлення до знов прибулих. На адресу С.Пищевича стали надходити скарги про панське свавілля(78). Персональна відповідальність за належний збір врожаю з подальшим відправленням певної його частини до Австро-Угорщини змушувала херсонського губернатора творчо використовувати досвід Тимчасового уряду. 11 липня 1918 року Пищевич підписав наказ за № 4, в якому окреслювався спектр допомоги австро-угорських військ під час жнив. До переліку послуг входили:

- придушення можливих безпорядків (відмова від роботи, псування реманенту);
- доставка паливно-мастильних матеріалів та запчастин до сільськогосподарської техніки.

Певна річ, що послуги надавалися в обмін на частину врожаю (20% від загальної кількості) (79).

Слід додати, що населення губернії підпадало під юрисдикцію австрійських військово-польових судів за наступні дії:

- надання притулку дезертирам;
- зловмисне пошкодження залізничних колій, телеграфних та телефонних мереж;
- підпал;
- вбивство;
- розбій;
- крадіжка;

- розтрата;
- образа вартових;
- зберігання зброї та вибухових речовин(80).

До слова кажучи, вилучення зброї у місцевого населення було серед першочергових завдань повітової та губернської влади. Значна кількість рушниць та кулеметів, придбана свого часу селянами у демобілізованих російських солдатів, несла потенційну загрозу внутрішній громадській стабільності. 29 червня 1918 року губернський староста С. Пищевич завізував розпорядження такого змісту:

« В виду того, что население Херсонской губернии, несмотря на неоднократные распоряжения Украинских властей, всё же утаивает у себя разного рода оружие и снаряды, я по соглашению с Австро-Венгерским командованием приказываю:

1. Всё военное оружие, охотничьи ружья, пистолеты, револьверы, сабли и штыки, а также машинное и огнестрельное оружие, амуницию (военные снаряды), ручные гранаты, бомбы и взрывчатые вещества, непременно сдать до 12 часов дня 20 сего июля (по новому стилю) ближайшим военным или жандармским постам.
2. Все до сих пор выданные разрешения на оружие считаются недействительными. Выдача новых разрешений поручается Повитовым Старостам и Начальникам Державной Варты в согласии с австро-венгерским высшим командованием, находящимся в данном или ближайшем к нему месте. Разрешение на ношение оружия должны быть выдаваемы только известным благонадёжным лицам, причём за каждое разрешение взимается плата в размере 20 рублей. Вырученные деньги подлежат передаче Губернскому Старосте для благотворительных целей.
3. Лица, состоящие на службе в украинских войсках и Державной Варте, имеют право без особых разрешений хранить оружие, но при этом они должны иметь при себе свидетельство о состоянии на указанных службах. Украинским почто-телеграфным служащим и украинским железнодорожным служащим, а также охране украинских государственных банков также разрешается оставить у себя оружие, при условии снабжения их подлежащим начальством соответствующими свидетельствами.
4. Всякий, кто после 20 июля 1918 года, будет уличён в преступном владении оружием или амуницией, будет предан полевому суду (немецкому) и наказан за проступок (преступление) против военной власти, по военному уголовному закону.
5. Все обитатели домов обязаны ручаться за то, что все лица, живущие в домах, сдают своё оружие и амуницию и о тех, кто откажется стать таковое, должны известить ближайший жандармский пункт.
6. Все обитатели селений, хуторов и усадеб должны солидарно ручаться за сдачу оружия и амуниции, находящихся в их владениях.
7. Преднамеренное несообщение о таких лицах влечёт за собою кару, указанную в п.4 приказа. Если же это упущение было непреднамеренно, то лица, ручающиеся солидарно по пунктам 5 и 6, должны уплатить следующие денежные штрафы. За одно ружьё, пистолет, револьвер или штык – 100 рублей; за машинное оружие – 500 рублей; за военный снаряд – 5 000 рублей; за один пуд взрывчатого вещества и т. далее – 100 рублей. Собранные денежные штрафы поступают: половина в пользу немецкого воинства и половина в пользу Украинского государства.
8. На города и местности в случае пассивного сопротивления в сдаче оружия и амуниции будут возложены особые контрибуционные деньги и эти деньги поступят всецело в немецкую военную казну»(81).

По закінченні визначеного терміну до містечок і сіл губернії вирушили австрійські каральні загони. Про візит одного з таких підрозділів до Новогеоргіївська йдеться у датованій 3 серпня 1918 року доповідній записці олександрійського повітового старости на ім'я міністра внутрішніх справ Української Держави:

«21 липня с.р. вдосвіта з села Павлиша підійшов до м.Новогеоргіївська ескадрон 10 Драгунського Австро-Угорського полку й, оцепивши місто та встановивши гармату в напрямку міста в1/2 версти, вистрілив два рази в повітря. О 4 годині ранку командуючий ескадром ротмістр Говинер запросив до себе в.о. Миського Голови м.Новогеоргіївська Вороніна й запропонував йому зібрати в 11 год. дня все мужське населення від 16 років й, коли все було виконане, він, Говинер, оповістив населенню через того ж Вороніна зібрати й видати йому до 3-х годин дня 500 рушниць, інакше місто буде обстрілюватися бойовими снарядами й обкладено контрибуцією в 250 000 крб. О 3-й годині того ж 21 липня мешканцями було принесено всього 3 рушниці, на підставинах чого почався обстріл міста, котрий рідко продовжувався до 5 год. дня. Вистріляно 14 снарядів, при чім опісля кожного гарматного вибуху вчинявся кулеметний вогонь. В 7 годин вечора, коли Миський Голова з представниками від міста: генералом Покрасовим, підполковником Кюблером і громадянами Борисом Екслером, Петром Нестеровим та Павлом Пановим з'явився до австрійського коменданта ротмістра Говинера для усьловлення, то останній розклав контрибуцію таким чином: на місто Новогеоргіївськ 135 000 крб. та 40 сорочок й на окраїні міста Новогеоргіївська – д.д. Закаміння і Прилипки Новогеоргіївської волості – 90 000 крб. та з кожного двору по одній сорочці.

На другий день, 22 липня, о 12 год.дня, представники міста внесли повністю виможну суму грошей й 240 сорочок; представники деревень Закаміння й Прилипки внесли усього 30 000 крб. та 120 сорочок. З внесеної суми по проханню делегації через 3 дні повернено Говинером: місту – 35 000 крб., котрі й звернені до міської каси; д.д. Закаміння й Прилипки повернено 20 000 крб. За для виконання накладеної контрибуції постановою Новогеоргіївської Миської Думи 21 липня ввечері була зібрана вимагаема з мешканців міста сума розкладним чином: по 11 крб. з чоловіка обого полу, 53 000 крб. тимчасово взяті в міської каси, в д.д. Закаміння й Прилипки речі та кошти одбиралися. За час обстрілу міста, вбита дочка місцевого громадянина І.Удовенка – Гапка, 17 років, тяжко поранений в груди громадянин Василій Матвійович Клюев, котрий поправляється, легко поранені: син Клюева Василь, 12 років, дівчина Соня Абраумовна Рабинович, 18 років й громадянка Явдоха Василівна Никитенко, 60 років. Зіпсовані в м.Новогеоргіївському помешкання: 1) Купріяна Івановича Шатацького – одбитий вугол дому, розбито 2 вікна й 5 шибок. 2) У Василя Клюева пробита стіна дому, розбито одне вікно й окремо 6 шибок. 3) У Донченка пробитий наскрізь вугол будинку, зібрана частина стелі, знищена піч, вікно, побита дрібними осколками стіна. 4) У Якова Леонтійовича Обушка пробита наскрізь стіна дому, пошепчений коридор, 4 дверей, та 10 шибок у вікнах. 5) У Пилипа Яковлевича Донченка пробита в 3 місцях стіна столлярної майстерні і розбито 4 нових скрині. 6) У Василя Микитовича Микитенка вибито вікно з рамою, пробита стеля й пошепчена частина стіни.

Зброя знесена така: рушниць – 62, рушниць для полювання – 65, самопалів – 6, холодної зброї – 66, ручних гранат – 2, газових масок – 2. Недодані спочатку 160 сорочок від м.Новогеоргіївська тепер видані австро-угорському комендантові»(82).

Сторонніми спостерігачами драматичних подій 21 липня стали солдати 2-го запасного кінного полку, розташованого у Новогеоргіївську. Згідно з даними Єлизаветградської Військово-Квартирної Управи, особистий склад частини сягав 900 осіб(83). У лавах підрозділу діяла невелика більшовицька підпільна група, до якої входили К. Бондаренко, Я. Кисельов С. Францин та ін. Загалом, протягом австрійської окупації антиурядові виступи в Новогеоргіївську відзначалися безсистемністю і не становили для залоги великої небезпеки. Фундатор комсомольського руху на території краю Віктор Дмитрович Коршенко згадував: «Вони (новогеоргіївські підпільники – Авт.) роззброювали варту, ліквідували застави, нападали на конвой і звільняли арештованих, псували телефонний і телеграфний зв'язок. Я, наприклад, як садівник ходив по селах і перерізував секатором проводи польових телефонних ліній австрійських військ»(84).

Значно більшої шкоди заподіяли окупантам та гетьманцям партизанські формування Н. Григор'єва. З огляду на популярність, яку невдовзі здобув цей народний ватажок на Півдні України, буде доречним приділити увагу деяким сторінкам його життя.

Слід зазначити, що прізвище, під яким він залишився у історії громадянської війни, є прибраним. Походить воно від назви села Григор'євка, до якого на початку ХХ-го століття переселилася родина подільського міщанина Олександра Серветника. Малі статки не дозволили його старшому синові Ничипору продовжити освіту після закінчення 2-хкласної початкової школи. Попри скудність отриманих знань він зміг влаштуватися діловодом до олександрійського акцизного управління. В 1906 році, після проходження дійсної військової служби на Маньчжурському фронті, георгіївський кавалер Серветник - Григор'єв повернувся до Олександрії і впродовж восьми наступних років займає доходне місце прикажчика у казенній винній крамниці. З початком світової війни мобілізований прапорщик Григор'єв потрапляє на Південно-Західний фронт. Досвід Японської кампанії став у нагоді під час просування службовими сходами. Завдяки віртуозному володінню вогнепальною зброєю, особистій хоробрості та фатоватій поведінці (чого вартий неодмінний стек у руці під час рукопашних сутичок!) він зажив серед однополчан репутацію такого собі хлопця-дружачки. Сприяла закріпленню цього іміджу й схильність до міцних напоїв та крутого слівця. Природно, що в 1917-му подібні чесноти стали вирішальними у обранні штабс-капітана Григор'єва депутатом фронтового революційного комітету. Особисте знайомство з Симоном Петлюрою дозволило йому швидко увійти до офіцерської еліти армії УНР. Протягом перших місяців гетьманату полковник Григор'єв очолює одну з військових частин Української Держави. Після таємних перемовин з керівниками опозиційної «Української Національної Спілки» він самовільно залишає армійську службу і виїжджає до Єлизаветградщини для організації партизанської війни проти гетьманців. Протягом червня-вересня 1918 року григор'євці неодноразово брали гору у локальних сутичках з окупантами та загонами Державної варти. Ці успіхи не на жарт розлютили головнокомандуючого австро-угорськими військами у Херсонщині фельдмаршал-лейтенанта фон Меца. Наприкінці жовтня 1918 року проти загонів Григор'єва було кинуте відбірні каральні частини. Під їхнім тиском повстанці змушені були відійти в межі кордонної Іванківцівської волості (нині у складі Знамянського та Світловодського районів Кіровоградської області). Проте, хачі Чорного Лісу недовго служили пристанищем для григор'євського воїнства. Революції, що покляли край кайзерівській та габсбурзькій монархії, деморалізували австрійських солдатів та офіцерів. Сили ж гетьманців були надто слабкими, щоб на рівних протистояти партизанам. Самотужки зайнявши Олександрію у листопаді 1918 р., Григор'єв проголосив себе «Отаманом повстанських військ Херсонщини, Запоріжжя та Таврії». На деякий час він перетворився на удільного князя під номінальною егідою Директорії. Про особливий статус ватажка свідчить документ, що зберігається у фондах Державного архіву Херсонської області.

«Українська Народна Республіка

М.В.С.

Губерніальний Комісар Херсонщини Обіжно!

По канцелярії

Стіл 2

Січня 2 дня 1919р.

Повітовим Комісарам і Начальникам

Міліції м.м. Херсона та Єлизаветграда

№ 3

М.Херсон

Прошу оголосити в містах та повітах Херсонщини, що згідно наказу отамана Григор'єва всякі реквізиції військовими частинами, а також і гражданськими інституціями без відома реквізиційних комісій і штабу республіки забороняються і будуть лічитись як мародерські дії, а винновні в цім будуть притягатися до польового суду.

В.о. Губерніального Комісара Антоненко

За управляючого Канцелярією Лазаревич

За діловода Голубович» (85).

Тоді ж по всіх волосних земських управах Олександрійського повіту було розіслано наказ отамана Григор'єва про термінове прибуття до збірного пункту всіх демобілізованих кавалеристів та артилеристів(86). Так формувалася становий хребет майбутньої «армії». Колишні селяни, за роки світової війни вони остаточно перетворилися на таких собі революційних кондот'єрів. Їхньому психотипові були притаманні певні властивості, а саме:

- сприйняття насильства за найефективніший засіб досягнення мети;
- презирливе ставлення до мирного населення;
- розуміння революції як права на анархічну всюдозволеність.

Ці загартовані професійні вояки слугували «гарматним м'ясом» для владолюбних провінційних ватажків – «батьків» Соколовського, Струка, Ангела, Тютонника, Зеленого, Коцура, Григор'єва тощо. Подібні «отаманські сатрапії» швидко поширилися взимку 1918-1919 років по всій Наддніпрянщині. Їхнє виникнення стало рецидивом знищення залишків державності на території колишньої Російської імперії.

Губернська адміністрація намагалася приборкати розгул Отаманщини. Про це свідчать накази новопризначеного комісара Г.Нянчура.

« Н А К А З № 2

Губерніального Комісара Херсонщини

I.

На підставі даних мені Директорією Української Народної Республіки уповноважень тимчасово призначаю на посади повітових Комісарів Херсонщини такі особи:

Ананіївського повіту Яків Левадній, по Єлисаветградському Дмитро Хорунжій, по Одеському Йосип Антоненко, по Олександрійському – Куций, по Тираспольському Іван Колесников, по Херсонському – Володимир Шохін, по Дніпровському (на Таврії) Василій Курбан. Розпорядження за підписами тільки цих осіб являються законними і обов'язковими до виконання. Розпорядження представників попередньої влади являються незаконними, так само як і підписані ними, но не оплачені ріжного роду асигновки і требованія.

II.

Всі державні інституції та відділи по Міністерствах Внутрішніх і Земельних Справ, які були утворені Гетьманським Правительством на місцях, негайно припиняють свою діяльність, а служачі розпускаються. Книги, ділові папери і майно передаються по описам, по приналежності. Служачі задовольняються жалуванням за грудень цього року повністю. Негайно також увільняються служачі без різниці стану і рангу, котрі були прийняті на службу за час після гетьманського перевороту і до 10 грудня цього року по всім підлеглим мені установам та інституціям Міністерства Внутрішніх Справ, задовольнивши їх жалування за грудень цього року.

III.

Державна Варта і офіцерські добровольчі дружини розпускаються негайно, передавши майно і зброю в завідування Повітових і Міських Комісарів. Замість бувшої Державної Варти Повітовими і міськими комісарами, при участі місцевих само врядувань формується «народна охорона» по штатам і окладам Варти із свідомих і надійних елементів місцевого громадянства. Для охорони порядку і спокою на місцях, до остаточного сформування «народної охорони» чини варти залишаються на своїх місцях і не мають права залишити своїх постів без дозволу комісарів під страхом відповідальності по законам військового часу.

Губерніяльний комісар НЯНЧУР

Грудня 20 дня 1918 року» (87).

«Н А К А З № 3

від 20 грудня 1918 року

Наказую всім повітовим комсарам і начальникам народної охорони широко сповістити населення Херсонщини про те, що Директорія Української Народної Республіки приймає міри, аби негайно відновити зруйновані гетьманською владою селянські господарства і повернути незаконно покривдженому населенню ріжного роду контрибуції. А тому необхідно негайно складати докладні списки по селах і волостям, надсилаючи їх до повітових народних (земських) управ, при котрих будуть утворені особливі комісії для розгляду цих списків і скарг і задоволення постраждалих.

Самочинних вчинків для повернення контрибуції на місцях не допускати, притягаючи винних до відповідальності. Повітовим народним управам пропоную одержувати зазначені вище списки і скарги, заховуючи їх до особливого розпорядження про утворення спеціальних комісій.

Губерніяльний комісар Херсонщини НЯНЧУР»(88).

На виконання цих наказів олександрійський повітовий комісар звернувся до волосних земських управ з вимогою надати списки на заміщення вакантних посад волосних голів та службовців Народної Охорони. Списки мали містити відомості про вік, освіту та попередню службу кандидатів. Посадові оклади встановлювалися у таких розмірах: волосний голова – 600 карбованців, старший охоронник – 300 карбованців, молодші охоронники – по 250 карбованців на місяць(89).

З огляду на майбутнє військове протистояння з державами Антанти та більшовицькою Росією і відповідно до розпорядження міністра продовольчих справ УНР Тимофієва від 25.12.1918 р. земським волосним управам ставилося за мету протягом 2-х тижнів здійснити вилучення продовольчих надлишків у колишніх поміщицьких економіях. Їхнім власникам залишався обмежений запас збіжжя у розмірі 15 пудів жита та 5 пудів круп на одного їдця. Реквізовані припаси мали надійти до військових частин УНР. Разом з тим задля попередження випадків мародерства на волосні управи покладалося завдання провести термінову реєстрацію всіх матеріальних цінностей, що знаходилися у панських садибах(90).

Одним з останніх розпоряджень Г.Нянчура став наказ № 529, датований 31.01.1919р. В документі йшлося про негайний перехід на українську мову всіх державних та громадських установ в межах Херсонської губернії. Загальний спектр українізації відзначався тотальністю, включаючи діловодство, службове спілкування, дверні таблички та ін.(91).

За день до цього весільний отаман Григор'єв надіслав до командування української армії депешу слідуючого змісту:

«У Києві зібралася отаманія, австрійські прапорщики резерву, сільські вчителі та всілякі кар'єристи й авантюристи, які бажають грати роль державних мужів та великих дипломатів. Ці люди не спеціалісти і не на місці, я їм не вірю і переходжу до більшовиків»(92).

За умов війни з більшовицькою Росією подібний демарш став справжнім «ножем у спину» для військ Директорії. За одну мить Олександрійщина та Єлисаветградщина перетворилися на плацдарм червоного наступу.

Друга більшовицько-українська війна 1919 року мало чим відрізнялася від подій річної давнини. Як і рік тому, московський Раднарком наголошував на своїй непричетності до дій Радянської Армії України. Боротьба велася за ті ж вузлові залізничні станції Бахмач, Лозова, Гребінка, Знамянка тощо. Неабияку роль у поваленні Директорії знову зіграли збройні виступи трудящих у великих промислових центрах. Проте, у порівнянні з часами муравйовської навали, в військовому мистецтві Червоної Армії визначилися певні новації. Колишній керманіч Червоного Козацтва В.М.Примаков згадував:

«В этот период гражданская война отличалась от эшелонного периода. Войска по-прежнему действовали вдоль железной дороги и борьба шла за крупные центры, но войска уже передвигаются не в вагонах, а на подводах и ... умеют делать небольшие марш-манёвры. Пехота почти весь поход совершает на подводах, и только штабы дивизий движутся по железной дороге... Борьба велась только за города; промежуточные сёла и мелкие

уездные города сами устраивали у себя Советскую власть и вооружённой помощи от армии не требовали. Командование армии давало дивизии направление на губернский город, командование дивизии давало полкам направление на уездные города ... и наступление начиналось.

... Дивизии были организованы по типу русских штабов, улучшено качество сотрудников штаба. Некоторые командиры полков отстранены от командования за бандитизм. В полках введён институт комиссаров, в дивизиях организованы политотделы. Самостоятельные командиры полков были устранены или расстреляны...»(93). Протягом другої половини січня 1919 року частини більшовицької Групи військ Харківського напрямку під командуванням В.Х.Ауссема (94) зайняли усю Лівобережну Україну. Блискавичні перемоги червоноармійців були зумовлені дезорганізацією тила армії УНР, причини якої викладені у мемуарах екс-голови Директорії В.Винниченка: «...фізична сила, військо, лишалось у руках елементів, які або не розуміли революції або були явними контрреволюціонерами й навіть контр українцями. В цьому ж полягає причина й тих єврейських погромів, які, почавшись незабаром по вступі Директорії в Київ, потім такою страшною, кривавою поштою розлились по всій Україні.

Не маючи глибоких, захоплюючих солдатські маси соціально-революційних лозунгів, отамани мусили чимось підбадьорювати «козацький дух». І «давали хлопцям погуляти», як говорилось тоді...

І не було ні кар, ні управи, ні суду, ні контролю над цими злочинцями й ворогами не тільки революції, але й національного руху.

От ця безконтрольність, самодержавність влади цивільної і військової була основною, початковою нашою бідою...» (95).

У складі військ В. Ауссема знаходився й загін червоних козаків В. Примакова. Взаємодіючи з 5-м Українським полком Д. Шмидта, у 20-х числах січня 1919 року поблизу Кременчука «червонці» завдали поразки залишкам Запорізького корпусу отамана Болбачана. Закріплюючи успіх, вони здійснили глибокий рейд по території Павлівської та Косівської волостей і в середині лютого зайняли Олександрію. Їхня присутність тимчасово нейтралізувала можливість ексцесів з боку бійців Григор'євського 1-го Задніпровського радянського стрілецького полку, які там квартирували. Після переходу на бік більшовиків загони отамана Григор'єва отримали назву Задніпровської української радянської стрілецької бригади і мали прикривати фланг Київської групи регулярних радянських військ від петлюрівських контрударів. У доповіді на ім'я ВУЦВК від 10.06.1919р. члени Олександрійського повітового виконавчого комітету так характеризували перші дні перебування Григор'євців у місті: «С першого момента их появления мы заметили всю плохую сторону их поведения. Уже тогда они занимались пьянством, грабежом и разбоями»(96). Після уходу примаковців на фронт Григор'єв відчув себе повновладним володарем повіту. Однак до пори до часу увагу повстанського комбрига привертала Південь України. Протягом березня 1919 року у боях із військами УНР та десантними французькими та грецькими підрозділами полки Григор'єва дійшли до чорноморського узбережжя. Захоплення Миколаєва, Херсона та Одеси принесло удачливому командирові не тільки лаври «переможця Антанти», а й багату здобич у вигляді величезних запасів спирту, продуктів, мануфактури, зброї тощо. Повернувшись з триумфом до Олександрії, Григор'єв влаштував показові роздарювання своїх трофеїв мешканцям повіту. Свідок згадує: «Всё пригнали до станцій Олександрія, П'ятихатки, Знам'янка, Користівка. Отаман звернувся до селянства із запрошенням з'явитися за подарунками. Роздали людям готову швейну продукцію, швейні машинки, відрізи матерії, продукти і інше...»(97).

Ясна річ, що нарочитий «революційний альтруїзм» посприяв залученню до лав бригади нових солдатів. До того ж, жалування Григор'євців у кілька разів перевищувало платню червоноармійців Олександрійської караульної роти. Популяризувати ім'я отамана була покликана газета «Червоний партизан», що друкувалася у особистому панцерникові Григор'єва.

Зміцнення його впливу на громадське життя у повіті відбувалося на тлі прогресуючої кризи довіри до Радянської влади з боку місцевого селянства. У книзі спогадів генерала А.Денікіна «Очерки русской смуты» є цікавий соціологічний пасаж щодо причин розгортання антибільшовицького руху навесні 1919 року в Україні. Прославлений воєначальник стверджував: «Шесть режимов, сменившихся до того на Украине, и явная слабость всех их вызвали вообще в народе обострение тех пассивно-анархических тенденций, которые были в нём заложены извечно. Вызвали неуважение к власти вообще, независимо от её одобрения. Безвластие и безнаказанность таили в себе чрезвычайно соблазнительные и выгодные перспективы по крайней мере на ближайшее время – власть, притом всякая, ставила известные стеснения и требовала неукоснительно хлеба и рекрут»(98).

Ситуацію ускладнювали радикальні заходи проросійського уряду Х.Раковського у загальному руслі політики «воєнного комунізму». Сподівання селян Олександрійського повіту на розподіл поміщицької землі розвіялися після місцевого з'їзду Рад 20-24 березня 1919 року. Дублюючи резолюції III-го Всеукраїнського з'їзду Рад вищий орган влади у повіті визнав: «...что и в земледелии, как и в промышленности оправдывается известный экономический закон, что крупные хозяйства побеждают мелкие, а потому съезд считает необходимым всячески поощрять добровольно образованные коммуны и артельные обрабатывания...»(99). Внаслідок цього найплodючіші ґрунти краю було передано новоствореним радгоспам та артільним осередкам.

Офіційне партійне видання вимушене було констатувати: «В этот период в практике работы местных партийных и советских органов были допущены серьёзные ошибки в деле социалистического строительства, особенно в ходе проведения аграрной и продовольственной политики. Создавая коллективные хозяйства, совхозы, они закрепляли за ними много земли, которая оставалась не обработанной вследствие отсутствия достаточного количества тягловой силы и инвентаря. В то же время ещё не все крестьяне успели получить землю, что вызывало недовольство среди них...»(100).

Іншим каменем спотикання у стосунках українського селянина із більшовицькою владою стала сумно відома «продовольча розкладка», введена з 1 квітня 1919 року на території України(101).

Виходячи з даних про розмір посівних площ та минулорічну урожайність, на кожну губернію покладалося завдання надати певну кількість зерна. Зібране збіжжя мало йти на утримання управлінського апарату, армії та каральних органів. На губернському рівні відбувався розподіл контрольних цифр у повітах, волостях та селах(102). При цьому більшовики свідомо роздмухували соціальну ворожнечу, виходячи із «класового підходу». Зокрема, сільська біднота отримувала привілей у вигляді звільнення від будь-яких поборів. Натомість селяни, що мали у користуванні від 5 до 10 десятин землі, мали віддати державі за фіксованою ціною 10 пудів зерна з кожної десятини. Основний тягар розкладки покладалася на плечі найзаможніших селян («куркулів»). Саме за їхній рахунок покривався плановий дефіцит. За умов галопуючої інфляції буцімто закупівельна кампанія перетворювалася на безоплатне вилучення хліба, що не могло не призвести до соціального вибуху(103).

Додатковим подразником для селян слугували створені відповідно до постанови Тимчасового Робітничо-селянського уряду України від 17.01.19р. волосні і сільські комітети бідноти (комбіди). Вони мали право розпоряджатися майном поміщицьких економік та садиб, а також надавали допомогу «продовольчим загонам» у вилученні хлібних надлишків у населення(104). Окрім матеріальних збитків новий лад приніс заможним селянам ще й політичне безправ'я. Постановою Ради Народних Комісарів України від 5.02.19р. вони позбавлялися права обирати та бути обраними до місцевих Рад. Подібна дискримінація стосувалася також служителів релігійного культу, підприємців, колишніх службовців царської жандармерії та гетьманської варті, душевнохворих, злочинців та дезертирів(105). Разом із ревкоматами й осередками КП(б)У волосні і сільські комбіди та Ради мали стати провідниками політики «воєнного комунізму» на українських землях навесні та влітку 1919 року. У якості прикладу їхньої повсякденної діяльності далі наводиться уривок зі спогадів колишнього радянського активіста, учасника розбудови більшовицької влади у Миронівській волості Івана Андрійовича Забіяки.

«...Весной 1919 года в с.Мироновку по заданию высших партийных органов прибыл старый член партии и участник революции 1905 года, рабочий-столляр, наш односельчанин Руденко Лука Иванович. С прибытием Руденко Л.И. в работу местных советских органов и партийной организации была внесена свежая струя рабочего коммуниста и вся работа заметно оживилась. Председателем волостного партийного комитета был избран Марченко В.Ф... Партийная организация возглавила всю работу волостных советских органов, а это в свою очередь активизировало кулацкий элемент и подкулачников, которые старались пролезть в руководство Советской властью на местах. Вспоминается один эпизод, когда во время проведения одного из общих волостных собраний, которое длилось трое суток, дело чуть ли не дошло до рукопашной драки. Речь шла, насколько мне память не изменяет, о выборах волостного ревкома и перенесении самого волостного управления в с.Таловую Балку. Кто-то из подкулачников выступил на этом собрании с провокационным заявлением о том, что де мол коммунисты нам хотят навязать силой оружия своих кандидатов в волостной ревком. И здесь же он загорланил, что коммунистов нужно разоружить. После этого поднялся в здании волревкома (ныне школа) сильный галдѣж и тут же кто-то

из коммунистов предложил сделать перерыв. Это был сделан хороший манёвр. Во время перерыва ко мне подошёл Марченко В.Ф. и дал (незаметно для других) мне три нагана и приказал немедленно спрятать оружие в хозяйстве своего отца, что я и сделал. После перерыва вопрос об оружии опять поднял тот же демагог подкулачник, но его поддержали немногие и т.обр. вопрос об отобрании оружия у коммунистов отпал... Волостной ревком и его отделы возглавляли выбранные на волостном собрании коммунисты. Председателем волостного революционного комитета был избран Руденко Лука Иванович.

Нужно сказать, что Руденко Л.И. обладал даром красноречия. При выступлении он всегда был спокоен. Его мысль излагалась им с такой логической последовательностью и так убедительно, что даже отъявленные враги подчас аплодировали ему. Это был человек больших ораторских способностей, с большим партийным подпольным опытом, а это помогало ему убедить любую сельскую аудиторию в правоте дела, выдвигаемого коммунистами.

Заместителем председателя волревкома тогда был избран беспартийный, но честный советский активист Спильник Филипп Семёнович. Председателем сельского ревкома села Мироновка был избран коммунист Гончаренко Иван Игнатович. Членом сельревкома был избран Дудник Василий Лазаревич, молодой способный юноша, который в дальнейшем стал активным строителем Советской власти на селе, а впоследствии вплоть до сегодняшних дней работал на ответственных должностях в Совете Министров УССР. Мироновским волостным военным комиссаром парторганизация выдвинула фронтовика-коммуниста Шитко Василия Яковлевича. Сотрудниками волвоенкомата были назначены активисты: Спичка Фёдор Эрстович и юноши: Забияка Иван Андреевич и Олещенко Трофим Харлампиевич. Земельным отделом волревкома руководил фронтовик-коммунист Кошман Василий Яковлевич, а заместителем его и секретарём земотдела был молодой активист Дудник Андрей Карпович. В волостном комитете труда работали активисты: Олещенко Яков Филиппович и Скрышник Трофим Фёдорович. Кроме этого в волревком входили и другие отделы как, например, отдел соцобеспечения, отдел наробразы, отдел управления, продовольственный отдел. Всеми этими отделами руководили коммунисты парторганизации. В этих отделах, как и в других, работали и беспартийные активисты. Коротко хочется сказать о работе некоторых отделов волревкома.

Волостной ревком руководил всей работой отделов и осуществлял претворение в жизнь законов и декретов партии и Советской власти на селе. Ревком очень многое сделал для воспитания сельской бедноты и середняка в духе преданности идеям молодой власти. Большая воспитательная работа проводилась с молодёжью и поэтому неслучайно, что подавляющее большинство молодёжи активно участвовало в мероприятиях, проводимых на селе, в частности по проведению учёта имущества, скота, инвентаря, запасов хлеба, семенного фонда, земли и других ценностей, находившихся в собственности крестьян. Нужно сказать, что учёт всего этого богатства проводился со слов хозяина, однако подавляющее большинство селян-бедняков и середняков правдиво показывало о наличии в их хозяйстве ценностей и это было близко к истине...

Волостной военкомат занимался вопросами учёта призывного возраста; проводил всеобщее воинское обучение молодёжи допризывного возраста; проводил мобилизации призываемых в Красную Армию возрастов молодёжи; учитывал и проводил отбор конского состава для армии.

На долю земельного отдела приходилась серьёзная работа по учёту всех земель как помещичьих, так и крестьянских и распределение их на душу населения. Учитывался сельхозинвентарь, рабочий скот, семенной фонд, лесные угодья и сбережение всего этого от растративания.

Волостной комитет труда организовывал работу на территории волости по осуществлению трудовой и гужевой повинности, наряжал обывательские подводы для перевозок государственных грузов, мобилизовывал и отправлял граждан для заготовок леса на топливо, а также осуществлял ряд других работ, необходимых для страны.

Во всех мероприятиях, которые в те годы проводились на селе по линии всех отделов ревкома, молодёжь принимала живое участие и оказывала практическую помощь местным органам власти. Молодёжь активно участвовала в проведении субботников и воскресников. Проводили, особенно весной, насаждение молодых декоративных деревьев. Занимались уборкой общественных мест, улиц, ремонтировали в селе дороги, убирали и благоустроивали общественный двор (бывшая усадьба помещика Гальченко, ныне двор и дом колхоза). Весьма активно участвовала молодёжь в художественной самодеятельности – делали постановки, выступал хоровой ансамбль. В самодеятельности принимали участие наряду с молодёжью и пожилые люди.

Для обеспечения порядка на территории сел и деревень волости был сформирован «отряд самообороны», который размещался в здании, где сейчас находится правление и Клуб колхоза им.Ленина. (споглади написані у 1960 році - Авт.) Командиром этого отряда был Марченко Василий Филиппович. Отряд вёл борьбу с контрреволюцией, спекулянтами, уголовными проявлениями и другими антиобщественными элементами на территории волости, а иногда выезжал в другие населённые пункты по требованию Александрійских уездных властей. В отряде насчитывалось примерно 50 – 70 человек. Укомплектован он был добровольцами, гражданами сёл и деревень волости...

Хочется немного остановиться на роли Комитета незаможных селян. Председателем этого комитета был избран бедняк, сапожник Молчанов Емельян Савельевич, а его заместителем и секретарём – Дудник Василий Лазаревич (бывший секретарь сельревкома). Комитет бедноты имел в своём распоряжении различные материальные ценности, конфискованные у помещиков (зерно, фураж, сельхозинвентарь, лошади, рогатый скот, свиньи, овцы и пр.) Продукты питания, фураж и проч. Комбедом распределялись среди нуждающейся бедноты. Беднота с первых дней Советской власти увидела и ощутила практически, как о ней заботится Советская власть и поэтому с первых же дней стала на её сторону...»(106).

Нагнітання соціальної ворожнечі (або, користуючись тодішнім лексиконом, «класової боротьби») на селі відбувалося з відома та за безпосередньої підтримки губерньського радянського керівництва.

Из телеграми голови Херсонського губерньського виконавчого комітету П.М. Любецького від 28 березня 1919 року:

«Всех белогвардейцев, самостийников и представителей крупной буржуазии арестовать и перевести в концентрационные лагеря. Эту меру предписать выполнить всем Совдепам и ревкомам Херсонской губернии»(107).

Из наказа за № 10 завідуючого відділом управління Херсонського губвиконкому І. Кліманова від 4 квітня 1919 року:

«...1. Все лица, бежавшие из мест, в которых восстановлена Советская власть, объявляются врагами трудящихся и подлежат суду революционного трибунала.

2. Всё имущество вышеназванных лиц, в чём бы оно ни состояло, объявляется собственностью Украинской Социалистической Советской Республики.

3. Всё оставленное имущество должно быть немедленно взято на учёт: промышленные предприятия – местными Советами народного хозяйства или заменяющими их учреждениями, дома, квартирная обстановка, торговые предприятия и т.п. соответствующими органами городского хозяйства.

4. Все заместители бежавших владельцев: управляющие, доверенные, приказчики, или, где таковых не оставалось, прислуга, дворники, соседи обязаны немедленно сообщить об оставленном имуществе в указанные учреждения.

5. Ответственность за сохранность оставленного имущества возлагается в частных квартирах на домовладельцев или, в случае их отсутствия, на управляющих, а за отсутствием последних на дворников. В промышленных и торговых предприятиях на доверенных, а за отсутствием их на приказчиков и фабрично-заводские комитеты.

6. Виновные в нарушении сего приказа будут преданы суду революционного трибунала...»(108).

Поточна діяльність Херсонського губвиконкому навесні та влітку 1919 року майже не відображена у фондах Державного архіву Херсонської області. Станом на квітень 1919 року вищий виконавчий орган губернії складався з 11 відділів:

- управління (зав. Кліманов);
- фінансів (зав.Фельдман);
- юстиції (зав.Бердичевський);
- соціального забезпечення (Селюк);
- народної освіти (Стрельченко);
- праці (Бородін);
- продовольчий (Скляр);
- народного господарства (Левіт);
- охорони здоров'я (Богунов);
- культурно-просвітницький (Грінблат);
- санітарний (Савченко).

Більшовицьке чиновництво намагалося встановити тотальний контроль над усіма царинами крайового життя. Обіжники, загади й директиви тієї пори відзначаються скрупульозними формулюваннями та імперативним стилем. Ось типовий взірець тогочасної документації:

« Приказ всем исполкомам Херсонской губернии

1. Согласно постановления губернской чрезвычайной Комиссии по обсеменению полей, утверждённого губисполкомом, предписывается в целях полного обсеменения полей в Херсонской губернии приступить немедленно к учёту и мобилизации посевного материала на местах с тем, чтобы в случае надобности семена могли быть быстро и своевременно доставлены в нуждающиеся районы.
2. Железнодорожные станции, паромные и транспортные агентства, администрации пристаней во всей губернии обязуются принимать к погрузке и отправлять в места назначения как и грузы первой категории и вне очереди. Семенной материал, сельскохозяйственные орудия и машины, кузнечный уголь, мелкосортное железо и другие материалы, необходимые для ремонта сельскохозяйственного инвентаря по отправкам, связанным с обсеменением полей.
3. Воспрещается повсеместно в губернии перемол и техническая переработка ячменя и овса на срок по 25 апреля кукурузы, проса, сорго, гречихи на срок по 5 мая сего года нового стиля со дня опубликования сего приказа.
4. Воспрещается повсеместно в губернии пивоварение на срок по 25 апреля сего года нового стиля со дня опубликования сего приказа.
5. Все запасы ячменя, овса и другого посевного материала, находящиеся на пивоваренных заводах, мельницах, складах, в амбарах предприятий или частных лиц должны быть незамедлительно взяты на учёт исполкомами для обсеменения полей.
6. Безусловно и строжайше воспрещается выделка и продажа самогонки, причём виновные немедленно предаются военно-революционному трибуналу.
7. Всем исполкомам городов, уездов и волостей предписывается в срочном порядке организовать выездные агитационные комиссии по обсеменению полей в составе не более десяти человек каждая, на обязанности указанных комиссий возлагается широкая агитация на местах в целях полного обсеменения полей и всемерное содействие местным Земотделам в их мероприятиях по обсеменению полей. При этом агитационные комиссии обязаны согласовывать свою работу с местными Земотделами. Подчиняться общему наказу губисполкома, губземотдела и чрезвычайной комиссии по обсеменению полей от 24 марта 1919 года, определившему обсеменение полей текущей весной, а также своевременно сформировать свои исполкомы или губернскую чрезвычайную комиссию по обсеменению полей...
8. Общая ответственность за исполнение сего приказа возлагается на исполкомы городов, уездов и волостей, причём соответственно компетенции отделов местных советов: совнархозы обязаны немедленно выполнить задания, означенные в пункте 2, 3, 4, 5...»(109).

Ослушників та інакомислячих чекали репресії з боку каральних органів «диктатури пролетаріату» - губернських відділків Робітничо-селянської міліції (зав. Коган) і Надзвичайної комісії по боротьбі з контрреволюцією та саботажем (голова Я.Генкін, заступник О.Мінаєв-Цикановський). «Будинок Тюльпанова», де розмістилися херсонські чекісти, невдовзі зажив дурної слави місця тортурів та страт. Денкінська пропагандистська агенція у інформаційному зведенні за № 110195 від 26 серпня 1919 року стверджувала:

«Одесса. Из авторитетного источника сообщают, что в подвалах Одесской Чрезвычайки найдены орудия пыток, много трупов замученных. Среди орудий пыток обращают внимание особые приспособления цепей для растягивания конечностей...

Херсон. Население с ужасом вспоминает зверства большевистской Чрезвычайки, свирепствовавшей с приездом в Херсон двух китайцев, специалистов пыток, препарировавших живых людей, снимавших кожу с ног и рук, втыкавших булавки под ногти. В последние дни большевиками было убито много общественных деятелей с целью парализовать жизнь после ухода большевиков из Херсона...

Николаев. К коменданту являются беспрестанно для регистрации офицеры, укрывавшиеся в окрестных сёлах и деревнях от большевиков. Они рассказывают ужасы. Пылают деревни, зажжённые большевиками. Матросы уничтожают крестьянское добро, сжигая весь хлеб за невозможностью унести его с собой. Расстреливается домашний скот, разрушаются сельскохозяйственные машины. Там, где раньше крестьяне восставали против большевистских властей, большевики, не встречая мужчин в деревнях, переносят злобу на женщин и детей. Например, в одной деревне, где население перебило отряд коммунистов, большевики раздевали донага женщин и с издевательствами заставляли их идти перед пьяной толпой. Найдено много трупов детей с отрезанными конечностями...»(110).

Серед жертв «червоного терору» були колишні царські генерали М.І.Ебелов, М.П.Бірюков, Л.О.Гулькевич, В.Т.Федоренко. Проте, гинули від чекістських куль не лише «представники контрреволюційного офіцерства» та «куркулі». Як стверджує російський дослідник С.Волков, із 73-х страчених за виrockами Миколаївської Надзвичайної Комісії осіб 17 були офіцерами, 8 – підприємцями або священниками, 15 – «інтелігентами», 33 – робітниками і селянами(111). Провідний російський меншовик Г.Кучін-Оранський залишив яскраву, хоча й доволі тенденційну, оцінку правління другого українського більшовицького уряду:

«...На разбитой, разворошенной украинской почве большевистский терроризм в этот период вырос в анархическое, антиобщественное явление. Специальные условия места и времени создавали какую-то гипертрофию «военного коммунизма». Деклассированные элементы получали всё

большую свободу своего формирования и господства. Делались тысячи нелепостей и преступлений. Кровь лилась потоками бесцельно, как никогда... Быстро сгорали иллюзии и настроения после «петлюровской весны...»(112).

Класові «чистки», грабінницяка продрозкладка, зловживання владою з боку місцевого партійного керівництва спричинили до масових селянських повстань. За даними російського історика В.Шамбарова, у квітні – на початку травня 1919 року в Україні було зафіксовано 121 антикомуністичний виступ(113). Відомий більшовик В.Затонський згадував: «...весной 1919 года вся Украина клокотала и бурлила. То там, то сям вспыхивали крестьянские восстания, каждое село имело свой отряд, оборонявший стратегические подступы к своей деревенской республике, а подчас выступавший в поход против соседнего городка или местечка... Атаманы, только что перешедшие на сторону Советской власти...один за другим поднимали бунт...против коммунистов (понятно, не обходилось дело и без «жидов», которых резали по всякому случаю)... Во всём была презанятная смесь революционности, авантюризма, беспросветной темноты, самого дикого мракобесия, беззаветной отваги и трусливой жадности... Все стороны крестьянской души, веками забытой, тёмной, неожиданно проснувшейся, вечно колеблющейся, и революционной и реакционной в одно и то же время, страшной в своей жестокости и, в конце концов, детски наивной и детски беспомощной – отразились в судорожных корчах мужицкой Украины...»(114).

У суміжній із Олександрійським повітом Чигиринщині утворилася знаменита Холодноярська республіка. В славетному хуторі Суботіві підняв чорний прапор заколоту отаман Свирид Коцур. Виступ селян Херсонської губернії очолив герой-орденоносець, червоної командир Ничипір Григор'єв. Перші дні заколоту відображені у спогадах Павла Миколайовича Сорокіна, які пропонуються увазі читача у дещо скороченому вигляді. Отже, як згадував П.Сорокін: «... весной 1919 г. группа землемеров были командированы в Александрийский уезд для распределения помещичьих земель между безземельными и малоземельными крестьянскими хозяйствами... Первые наши переживания – на станции Знаменка. Не успел остановиться поезд, как в него врывается банда, которая среди пассажиров хватает евреев и уводит их за вокзал, после чего были слышны выстрелы. Поезд останавливается дальше. На станции Користовка происходит пересадка на поезд на Александрию. Подают товарный вагон, в котором находятся вооружённые григорьевцы, последние предлагают купить у них золотые часы и вещи, от чего мы категорически отказываемся, чем они возмущены. Перегон небольшой – прибываем на станцию Александрия.

На станции стоит только один состав из международных и классных вагонов, из которых слышны разухабистые песни и музыка. По крышам вагона ходит человек в матросской форме и серьёзно смотрит на небо в подзорную трубу... На перроне и в вокзале во всех помещениях не видно ни пассажиров, ни обслуживающего станцию персонала, лишь одни пьяные солдаты... Входим в пустой вокзал. Из предосторожности стоим вокруг своих вещей, на которые солдаты подозрительно смотрят. Один из наших ушёл в город за транспортом. Ожидаем. К вокзалу подъехала легковая открытая машина, из которой вышел человек низкого роста, довольно плотного сложения, с широким лицом и курносый носом, и, видимо, нетрезвый. Вообще, отталкивающего вида. На нём кожаная тужурка, под ней длинная шёлковая тёмно-голубая рубашка, а на голове – кожаная фуражка. Останавливается возле нас. Пьяным голосом спрашивает: « Кто вы такие?» Отвечаем: «Землемеры. Приехали отводить землю крестьянам». – «Вот и хорошо». – После чего обращается к нам: «Умеет ли кто-нибудь из вас чертить? Если да, то ко мне требуется в штаб чертёжник; жалованье - 400 рублей, жить в вагонах, всего у меня вдоволь, даже есть артисты и оркестр. Приходите, если кто согласен».

После чего он, пошатываясь, пошёл к своему вагону. Наконец, мы в городе, который наполнен пьяными, шатающимися григорьевцами. В гостинице и в кафе только они. Спрашивается, что из себя представляет всё войско Григорьева? Это частично молодые крестьяне из сёл Пращки, Верблюжки и др. ближайших сёл, обманутые обещаниями и писаниной «Универсала», которые мы видели расклеенными по городу. Крестьяне, которые приходили в отряд Григорьева, получали новое обмундирование, продукты, а в основном стремились взять оружие и уходили обратно в сёла, но потом приходили обратно. Остальную часть войска составляли авантюристы, уголовники, бандиты... В городе частые грабежи и насилия. Вечером и ночью не показывайся на улицу. В домах также не безопасно. Хозяевами города являются бандиты Григорьева, и город отдан им на растерзание. А что делается в гостинице, из которой мы вынуждены были уйти; пьяная банда Григорьева устраивает танцы и песни и дико пляшет под сумбурные звуки пианино, на клавиши которого один из этой орды садится задом?

Пока ожидали направления в сёла, нас предупредили, что Григорьев созывает крестьянский съезд, на котором просит нас присутствовать. Но какие вопросы будут рассматриваться на этом съезде, нам не известно. Наступил день съезда (жаль, дату не запомнил), который открылся в городском театре. На съезд явились с опозданием и шли с неохотой.

Театр был заполнен крестьянами, по нашему мнению, из зажиточных слоёв села... В президиуме сидело 5 человек, представляющие как будто все партии, в том числе и большевиков... Председательствовал на съезде Терещенко – высокий, плотный мужчина; он же представитель штаба Григорьева... Наконец на сцене появляется сам «батько» Григорьев. Его ведут под руки двое молодых людей, одетых в новые френчи и галифе... Подводят Григорьева к столу, он, опираясь на стол, кладёт пистолет... Сопровождающие атамана два молодых человека остаются на сцене за Григорьевым, и стоят, как вымуштрованные солдаты, охраняя «батька». При появлении Григорьева раздаются неуверенные голоса участников съезда: «Слава батьке Григорьеву!»

Слово предоставляется Григорьеву. Но что это была за речь?! Пьяного человека, нечленораздельная, перемежающаяся русскими и украинскими словами... Он говорит со злобой о том, как его не поняли и не оценили его заслуги... Начал он с того, что одесситы его выставили со всем отрядом из города и больше всего обвинял каких-то людей с длинными носами, не называя их (здесь он показал себя заядлым антисемитом). По его словам, ему удалось вывезти из Одессы несколько вагонов с оружием, продовольствием, и почему-то подчеркнул даже – вагон с коньяком... Долго останавливается на вооружении и численности войск, а также на его снабжении. В частности, говорит: «В мене 40 тысяч войск, несколько десятков орудий, бронемашин и пулемётов. Моё войско стоит под Кременчугом». Хвастливо заявляет: «Завтра вам візьму Катеринославі, візьму Харків, Полтаву, Київ і всі вони будуть ваші», - что он идёт «правильным шляхом». Просит выделить несколько человек из делегатов съезда и он покажет на карте расположение его войска. На сцену поднимаются 3 «делегата». Григорьев полушёпотом говорит им, показывая на развёрнутую карту, где, якобы, находится фронт его войск... Пока идёт рассмотрение карты, председательствующий предоставляет одному из делегатов слово, который, между прочим, говорит: «Нащо нам брать Київ, Харків, Катеринославі, коли вони і так наші. Навіщо нам убивать наших братів?» и т.д...

Григорьев волнуется и требует поставить на голосование вопрос о том, доверяют ли ему, что он идёт «правильным шляхом». Председательствующий Терещенко ставит на голосование и спрашивает: «кто за то, чтобы признать правильными действия Григорьева?» Поднимается лес рук. «А теперь – кто против?» И здесь поднимается... рука одного человека, находящегося в конце зрительного зала. В это момент, когда увидел Григорьев голосующего против него, завопил как дикий зверь: «Вони мені не довіряють!» После этого его молодые телохранители быстро побежали в конец зала, чтобы задержать недоверяющего ему.

...Мы решили больше не оставаться и быстро покинули съезд. Не помню, в этот ли день съезда или в другой, за городом были слышны ружейные и пулемётные выстрелы. Делегаты съезда один за другим, как крысы, исчезают из театра. В городе по улицам разгуливают пьяные бандиты Григорьева и начинаются кошмарные еврейские погромы...»(115).

Універсал, про який згадує П.Сорокін, було оприлюднено 7 травня 1919 року українською та російською мовою. Далі подається український варіант документу.

« У Н І В Е Р С А Л

Народе українській! Народе змучений!

Жорстока війна з германською коаліцією і державами Антанти вирвала з твоїх сел кращих синів землі. Межиусобна війна, гетьманщина та петлюрівщина кращих синів твоїх загнали в могили та в'язниці. Коли в тебе збракувало сили більше терпіти, ти залишивши рало та станок, викопав із землі іржаву рушницю і пішов захищати право своє на землю та волю, але й тут політичні спекулянти обманули тебе і хитрими заходами використали твою довірчивість: замість землі та волі тобі насильно нав'язують комуну, надзвичайку і комісарів із Московської "обжорки" і тої землі, де роспали Христа. Ти працюєш день і ніч, ти світиш каганцем, ти ходиш у постоях і в штанах з мішка; замість чаю ти п'єш горячу воду без цукру, але ті, що обіцяють тобі світлу будучність експлуатують тебе: тобою воюють, зі зброєю в руках забирають твій хліб, реквізують твою скотину, і запевнюють тебе, що все це на користь народню.

Працьовник святый! Божий чоловік! Подивись на свої мозоляві руки і подивись навкруги... НЕПРАВДА, БРЕХНЯ І НЕПРАВДА. Ти царь землі! Ти кормилець світу! Але ж ти раб, дякуючи святій простоті і доброті своїй. Селянин і робітник! Вас дев'яносто два відсотки на Україні. А хто керує вами?! – все ті-ж кровопивці народні.

НАРОДЕ УКРАЇНСЬКИЙ! Бери владу в свої руки. Хай не буде диктатури ні окремої особи, ні партії. Хай живе диктатура працюючого люду, хай живуть мозоляві руки селянина та робітника. Геть політичних спекулянтів. Геть насильство зправа, геть насильство зліва. Хай живе влада рад народу України.

Перед вами нова боротьба! Борітеся – поборете!

Я, Отаман Григор'їв, і мій Штаб голови свої покладемо за права працюючого люду. Остання ставка. Для себе ми не шукаємо нічого. Дайте нам піддержку і тим спасете право своє.

Ось вам мій наказ:

в три дні мобілізуйте всіх тих, хто здатний володіти зброєю і негайно займайте всі станції залізниць: на кожній станції поставте своїх комісарів. Кожна волость, кожне село формуйте отряди і йдіть в своє повітове місто; від кожного повітового міста з ваших отрядів по чотиріста чоловік кращих бойців пошліть на Київ і по двісті на Харків; коли є зброя – зі зброєю, нема зброї – пошліть з вилами, але наказ мій прохаю виконати і перемога за нами. Все останнє я зроблю сам. Головний Штаб наш при мойому Штабові. Тільки з вашою піддержкою ми доб'ємося права народів. Негайно організуйте владу народню. В кожному селі виберіть селянську раду, в кожній волості волостну раду, в кожному повіті – повітову раду, в кожній губернії губерніяльну раду. В раду мають право бути вибраними представники всіх партій, які стоять на радянській платформі і ті, що признають себе безпартійними, але підтримують радянську владу. В склад рад можуть входити представники всіх національностей, пропорціонально їх числу в Україні, тобто: для українців предоставляється в раді вісімдесят відсотків місць, для євреїв п'ять відсотків місць і для всіх інших національностей п'ятнадцять відсотків місць. При такому розподіленні не буде засилля ні партії, ні нації. Глибоко вірю, що це буде дійсно влада народня.

Хай живе свобода слова, друку, совісті, зібрань, спілок, страйку, праці і професій, недоторканність особи, думки, оселі, переконань та релігії. Народ Божий. Любіте один одного, не проливайте братерської крові. Забудьте партійну ворожнечу, преклоніться перед владою чесної праці. Хай живе чесна праця! Хай загине всяке насильство і влада капітала.

Залізничники! Пошта та телеграф! Ви змучились. Зрозумійте нас. – Перемога наша – перемога ваша. Народ Український завойовує по за межами своєї землі не шукає, але своїм братам по праці, де б вони не були, завжди допоможе і іржавою рушницю і останнім шматком хліба.

Уряд авантюриста Раковського і його ставленників просимо йти од нас і не насилувати волю народню. Всеукраїнський з'їзд рад дасть нам уряд, якому ми підляжемо і свято виконаємо волю його.

Я йду вперед, бо так велить народня совість. Резерв мій – ти, Народе український, і від тебе залежить доля твоя.

Всякі вбивства без суда народнього, мародерства, безчинства, вторгнення в чужу оселю, не законні реквізиції, агітація проти окремих національностей будуть пресікатись на місці силою зброї. Порядок необхідний – Геть сваволю.

Своїми замісниками признаю товариша ТЮТЮННИКА, товариша ГОРБЕНКА і товариша МАСЕНКА, котрим довіряю важке завдання.

Отаман партизанів Херсонщини та Таврії

ГРИГОРІЇВ

Горбенко

Тютюнник

Терещенко

Масенко

Ясінський

Бондарь

Павлов(116).

Відозви аналогічного змісту були доволі розповсюдженим явищем у тодішній Україні. Кожний поважуючий себе отаман вважав за честь засвідчити власним підписом «універсал» або «маніфест». Так, на території сусіднього Кременчуцького повіту Полтавської губернії поширювався маніфест отамана А. Шарого – Богунського (Див. Додаток 7).

Хід григор'євського повстання та його придушення детально описані у історичній літературі. Тому доцільним буде зупинитися на відлунні цих подій у придніпровських волостях Херсонської губернії.

Загальновідомим є факт єврейських погромів у містах, захоплених григор'євцями (Єлизаветград, Кременчук, Черкаси, Умань тощо). Знаходячись поблизу від епіцентру заколоту, єврейське населення Новогеорґіївська відбулося легким переляком. Ворожий нейтралітет отаманів Холодноярської та Чигиринської республік В. Чучупаки та С. Коцура низив оперативну активність у поближких волостях. Повстанці обмежилися глибокими

розвідувальними рейдами поодиноких загонів в межах краю. Сучасники згадують про перебування григор'євських роз'їздів на околицях Калантаєва, Андрусівки та ін.(117). Випадкова зустріч з одним таких підрозділів поблизу с.Глинськ завершилася трагічно для новогорізького комуніста, 20-річного Михайла Грабовського. Разом із Віктором Коршенком, Петром Код'євим та Наумом Рувінським він стояв у першоджерел створення місцевого осередку Комуністичної Спілки Молоді (комсомолу). Мешканці міста запам'ятали його завдяки виготовленому ним власноруч транспарантові «Мы на горе всем буржуям мировой пожар раздуем!», який прикрасив одну з центральних вулиць. Крім цього, М.Грабовський особисто намалював портрет відомого німецького соціалістичного діяча Карла Лібкнехта, ім'ям якого, у дусі тих часів, було названо місцевий клуб (у колишньому будинкові Козлянінова). Іншим культурним осередком, за спогадами Я. Кисельова, стала народна бібліотека. Її фонд складався із книжок, реквізованих у помісті князя Еристова (с. Сакіно).

Стан громадської нестабільності, що панував у 1918 – 1919 роках в Україні, не міг не відбитися на рівні діловодства. У фондах Херсонського та Кіровоградського обласних архівів відсутні будь-які документи, що стосуються роботи новогорізького виконкому протягом першої половини 1919р. Вдалося встановити прізвища деяких його членів: Ястребов (голова), Кисельов (секретар), Карталапов (голова комуністичного батальйону), Чибісов (комісар торгівлі та промисловості), Бондаренко (завідуючий відділом народної освіти), Засць (завідуючий відділом комунального господарства), Зайцев (завідуючий відділом юстиції), Зборовський (завідуючий відділом управління), Дзига (голова міської ЧК), Францин (військовий комісар)(118). Документ за підписом останнього зберігається у фондах Світловодського міського краєзнавчого музею.

« П Р И К А З № 40

Военного комиссариата г.Новогоргиевска и его окрестностей.

20-го Июня 1919 года, г.Новогоргиевск.

1

Приказываю всем нижепоименованным членам партии Коммунистов, сочувствующих и рядовых явиться под страхом строгой ответственности во вверенный мне Комиссариат 21-го сего Июня к 10 час. утра:

1. Резниченко.
2. Карталапов 1.
3. Карталапов 2.
4. Забела.
5. Киселёв.
6. Дехтярёв.
7. Сычѳв Гавриил.
8. Грабовский Михаил.
9. Зайцев Михаил.
10. Панков Семѳн.
11. Зборовский.
12. Найдѳнов Пѳтр.
13. Олифанов Василий.
14. Клоченко Стефан.
15. Мирошниченко Пантелей.
16. Берлик Иван.
17. Высочанская Анна.
18. Литвиновская Лида.
19. Лысенко Фѳдор.
20. Яровой Пѳтр.
21. Чибисов Прокофий.
22. Зайвый Михаил.
23. Зайвый Григорий.
24. Кривенко Ефим.
25. Слуцкий.
26. Найдус Меркус Леонид.
27. Жерняк Иосиф.

Лица, упомянутые в списке сего приказа за неявку в назначенный срок мною будут арестованы и препровождены в Уездный Р е ш т а б.

Военный комиссар ФРАНЦИИ»(119).

Комуністи й комсомольці Новогеоргіївська утворили кістяк 1-го зведеного Комуністичного Олександрійського батальйону, який брав участь у розгромі великого григор'євського загону поблизу села Дмитрівка (наразі – Знам'янського району Кіровоградської області. Після бою близько двох десятків полонених були розстріляні, в тому числі один з польових командирів «армії» Григор'єва син цукрозаводчика Терещенко й колишній царський пристав Вищепан(120).

Придушення бунту супроводжувалося ексцесами у червоноармійських частинах на кшталт відмови від участі у боях чи навіть переходу на бік повсталих. Хиткість більшовицького тилу визнавав представник Револуційної Військової Ради К.Ворошилов:

«... григор'євщина по даних розгромах ліквідована бути не може. Навпаки, розפורшвшись по селах, при співчутті їм селян, популярні й непопулярні авантюристи загрожують затяжною виснажливою війною, до якої ми підготовлені ще менше, ніж до боротьби з компактними силами по залізничних магістралях, як було донині. Григор'євщина довела всю нездатність українського Наркомвоєна і головного командування. У критичний момент не було жодної цільної, стійкої частини для виступу проти Григор'єва. Багато полків одразу перейшло на бік Григор'єва, інші оголосили себе нейтральними, деякі почали виконувати бойовий наказ, але почали з розгрому надзвичайок, єврейських погромів і тому подібного. Нам не вдалося захопити майно і зброю заколотників. Частина залишилася в них, частину вони роздали селянам навколишніх сіл...»(121).

Фактичному розвалу армії посприяла недалекозора політика вищого більшовицького керівництва щодо провідних українських військових діячів. Варто згадати шалену антимакновську пропаганду або свавільну розправу над командиром Окремої Придніпровської «Богунської» бригади Антоном Шарим напередодні вирішального наступу Добровольчої Армії. (До речі, збереглися уривчасті свідчення про перебування «богунців» у Миронівці).

Отже, розгром григор'євського заклоту став «піровою перемогою» більшовицького режиму в Україні. Деморалізовані тривалою боротьбою з повстанським рухом війська 13-ої (командуючий – А. Геккер) та 14-ої (командуючий – К. Ворошилов) «червоних» армій виявили абсолютну неідеальність перед лицем відбірних «білогвардійських» полків генералів Юзефовича та Штакельберга. Протягом червня-липня 1919 року ударні денікінські підрозділи зайняли Харківську, Полтавську та Катеринославську губернії. Тим самим забезпечувалося флангове прикриття основного наступу на Москву. Проте, самочинний рейд білокозаків 1-ої Кавказької дивізії генерал-лейтенанта А. Шифнер-Маркевича по «червоних» тилах призвів до захоплення важливих залізничних станцій Користівка (27 липня), Знам'янка (1 серпня), Єлизаветград (3 серпня), Цибулеве (4 серпня)(122). Тому командуючий Збройними Силами на Півдні Росії генерал А.І. Денікін вирішив всупереч власному стратегічному планові форсувати Дніпро і поширити вплив на Правобережну Україну. У серпні 1919 року група генерала М. Промтова та 3-ї армійський корпус генерала М.Шиллінга вторглися на територію Херсонщини. Протягом другої декади місяця денікінцями був встановлений контроль над Олександрійським та Єлизаветградським повітами. Це коштувало їм мінімальних зусиль, оскільки на той час всі більшовицькі війська разом із радянськими та партійними установами вже евакуювалися в черкаському – київському напрямку. Останні дні агонізуючого режиму відображені у спогадах колишнього миронівського радянського активіста І. Гончаренка:

«...В перших числах липня в Миронівку прибули представники Червоної Армії і звернулися в парторганізацію і волревком з проханням надати допомогу ... в мобілізації коней. Волревком дав розпорядження про вивід з усіх сіл волості у Миронівку коней, що стояли на військовому обліку. Була створена спеціальна комісія. Вже на 14 годину наступного дня було відібрано 52 коня, придатних до армії.

До моменту закінчення роботи по відбору коней наша розвідка, очолювана Тимофієм Івановичем Гончаренком, повідомила, що станція Лікарівка зайнята денікінськими військами. В цих умовах парторганізація Миронівки ... з представниками Червоної Армії почала відступати на конях в напрямку на Новогеоргіївськ і Градизьк. В Новогеоргіївську ми потрапили в скрутне становище. Виявилось, що представники органів влади міста вже евакуювались, а на пристані не виявилось ні катера, ні баржі для переправки коней через Дніпро. Щоб дістати баржу, ми послали чотирьох озброєних гвинтівками товаришів на чолі з членом бюро осередку П.І. Шитком в район Кременчука – Крюкова. Наступного дня годині о 10 ранку катер з баржею прибув у Новогеоргіївськ і через кілька годин ми відправилися в Градизьк.

В цей час Кременчук був зайнятий денікінськими військами, а через Градизьк відступала перша Кубанська кавалерійська бригада, яка сіяла серед місцевого населення страх і паніку. Як потім виявилось, ця бригада діяла під лозунгом: «За більшовиків без комуністів». Доречно сказати, що ця бригада під Києвом була роззброєна.

Військову частину, представники якої були в Миронівці, ми догнали на станції Гребінка, передали їм коней, а самі товарними поїздами відправилися в Київ. Але добиратися туди прийшлося поодинокі, так як усі поїзди були переповнені евакуйованими...»(123). Нечисленні джерела зберегли уривчасті відомості про важкі ар'єргардні бої поодиноких більшовицьких військових частин з наслідуючими денікінцями. Зокрема, поблизу с. Жовнино відбулася запекла сутичка між білокозакським роз'їздом та окремим кавалерійським ескадроном під проводом "товариша Рудольфа", що прикривав евакуацію із Новогеоргіївська радянських установ у напрямку Градизьк - Золотоноша - Київ.

Виходячи з наявних джерел можна припустити, що Новогеоргіївська, Миронівська, Павлівська та Стецівська волості були зайняті військами 2-ої Терської пластунської бригади генерал-майора В. Білогорцева. Спроба командування правобережної бойової дільниці більшовицької 12-ої армії (командуючий дільницею Лукін) силами 4-ої стрілецької дивізії закріпитися на рубежі Чигирин – Фундуклівка – Новомиргород з подальшим переходом у контраструп в напрямку Знам'янка та Помічної завершилася нищівною поразкою(124). Протягом другої половини серпня 1919 року більшовицькі війська залишили Єлизаветградщину та Черкащину.

Нетривалий «денікінський» період крайової історії залишив по собі обмежену документальну базу. Одним із джерел з даної теми є примірники «Херсонских губернских ведомостей», що зберігаються у фондах Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гончара.

Вища громадська влада належала новопризначеному херсонському губернаторові генерал-майору російського Генштабу Володимиру-Карлу Сигізмундовичу де Вейлю. Згідно з «Тимчасовим Положенням про громадське управління містами і містечками, що знаходяться під Верховним Управлінням Головнокомандуючого Збройними Силами на Півдні Росії» він мав право призначати та знімати з посад повітових начальників, міських голів, членів тимчасових земських управ тощо. Про це свідчить повідомлення наступного змісту:

«Приказом губернатора от 17-го октября 1919 года, за смертью Новогеоргиевского городского головы Ивана Михайловича Тищенко, впредь до созыва Новогеоргиевской городской думы и выбора должностных лиц городского общественного управления, на основании правил об упрощённом управлении городским хозяйством, утверждённых Главнокомандующим Вооружёнными Силами на Юге России 6 марта 1919 г., назначается Новогеоргиевским городским головою Сергей Иванович Нестеров; член Новогеоргиевской городской управы Трифон Герасимович Николаенко, согласно просьбе, освобождается от должности, вместо него членом названной управы назначается Никита Ефимович Фёдоров»(125).

Погіршення стратегічного становища Добровольчої Армії восени 1919 року відбулося у зростанні впливу головноначальствующого та командуючого військами Новоросійської області генерал-лейтенанта М.М. Шиллінга. Оперуючи значними військовими силами (4-а піхотна та Чеченська кінна дивізія, Слов'янський стрілецький та Кримський кінний полки) цей воєначальник намагався приборкати повстанський рух та селянські заворушення, викликані зловживаннями повітової та волосної адміністрації та не вирішеністю аграрного питання(126).

Привласнена селянами поміщицька земля тимчасово залишалася у їхньому користуванні за умови виплати компенсації у розмірі 200 карбованців за десятину, тобто на правах довгострокової оренди. Крім цього, колишні землевласники мали право на частину зібраного врожаю у розмірі 1/5 зернових та 1/10 коренеплодів(127). Розглянути та задовольнити у разі потреби претензії селян щодо заповіданих регулярними частинами Добровольчої Армії збитків мала губернська ліквідаційна комісія на чолі з уповноваженою особою генерала Денікіна І. Ронжиним. Серед інших напрямків діяльності військової адміністрації варто виділити:

- реквізиції військового обмундирування, білизни, взуття та сукна казенного зразку у населення;(128)
- передавання на розгляд польових судів справ по звинуваченню у вбивстві, розбої, підпалі, грабїжництві;
- відміна державної монополії на хліб;
- введення «сухого закону»;(129)
- примусова мобілізація місцевого населення до військових лав;
- боротьба зі спекуляцією.(див. Додаток 8)

Таким чином, восени 1919 року на території нашого краю було встановлено досить жорсткий адміністративний режим з елементами військової диктатури. Його непривабний підспідок схарактеризував у своїх спогадах генерал О. Лукомський: «...К сожалению, при продвижении Добровольческой Армии на север... были случаи, когда помещики, под прикрытием войск и при помощи сочувствовавших им офицеров и местной администрации, не только сами отбирали у крестьян скот и инвентарь, ограбленный в их экономиях, но и расправлялись с крестьянами, мстя за своё разорение... Надо признать, что среди назначенных начальниками губерний, а особенно начальниками уездов, оказалось много совершенно не подходящих и не соответствующих лиц. Плохой подбор служащих и ничтожное жалование, дававшееся им и обрекавшее их на полунищенское существование, привело скоро к тому, что среди младших служащих стали процветать взятки и поборы с населения... Деятельность органов контр-разведки вызывала не только серьёзные жалобы, но и всеобщее возмущение. На службу в контр-разведку ... шёл худший элемент... грабёж и взяточничество среди чинов контр-разведки процветали... Вследствие ненадежности снабжения и несвоевременного получения всего необходимого, командный состав армии и войсковые части прибегали к реквизициям у населения... Войска называли это «самоснабжением», а фактически, эти реквизиции превратились просто в грабёж, возбуждавший население против армии...»(130).

Утиски не могли не викликати зворотню реакцію у вигляді низки збройних виступів. Повстанський рух, спрямований проти представників повітової адміністрації та каральних військ, мав дві основні течії - національно-визвольну та пробільшовицьку і одну проміжну- анархістську(махновську). Характерною рисою першої з цих течій слід визнати певну стихійність у виникненні осередків опору. Яскравими представниками її на території Олександрійського повіту були загони отаманів Сірка і Штиля, які діяли на півночі Косівської волості (с. Срібне, Янів). В свою чергу, осередки більшовицької підпільної мережі створювалися задалегідь, за кілька тижнів до денікінського нашествия. До їхніх завдань входило поширення серед населення агітаційних листівок, скоєння диверсій на ворожих комунікаціях силами летючих загонів під проводом І. Діброви (с. Захарівка, Янів), А. Плахотнього (с. Калантаїв), В. Марченка (с. Миронівка, Талова Балка). Зокрема, партизанським загonom В.Ф. Марченка було знищено кілька військових ешелонів поблизу залізничних станцій Лікарівка й Павлиш. Взаємини між представниками обох течій будувалися за принципом: «ворог мого ворога – мій друг». Показовим в цьому відношенні є допомога, надана у листопаді 1919 року отаманом Коцуром повсталім новогеорґіївським більшовикам. Проте, ідеологічна несумісність іноді призводила до трагічних непорозумінь. Так, фіаском завершилася спроба І.Діброви укласти союз з отаманом Сірком для боротьби зі спільним супротивником. Під час перемовин представники більшовицького загону були схоплені і засуджені до страти. Іллі Даниловичу Діброві пощастило втекти з-під розстрілу. Інші ж парламентарі того зимового вечора відійшли у вічність. Покласти край партизанському рухові в межах Новогеорґіївської та Миронівської волостей мав відділок місцевої контррозвідки на чолі з офіцером Белявим. Боротьба між партизанами та карателями супроводжувалася жертвами з обох боків. Зокрема, внаслідок зрадництва були схоплені і згодом страчені у Новогеорґіївську очільники миронівського підпільного партійного комітету Л. Руденко і М. Кошман.

Маловивченою лишається тема «Махно і наш край». Вдалося встановити, що протягом незначного терміну (жовтень-листопад 1919р.) номінальну присутність махновців у краї усоблювала «Середньодніпровська група» Повстанської армії. Її особовий склад налічував 2 500 осіб. Цьому напівстихійному військовому об'єднанню, сформованому на початку жовтня 1919 року за ініціативи начальника штабу махновської армії В. Білаша, ставилося за мету ведення диверсійної кампанії у денікінському тилу. Оперативний простір дій групи простягався від Черкас до Кременчука(131). Очолив групу экс-підпоручик царської армії, георґіївський кавалер Кость Пестушко. Вихований у заможній селянській родині в кращих національних традиціях, 21-річний отаман «Блакитний» (таким було його прізвище) був «білою вороною» серед махновських польових командирів, вважаючи їх «бандою, що живе сьогоднішнім днем»(132). Фактично одразу ж у стосунках між отаманом Блакитним та емісарами Махна виникло непорозуміння, що згодом переросло у відверту конфронтацію. Далі наводиться уривок із художньо-публіцистичного роману відомого полтавського літератора Ю.Дмитренка-Думича «Український вузол», в якому міститься опис перемовин між Степовим та махновським польовим командиром Гладченком:

«...Степова дивізія повстанців Кость Блакитного отаборилася в лісах під Ново-Георґіївськом. Саме тут у повстанського комдива була призначена зустріч з командиром махновських загонів Гладченком, який мав передати йому якісь важливі накази командарма Махна...Отамани зустрілися в затишній хатині лісника неподалік однієї з махновських продуктовоїх баз, яку якраз і оберігав від сторонніх лісник – самотній п'ятидесятип'ятилітній відлюдник. Розмовляли за столом, уставленим закусками, до яких не торкалися. Як і до горілки, що спітнілим склом, по якому стікали краплі, вабила погляди. Не починали обідати, бо як тільки Гладченко переступив поріг і, виставивши охорону, залишився наодинці з Блакитним, почав кричати:

- Ти чого це не підкоряєшся наказам штабу армії?

Степовий, здивований таким початком розмови, перестав нарізати акуратними кружечками ковбасу й підвів на гостя очі:

- Це ж яким?

- А тим, що я тобі надсилаю...

Кость Блакитний справді отримав зі штабу ... кілька безглузких, на його погляд, наказів, але не розумів, чому має їх виконувати...На той час Степова дивізія підпорядковувалася Українському повстанському, який створювався зусиллями генералів УНР Юрія Тютюнника та Тиміша Гуленка.

- А чого це ти їх мені шлеш? Ти хто такий? Тебе хто наді мною поставив? – Степовий завівся.

Гладченко сів на лавку біля столу, дістав з планшетки якийсь папірець і простягнув Блакитному. Це був наказ штабу армії Махна, підписаний Білашем, про підпорядкування Степової дивізії начальнику бойової дільниці Гладченку.

У хатині лісника запанувала тиша. Степовий уважно прочитав наказ, з усіх боків обдивився аркуш паперу, на якому він був надрукований. Документ був справжнім. Підписи Білаша й начальника оперативної частини він знав. Але наказ йому не сподобався. З якою радістю він має підпорядковуватися якомусь сільському дядькові з Полтавщини...

- Вперше бачу цей наказ. – сказав Степовий. – І чим він викликаний? Я що, погано воюю?

Отаман Гладченко не був дипломатом... Тому зривався на крик, і це було його помилкою. Блакитного не так просто було залякати. Вони так ні до чого й не домовилися. Розгніваний Гладченко пригрозив Степовому трибуналом і, не доторкнувшись ні до випивки, ні до закуски, лаючись, вискочив з лісного будиночка, скочив у седло й у супроводі десятка повстанців помчався геть...»(133).

Зрештою, спільні зусилля Червоної Армії, махновців, більшовицьких підпільників та національно свідомих повстанців далися взнаки. Триумфальний похід Добровольчої Армії від Ростова до Орла обернувся на грандіозну воєнну катастрофу. Досі непереможна, на початку грудня 1919 року вона зазнала низки поразок і почала відступати по всій лінії фронту. Генерал М. Шиллінг у рапорті на ім'я командуючого Збройними Силами на Півдні Росії А.І. Денікіна від 29.01.1920р. визнавав:

«К первым числам декабря 1919 г... широкой волной развивалось повстанческое движение на правом берегу Днепра, захватившее районы Черкас, Чигирина, Кременчуга, Кривого Рога, Безнеговатого и Висунского, а также район Умани. Движение это создавало угрозу тылу войск Киевской области и быстро приближало момент полного разрыва железнодорожной связи между Правобережной Украиной и Северной Таврией (линия Долинская – Кривой Рог – Александровск) была в руках Махно и повстанцев, а линия Бобринская – Знаменка – Катеринослав проходила через районы, уже явно окружённые сетью повстанческих организаций... Усилия красных, давивших на войска Киевской области с севера, явно клонились к форсированию Днепра на участке Кременчуг – Черкассы... К 11 декабря войска Киевской области оставили переправу у Кременчуга и Черкасс и отошли на правый берег Днепра...»(134).

Свідок згадував: «Главное командование постепенно теряло из своих рук нити управления армиями; связь между высшими штабами и отдельными войсковыми частями становилась с каждым днём слабее, пока совершенно не исчезла. Каждая часть начинала действовать на свой риск и страх, отходя куда и когда угодно, не считаясь с общей обстановкой и игнорируя боевые приказы. Сыпной тиф, принявший с наступлением холода угрожающие размеры, и массовое дезертирство солдат, потерявших всякое доверие к командному составу, лишили армию боеспособности и превратили её в какой-то огромный обоз, наполненный семьями офицеров, беженцами из занятых большевиками областей, гражданскими чиновниками, эвакуируемыми вместе с отходом войск, и всяким родом постороннего люда, ничего общего с армией не имеющего и невероятно тормозящего её движение...»(135).

Ведучи ар'єргардні бої з наступаючими червоними військами, через територію Олександрійського та Єлизаветградського повітів просувалися загони генералів Салікова й Склярова. Наприкінці січня 1920 року Радянська влада у північній Херсонщині остаточно утвердилася частинами 60-ї стрілецької дивізії М.Г. Кропив'янського. В історії краю розпочалася нова доба.

Падіння одіозного денікінського режиму відродило надії ліберальної громадськості Херсонщини на конструктивну співпрацю із більшовицькою владою. Логічним було припущення, що уроки Селянської війни 1919 року змусять Всеукраїнський Революційний Комітет дотримуватися більш поміркованого курсу. Ці ілюзії відображені у резолюції, прийнятій загальними зборами херсонського осередку РСДРП 8 лютого 1920 року:

"Принимая во внимание

- 1) Что власть добровольческой армии являлась явной диктатурой помещиков и старых бюрократов, едва прикрытой лживыми демократическими "рабочелюбивыми" лозунгами,
- 2) что борьба с белой армией велась под лозунгом советской власти и нет сейчас иной силы, способной сплотить рабочих и крестьян в отстаивании их прав в борьбе с реакцией, стремящейся отнять у рабочего класса его революционные завоевания,
- 3) что по имеющимся сведениям центральная советская власть отказалась от наиболее отрицательных сторон прежнего советского режима - как чрезвычайки, смертная кара, комбеды и т.п.

Херсонская Организация РСДРП признаёт необходимым одобрить действия членов партии, принимавших активное участие в борьбе с "добровольцами" и вступивших в решительные моменты в боевые советские органы,

продолжать по мере надобности борьбу с последствиями белогвардейщины во всех её проявлениях и участвовать в строительстве советских учреждений.

Но при этом организация считает необходимым не отказываться от критики ошибочных шагов Советской власти и, в особенности, отстаивать единство социалистического фронта, нарушаемое превращением Советской власти во власть коммунистической партии, сохранение независимости от государственной власти пролетарских организаций.

Созыв в кратчайший срок правильно организованных и свободно избранных Советов рабочих и крестьянских депутатов с предоставлением им направления политической и экономической жизни страны"(136).

Проте, у датованій 22.12.1919р. інструкції Всеукраїнському за підписом Г. Петровського відверто йшлося про поновлення тактики соціального розколу, дискримінацію заможних прошарків населення, запровадження продовольчої розкладки тощо. Водночас всім радянським працівникам рекомендувалося "под страхом строгой ответственности самое бережное отношение к украинской культуре и украинскому языку..."(137).

Офіційною датою початку розбудови більшовицької влади в межах краю слід вважати 28 січня 1920 року. Цього дня було відновлено Херсонську губернію як суб'єкт української адміністративно-територіальної системи. Щоправда, губернський центр переносився до Миколаєва. Протягом лютого-місяця були ліквідовані всі реліктові інституції місцевого самоуправління - земські думи, міські управи тощо. Про настрої службовців напередодні розпуску установ свідчить лист до Миколаївського ревкому помічника завідуючого губернською радою народного господарства Ю.Єрва:

"В работе там (у губернській земській управі - Авт.) полнейший застой. Служащие бродят без дела по коридорам, занимаются разговорами между собой, приходят на службу, когда им вздумается или вовсе не являются, а между тем они продолжают получать жалованье, что является непроизводительной тратой народных денег, если не прямо растратой..."(138).

Номінальним очільником губернії став більшовик Петро Антонович Залуцький. Спочатку фактична влада очолюваного ним губревкому поширювалася тільки на Миколаїв з прилеглими волостями. У віддалених повітах (зокрема, у Єлизаветградському та Олександрійському) тільки-но створені за ініціативи військового комісара 60-ї стрілецької дивізії О. Орлінського волостні та сільські ревкоми були відвертою фікцією(139). Резолюції на кшталт прийнятої Олександрійським повітовим з'їздом волревкомів 10 березня 1920 року про повну підтримку населенням Радянської влади були лише спробою видати бажане за дійсне.

На підтверження далі наводяться уривки з документів Державного архіву Миколаївської області:

"Работа волысполкомов неудовлетворительна за отсутствием политработников... Уездисполком принимает меры по восстановлению телефонной связи с волостями..." (Телеграма голови Олександрійського повітового виконавчого комітету Рашевського, березень 1920 року)(140),

"...вся беда в том, что наши ревкомы разбегаются из-за отсутствия средств. Их место занимают левые эсеры..." (Стенограма розмови голови Ради Народних Комісарів УСРР Х. Раковського із завідуючим відділом управління Миколаївського губвиконкому О.В. Луговим)(141),

"...Некоторые ревкомы в северной части Александрийского уезда под давлением разбрёдшихся банд Кацуры вынуждены были прекратить свою работу. Это было вызвано тем, что члены ревкомов за всё время своего существования не получали жалованья..." (Зведення про діяльність Херсонсько-Миколаївської Надзвичайної Комісії з 15 квітня по 1 травня 1920 року)(142).

Знаходячись під постійною загрозою нападу повстанських загонів, місцеві радянські активісти вдавалися до нехитрого прийому, сутність якого виклав у своїй розвідці "Давне минуле Андрусівки" М. Караката:

"Щоб ніхто ні за що не відповідав, голову ревкому...обирали тільки на тиждень, а пізніше, щоб не скликати загальних зборів для обрання нового голови, то старий голова передавав печатку ревкому і свої повноваження своєму сусідові, а той у свою чергу передавав через тиждень своєму сусіді і так далі..."(143).

За даними сучасного українського історика В. Савченка, в першій половині 1920 року на території Олександрійського та Єлизаветградського повітів діяли великі загони отаманів А. Гулого-Гуленка(700 бійців), М. Мелашка(300), Я. Коцевого(500), С. Гризла(300), Л. Завгороднього(200), К. Колоса(250), П. Хмари(200)(144).

Характер їхніх взаємин з місцевим населенням лаконічно висловив сучасник тих подій, мешканець с.Золотарівка В. Голово: "Один прийшов, подай, інший прийшов - подай!"

Нарівні із повстанцями систематично реквізували продовольство й фураж бійці регулярних частин Червоної Армії. Неодноразово на території краю між червоноармійцями та повстанцями відбувалися збройні сутички. Так, у відомому романі Ю. Горліс-Горського "Холодний Яр" міститься опис бою військ Холодноярської республіки з більшовицькою частиною особливого призначення. Активну участь у знищенні карателів прийняли селяни Семигір'я, Стецівки та Чернечого(145).

Крім рейдуючих територією повіту повстанських загонів підірвати Радянську владу намагалися місцеві озброєні групи І. Пліненка(с.Федірки), А. Бабенка(Велика Андрусівка), І. Покотила(Янів), П. Назаренка(Мала Андрусівка). Ось як діяло, наприклад, формування Арсенія Бабенка: "Вдень вони переховувались в лісі або у родичів, а вночі піднімали стрілянина в селі, ходили по під вікнами громадян і ревкому, щоб захопити когось з адміністрації"(146).

Перспективним вогнищем антибільшовицького руху у краї могло стати село Янів. Судячи з джерел, що збереглися, в цьому населеному пункті існувало потужне національно свідоме угруповання. Недаремно саме в Янові відбулася таємна нарада повстанських польових командирів Олександрійщини. Згодом прибулий загін повітової Надзвичайної Комісії придушив зародки заколоту(147).

До боротьби із рухом антибільшовицького Опору на території Олександрійського повіту долучилися бійці 1-ої Кінної Армії. Під час маршу на польський фронт будьонівці 21-го полку 4-ої кавалерійської дивізії в 20-х числах травня 1920р. розгромили великий (близько 1,5 тис.) загін під проводом Петра Коцура. У нерівному бою, що розгорівся на теренах Стецівської волості, загинув повстанський ватажок, молодший брат прославленого отамана "Чигиринської республіки"(148).

Сам Свирид Коцур наклав головою ще за місяць до того, потрапивши у чекістську засідку(149).

До слова сказати, його стосунки із більшовиками протягом кількох революційних років відзначалися крайньою нестійкістю та частою зміною орієнтирів. Подібно до Нестора Махна, чигиринський отаман неодноразово проголошувався "союзником" Радянської влади у разі загострення ситуації на фронтах. Коли ж потреба у легкій маневровій кінноті "коцарів" зникла, партизанський очільник визнавався "зрадником" та "контролю". Проте, на відміну від гуляйпольського "батьки" Коцур був позбавлений стратегічного кругозору та лисячої виверткості. Врешті-решт ця обставина й спричинила до загибелі "останнього козака" Свирида Коцура. Йдучи по його слідах, чекісти не залишали поза увагою всі його контактні зв'язки. Саме тому у березні 1920 року з відома командуючого 14-ою радянською армією П. Мармузова агентами Особливого відділу був заарештований герой громадянської війни, новогеоргіївський військовий комісар Сергій Іванович Францин. Крім особистого знайомства з опальним отаманом, йому інкримінувалося також звинувачення у корупції на новогеоргіївських шкіряних підприємствах. На допиті 21 квітня 1920 року в'язень Францин свідчив:

"Организовал партизанский отряд по поручению ЦК КПУ с товарищами Панковым, Забелой и др. в конце ноября по ст.ст. в прошлом году мы с боем заняли Новогеоргиевск. По занятии города я, будучи командиром партизанского отряда, дал приказ о явке всех партийных товарищей для мобилизации и в то же время принимал деятельное участие в организации партийной группы.

Получив сведения, что белые наступают на занятый моим полком Новогеоргиевск, не имея в достаточном количестве вооружения, я отправился на фронт, преждевременно позвонив по телефону в Чигирин к Коцуре с просьбой о присылке мне вооружения. На другой же день я получил от Коцуры пулемёты, винтовки, патроны и 25 человек кавалерии, сумел во время отбить наступающих белогвардейцев. Таким путём я связался с Кацурой во время Деникинщины, получал от него в нужную минуту вооружение и людей. Из Новогеоргиевска никуда не выезжал до вступления Красных войск, я назначил Третьяка контролёром кожевенных заводов, так как кожа из кожевенных заводов расхищается неизвестно кем. Когда из заводов я предписывал Третьяку отпускать кожу Кацуре, так как фактически в его ведении находилась вся территория, занятая повстанцами и все предписания от него я обязан был исполнять, так как я не в силах был выступать против него за малочисленностью состава моего полка и вооружения.

Когда белые ещё были в Кременчуге, я издавал приказы о запрещении вывоза кожи из Новогеоргиевска. Никакой кожи я с Третьяком не вывозил, а когда я был в Кременчуге в гостинице "Россия", то город был уже занят Красными войсками 12 армии. В гостинице, где я остановился, ко мне пришли заводчики и лесопромышленники Гурович, Одесский, Канеля и др., которые спрашивали совета, можно ли ехать в Новогеоргиевск и не опасно ли там. Я им отвечал, что езжайте скорее домой, потому что имущество ваше расхищается самими рабочими и что пока я в городе, то ничего плохого не будет. Когда кругом ещё были белогвардейцы, я предложил тов.коммунистам организовать инициативную группу по формированию милиции. Затем я был вызван Кацурой и по приезде через три дня сообщили, что группа эта уже создана и просили моего разрешения. Утвердив и дав согласие, группа эта приступила к формированию милиции и работала до прихода Красных войск. В группе этой участвовали Панков, Локарев и др., каковых прошу допросить. Никаких распоряжений о разгоне этой группы я не издавал, ибо сам стремился к созданию порядка в городе, так как я сам не имел никакой возможности управляться всем один...

Никаких взяток я от заводчиков не брал, а наложенная мною контрибуция на имущество населения в сумме 150000 руб. расходовалась мною на выдачу жалованья и продовольствия красноармейцам.

Никаких предписаний Третьякову о выдаче моим зятям кожи я не давал.

Третьяк пользовался тем, что в случае раскрытия какого-нибудь преступления на заводе, то будет отвечать старший. Поэтому-то он действовал как хотел. Когда я узнал, что Третьяков совершает хищения кожи и получил сведения от Нискоуса и других товарищей, я Третьяка от занимаемой должности отстранил. К тому времени был создан Ревком, который выделил своего уполномоченного на заводы.

Никакой связи я с отаманом Кацурой не имел и узнал я его только тогда, когда находился в подпольной работе. Больше ничего по делу показать не могу..."(150).

9 червня 1920 року С. Францин був розстріляний у Кременчуці. (Інші документи, пов'язані зі "справою Францина" див. у Додатку 9).

Отже, тривалий час Олександрійщина та Єлизаветградщина внаслідок віддаленості від губернського центру та внутрішньополітичного хаосу становили своєрідну "порубіжну територію".

Внаслідок кількарічної руйнації у жалюгідному стані перебували заклади соціальної сфери. В якості прикладу далі наводиться текст доповіді завідуючого відділом охорони здоров'я Олександрійського повітового виконавчого комітету:

"Отдел Здравоохранения при Александрийском исполкоме по условиям времени лишён связи с уездом. Связь бывает только случайной и несистематической. Поэтому у отдела не было сведений об истинном положении лечебных учреждений, находящихся в уезде. В виду этого отделом были командированы представители в уезд для выяснения на местах положения больниц и их нужд. Доклады представителей, вернувшихся из уезда, рисуют картину полного упадка лечебных учреждений.

Здания больниц и квартиры персонала находятся в полуразрушенном состоянии и требуют большого ремонта. Нет запасов топлива и нет средств приобретать его. Таким образом, перед больницами стоит угроза испытывать зимний топливный голод. Больничные обстановка и предметы оборудования пришли в негодность, частью расхищены местным населением и проходящими войсками. Всюду в больницах испытывается большой недостаток в белье, каковое пришло в ветхость, а также расхищено населением. Инструментарий и вообще предметы медицинского снабжения частью пришли в негодность, а также расхищены населением. Есть больницы, почти не имеющие медикаментов. Нужда в лекарствах огромная и население приходится отказываться в лечении. Отсутствие средств привело к тому, что больницы существуют почти исключительно за деньги, взимаемые с больных за рецепты, а также со стационарных больных. Благодаря отсутствию связи с центром положение больниц чрезвычайно тяжёлое. Персонал чувствует себя затерянным и забытым, населению кажется, что лечебные учреждения оставлены на произвол судьбы, без всякой поддержки со стороны здравоохранения, вследствие этого население теряет доверие к больницам и не идёт им навстречу в их нуждах... Если деньги - десятки миллионов не будут опущены, то больничное дело будет обречено на гибель..." (151). (Забігаючи наперед, варто відзначити, що на початку липня 1920 року у Новогеорґіївську було відкрито амбулаторію на 10 ліжок)(152).

Безпорадність місцевих ревкомів на тлі безкарних дій "бандитських" загонів змусила П.Залуцького проголосити в губернії військовий стан(153). Наступним кроком губерньського керівництва стало проведення наради представників повітових та волосних ревкомів. Позаяк очільники Олександрійського та Єлизаветградського ревкомів проігнорували цей захід, голова губкому особисто виїхав туди з інспекторською перевіркою(154). Наслідком цього стало перерахування на адресу Олександрійського повітового виконкому 4 млн. крб(155). Наданих коштів виявилось недостатньо для нормалізації роботи місцевих радянських органів управління. У середині квітня 20-го року в Олександрії відбувся з'їзд волосних ревкомів повіту. У привітальному листі на ім'я губревкому містилося прохання про надання додаткових субвенцій(156).

Провідниками більшовицької політики на місцях стали сільські ради та комітети незаможних селян (комнезами). Згідно установчих документів сільради утворювалися в населених пунктах, де кількість мешканців сягала 300-х осіб. Від кожної сотні жителів обирався один депутат. Комітети незаможних селян були нічим іншим, як реанімованими комітетами бідноти. До кола обов'язків сільрад входили:

- охорона громадського спокою;
- агітаційна та культурно-просвітницька робота серед населення;
- облік землі та посівів;
- надання допомоги родинам червоноармійців(157).

Крім того, разом із комнезамами ради мали забезпечувати виконання продовольчої розкладки мешканцями на території села (волості). Власне кажучи, повторне її запровадження слугувало основною причиною підйому повстанського руху. Щоправда, навесні 1920 року більшовицька продовольча політика зазнала істотних змін. Усвідомивши наслідки минулорічних "перегинів", що призвели до масштабної Селянської війни, уряд Х. Раковського взяв на озброєння перевірений засіб "батога й пряника". Зокрема, розпорядженням голови Ради Народних Комісарів УСРР від 13 березня 1920 року передбачалася можливість пільгового постачання товарами першої необхідності (цукор, сіль, махорка, сірники) сіл і волостей, які вчасно впоралися з виконанням розкладки. У разі особливих успіхів місцеві активісти могли розраховувати на видачу "премій" у вигляді дефіцитних промислових товарів (цвяхи, підкови, сортове залізо, колісна мазь тощо)(158). Подібні преференції проводилися переважно за рахунок губерньських фондів. Так, джерелами зафіксовано відправлення із Миколаєва вагону з сіллю на потреби Олександрійського повітвиконкому.(159) Така увага до потреб пересічного наддніпрянського повіту пояснювалася тим, що Олександрійщина належала до числа 10 основних хлібзаготівельних районів в межах Української Соціалістичної Радянської Республіки. Узагальнюючи хід хлібзаготівель, голова Ради Української Трудової Армії Й. Сталін доповідав В.І. Леніну:

"...Заготовительная работа протекает более или менее сносно, вывоз из этих уездов хлебных запасов на места потребления (міста, залізниця, військові залоги - Авт.) значительно затруднён по состоянию транспорта и мостов, ввиду чего хлебные запасы попадают в места потребления лишь в размере 40-50%..."(160). Загальна цифра розкладки по Олександрійському повіту становила 5,5 мільйонів пудів зерна (по губернії - 29 мільйонів)(161). У разі саботажу планових поставок зерно вилучалося примусово добровольними формуваннями - продовольчими загонами. Так, протягом 28-29 червня 1920 року на території повіту діяв Олександрійський продзагін у кількості 150 бійців. Ними було реквізовано 6 175 пудів хліба(162). Неоквирані "операції" доморослих продзагонів викликали масові акції протесту, приборкані за допомоги військ ЧОН. У відповідь Миколаївський виконком розробив та оприлюднив детальну інструкцію відносно проведення розкладки у населених пунктах губернії. Далі наводиться фрагмент цього документу:

"...Мало устранить причину или повод, вызвавший необходимость подавления вооружённой рукой контрреволюционеров в данном селе, также мало изъять явных, злостных, непримиримых контрреволюционеров, которые были во главе выступления и бандитизма. За одно нужно такое село заставить выполнить сполна хлебную и мясную развёрстку, нужно его разоружить во что бы то ни стало, бандитизм и кулацкую склонность к сопротивлению революции труда нужно уничтожить и по крайней мере положить начало классовому расслоению деревни..."

Бывают случаи, что несмотря на применение силы, село отказывается выдать оружие и исполнить развёрстку...В таких случаях нужно брать достаточное количество заложников из богатеев и арестовать всех зачинщиков и держать первых до тех пор, пока продовольственная развёрстка не будет выполнена, а оружие не будет сдано, а вторых передать Революционному Трибуналу, но этого тоже бывает недостаточно, поэтому необходимо всеми силами и мерами возбудить бедноту против богатея. Для этого приходится у злостных врагов Советской власти - кулаков и контрреволюционеров конфисковать имущество и передать это бедноте, разделить конфискованный сельскохозяйственный инвентарь, телеги, плуги, бороны, лошадей и скот (без той небольшой части, которая должна поступить в счёт мясной государственной продразвёрстки). При содействии бедноты в сборе продразвёрстки, дать таковой от 10 - 25% из собранного..."(163). В інструкції також наголошувалося на неприпустимість несанкціонованих рейдів продзагонів та зайвого кровопролиття. Верховним координаційним органом з питань проведення продрозкладки у Миколаївській губернії проголошувалася Військово-Продовольча Народа(164). До неї входили голова губвиконкому Залуцький, секретар губерньського комітету КП(б)У Крижанівський, завідуючий відділом управління губвиконкому Луговий, військовий комісар Лешко, голова губерньської Надзвичайної Комісії Буров. Провідниками директиви на периферії були повітові й волосні продовольчі комітети, згодом замінені на державні заготівельні контори. Згідно наказу № 16 голови Олександрійської районної особливої військово-продовольчої комісії в придніпровській частині повіту заготівлі проводилися Павлівською (на території Павлівської, Новогеорґіївської, Миронівської та Онуфріївської волостей) та Дмитрівською (в межах Дмитрівської, Глинської, Красносільської, Стецівської волостей) заготконторами. Очоловали контори Михайло Волков та Сергій Медведєв відповідно(165). Штатний розпис заготівельних контор передбачав кошти для оплати праці роз'їзних продовольчих агентів. Ці службовці здійснювали закупівлю збіжжя у віддалених куточках повіту. В своїй повсякденній діяльності вони дотримувалися слідуєчих настанов: "1. При закупке продуктов агент должен руководствоваться прежде всего приказами, изданными по этому поводу властью. 2. Продукты стараться покупать по твёрдому ценам, выработанным Губпродкомом... 3. Цены и счета проводить через волостные ревкомы, имея постоянную связь с уполномоченным данного района. 4. В случае каких-либо сомнений или значительного повышения цен сноситься телеграфно с Заготселем Упродкома. 5. При выдаче задатков принимать расписки по установленной форме с удостоверением местной власти. 6. Договоры делать по данному образцу..."(166). Згідно з даними Державного архіву Миколаївської області, навесні та влітку 1920 року закупівельні розцінки на зерно мали такий вигляд:(167)

Назва зернової культури	Вартість (за пуд)
Пшениця	44 копійки
Жито	34 копійки
Овес	34 копійки
Ячмінь	31 копійка
Просо	41 копійка
Гречка	45 копійок

У свою чергу, бакалійні та мануфактурні товари відпускалися за такими цінами:(168)

Назва товару	Відпускна (за пуд у карбов.)	Собівартість
Сіль мелена кримська	60	45
Сіль крупна	40	30
Мазь колісна	90	72
Мило	640	480
Цукор-пісок	720	600
Цукор-рафінад	1000	800
Щілок	60	48
Олія соняшникова	380	300
Дьоготь	75	60
Чай фруктовий	540	480
Чай справжній	2320	1920
Махорка	840	672
Сірники	8 (за коробок)	7

Назва мануфактурного товару	Вартість (у карбованцях)
Ситець 4/4	13 карб. 28 коп.
Полотно 4/4	14 карб. 75 коп.
Полотнина	14 карб. 75 коп.
Бумазея	14 карб. 75 коп.

Певна дециця вилучених у Новогеоргіївській волості харчів надходила до міського підвідділу розподільного відділу Олександрійського повітового особливого військового продовольчого комітету.(169) Одержати "класовий пайок" мешканці могли виключно при наявності продовольчих карток у розмірах, передбачених відповідними циркулярами наркомату продовольства УСРР.

Норми постачання населення міст України навесні 1920 року наводяться за даними Миколаївського обласного архіву.(170)

Продукти	Загальногромадський (день)	Загальногромадський (місяць)	Група «А»(робітники) ден.	Група «А» (місяць)	Група«Б» (службовці) ден.	Група «Б» (місяць)	Діти 1-5 років (ден.)	Діти 1-5 років (місяць)	Діти 5-16 років (ден.)	Діти 5-16 років (місяць)
Хліб печений	1/4 ф.	7 1/2 ф.	3/4 ф.	22 1/2ф.	1/2 ф.	15 ф.	3/4 ф.	22 1/2 ф.	1 ф.	30 ф.
М'ясо(риба)				7 1/2ф.		5 ф.		5 ф.		7 1/2 ф.
Крупи				3 ф.		2 ф.		2 ф.		3 ф.
Жири				1 ф.		2/3 ф.		2/3 ф.		1 ф.
Картопля		5 ф.		10 ф.		7 ф.		12 ф.		15 ф.
Боби				1 1/2 ф.		1 ф.		1 ф.		1 1/2 ф.

Скарги та пропозиції населення з питань проведення розкладки у повіті розглядала колегія продовольчого комітету Олександрійського виконкому у складі 5 осіб (Зевакін-голова, Заярний, Болгар, Смірнов-члени, Фіртич-секретар). Іноді на її засіданнях обговорювалися звернення мешканців Новогеоргіївщини.

Так, на засіданні 17 лютого 1920р. було відхилено клопотання новогеоргіївської єврейської спільноти щодо одержання з повітових фондів 2 тисяч пудів пшениці для виготовлення маці. Відмова мотивувалася тією обставиною, що Олександрійська єврейська громада завчасно одержала дозвіл на заготівлю зерна для всіх іудейських общин повіту(171). 1 березня 1920 року було розглянуто прохання Глинських волосних зборів знизити показники продрозкладки на 10 564 пуда. У відповідь було запропоновано терміново приступити до виконання первісного наряду(172). Марною виявилася й спроба миронівського волосного продовольчого комітету погасити заборгованість селянам за рахунок перерозподілу продуктивних запасів білого поміщика Гальченка. Колегія заборонила будь-які самочинні експропріаторські дії під загрозою революційного Трибуналу(173). З цим "каральним мечем диктатури пролетаріату" країни були знайомі не по чути.

Доля мешканців Миронівки П. Молчанова і В. Мельникова, засуджених за торгівлю зерном у м. Крюкові, змушували їхніх земляків замислюватися про наслідки власних вчинків(174).

Втім, іноді спроби селян покращити матеріальний стан шляхом стихійної комерції завершувалися трагічно без будь-якого втручання з боку репресивних органів. Заслужений вчитель УРСР М. Караката свідчить:

"Не можна не згадати і різанини наших односельців у лісі Сішному (Довжко-Вищепанівська дача). Це було весною 1920 року. У цьому році був недорід, багато народу пухло від голоду. Щоб добути собі хоч будь-якого живлення, велика валка людей, взявши з дому останні цінні речі з пожитків, як спідниці, сорочки, кофти, піджаки, полотно тощо, рано в неділю вирушила в с. Глинськ. На світанку біля лісу Сішного їх зустріла велика банда грабіжників, завела в ліс, забрала у них речі, а людей всіх поголовно порізала. Усього загинуло близько 20 душ. Врятувався лише один хлопець років тринадцяти Мацагіря Єлизар, від якого і дізналися люди нашого села про цю страшну подію. Та обставина, що грабіжники убивали підряд усіх людей свідчить про те, що це вони робили...щоб їх ніхто не міг видати, бо вони були свої односельці і їх всі знали. Як виявилось років через 30, що це робила банда Сороки Данила і що до цієї банди входили бандити з Чернечого, Польської Андрусівки, Калантаєва і нашого села..."(175). Приборкання кримінальної стихії стало першим іспитом на міцність для новонароджених радянських інституцій. При цьому вирішального значення набувала наявність пробільшовицьки налаштованого кадрового потенціалу. За цієї умови стабілізація громадського життя ставала лише питанням часу. Показовим є приклад с. Великої Андрусівки. Спільні зусилля місцевого активу далися взнаки наприкінці липня 1920р. В одному з номерів "Известий Николаевского Губернского Исполнительного Комитета" з'явилася замітка наступного змісту:

"Крестьяне Андрусовки Александрийского уезда искоренили бандитизм, борются с дезертирством. Дезертиры являются добровольно"(176). М. Караката згадував, що згодом андрусівські активісти "взяли участь у повітових і волосних органах Радянської влади. Наприклад, А.М. Кошулька став завідувачим земельним відділом повіту, І.Г. Заєць був замісником голови повітревкому, К.В. Полтавець - завідувачим повітового відділу освіти Олександрії, потім Чигирина, а після головою конезаму в Черкасах, М.І. Коробка...став головою райвиконкому в Устинівці, В.С. Тишко став завідувачим відділом освіти і земельного відділу в Стецівській волості, а пізніше народним суддею..."(177). Підтвердженням визначальності людського чинника для соціалістичних перетворень на селі слугує приклад розвалу миронівського партійного осередку після вбивства свого керманіча В.П. Марченка. Старий більшовик потрапив у засідку поблизу села Занфірівка під час повернення із повітового центру з партією зброї для волосного загону самооборони. Разом з ним були насмерть закатовані волосний військовий комісар В.Я. Шитко та працівник волосного виконкому О.І. Шитко. Винуватець їхньої загибелі, колишній діловод миронівського волосного земельного відділу М.Твердовський, певний час переховувався у загоні місцевого "батьки" Черевячка, а пізніше оселився у Єлизаветграді за фіктивними документами, де і був заарештований.

Оскільки загал антиурядових озброєних формувань певною мірою складався із колишніх військовослужбовців Червоної Армії, в умовах війни з Польщею було визнано за доцільне розпочати широку пропагандистську кампанію з метою розколу повстанського середовища. Започаткував її IV Всеукраїнський з'їзд Рад, прийнявши рішення про звільнення з-під варті заручників та амністію для дезертирів у разі їхньої явки з повинною. На виконання цих постанов до кожної сільради Миколаївської губернії було надіслано звернення командуючого 14-ою радянською армією І.П. Уборевича:

" Слушай, дезертир !

Рассуди сам, что выгодно тебе: скрываться или прийти с раскаянием. Помни, что Советская власть предоставляет тебе пока ещё возможность искупить свою вину - и, раскаявшегося сейчас она примет тебя. но смотри же не опаздывай. Есть ещё возможность заглядеть свою вину перед рабочими и крестьянами, так иди скорей. Не ожидай, пока тебя поймают, тогда будет много хуже.

Дезертир! Вернись в честные боевые ряды!" (178).

Водночас у Харкові розпочала роботу Всеукраїнська Центральна Комісія по боротьбі з дезертирством (головуючий - Артанов). Згідно її постанови від 20.06.1920р. у всіх українських селах мали проводитися щотижневі облави на дезертирів під керівництвом голови сільради та за сприяння призначених ним дільничних фіскалів - "старших". Кожен з них виконував обов'язки наглядача у своєму мікрорайоні (5-10 хат)(179). Загальне керівництво боротьбою з "бандитизмом і дезертирством" в межах Херсонської, Одеської та Подільської губерній здійснював начальник тилу 14-ої армії діючого проти "білополяків" Південно-Західного фронту П. Мармузов. На місцях придушення повстанського опору опікувалися начальники тилу губерній та повітів у тісній взаємодії з відділками Надзвичайної Комісії і Робітничо-селянської міліції. Зокрема, в Олександрійському повіті персональну відповідальність за ліквідацію антибільшовицького підпілля несли військовий комісар Ларіонов, начальник міліції Руденко й чекістський очільник Діброва. У разі необхідності на допомогу їм мали прийти спецдірозділи ВОХР, "ЧОН", окремих батальйонів "ВЧК", армійських Особливих відділів тощо.

Подібна концентрація військових сил була зовсім не випадковою. Адже влітку 1920 року розпочалося будівництво стратегічної залізничної гілки Мерефа - Херсон. Про її важливість свідчить телеграма тимчасово виконуючого обов'язки народного комісара УСРР Грановського, у якій йдеться про "нещадну кару по відношенню до голів волосних виконкомів та сільських рад" у разі скоєння диверсій(180). До того ж, у безпосередній близькості від повітового центру продовжувала існувати легендарна Холодноярська республіка. Її польові загони неодноразово наносили дошкульні удари по більшовицьких військових комунікаціях, в тому числі й на теренах Стецівської та Новогеоргіївської волостей. В свою чергу, більшовицька влада відповідала каральними експедиціями. Одну з таких "акцій відплати" особисто очолив головний чекіст держави Ф.Е. Дзержинський. Цей маловідомий епізод громадянської війни змальовано у спогадах колишнього повстанця Михайла Дорошенка:

"...За планом ЧК чекіст Ф. Дзержинский з допомогою яничара Баліцького їздили по Україні, нищили національне українське відродження та закріплювали советську владу. Саме тепер (у травні 1920 року - Авт.) Дзержинский мав намір "очистити" Холодний Яр та всю ту округу, щоб відкрити дорогу: Новогеоргієвськ - Чигирин - Олександрівка - Сміла - Бобринська. З цією метою він побував у Кременчуці, зібрав там чекістів та червоного

війська і Дніпром на пароплавах та баржах перепливали до Новогеорґівська, де доповнив своє військо якоюсь частиною. Там же він озброївся ще двома гарматами і вирушив на села Андрусівку, Стецівку, Галаганівку та вступив до Чигирини. Був Дзержинський тут тиждень чи більше. Настановив свою владу із місцевих яничар та "вибранців божих", що люблять чужу кров, і оголосив амністію, але на оголошену амністію ніхто не з'явився. Після цього почалися арешти. По селах чекісти заарештовували запідозрених у націоналізмі людей, звозили їх до Чигирини і тут допитували...

Зібрали вони до двох десятків ні в чому невинних селян і обвинуватили їх в бандитизмі та нездачі хліба. Тут же за наказом чекіста Дзержинського кількох з них вивели на "пісок" і розстріляли, декого звільнили, а решту арештованих розстріляли, коли Дзержинський виходив з Чигирини...

Дзержинський вийшов з Чигирини і взяв напрямок на село Медведівку. План лінії оборони, відступу та обходу ворога мав кожен отаман зокрема і був готовий до зустрічі з ворогом. Але Дзержинський дійшов до Миколаївського монастиря і спинився. Даремно повстанські частини готувалися дати йому бій. Дзержинський перейшов Тясмин і не пішов на Суботів, ні на Медведівку, а звернувся на с.Адамівку, а потім на Чаплище і Подорожжя..."(181).

Не встигли відгрімити останні залпи розстрілів на Чигиринщині, як полум'я партизанської війни спалахнуло за сотні верст від бунтівної Медведівки. 12 травня 1920 року у Кривому Розі війну Радянській владі проголосив колишній голова Ганнівського волосного комітету Кость Пестушко (він же отаман "Степовий"). Протягом нетривалого часу під орудою "отамана Блакитного" (таким було його нове прізвисько) утворилося добровольче партизанське об'єднання, що одержало назву "Першої дивізії Повстанських військ Олександрійського повіту". Основними базами життя вояків були населені пункти, що свого часу слугували джерелом людських резервів для отамана Григор'єва - Верблюжка, Варварівка, Водяне тощо(182). Поява на теренах Олександрійщини загонів Блакитного співпала у часі із новим витком продовольчих ревізій, викликаних телеграмою голови українського Раднаркому Х. Раковського, надіслані до Миколаєва 7 липня 1920 року:

"До сих пор собрано и заготовлено на Украине около 15 миллионов пудов хлеба, а кроме того, ещё около трёх миллионов армейскими аппаратами, так что в общем около 18 миллионов. Но запасов у нас в наличности имеется всего около полутора миллионов, всё остальное уже давно употреблено. Так как скоро начнутся полевые работы, то перед всеми губисполкомами и парками стоит задача использовать этот короткий срок для самой интенсивной продовольственной работы. С продвижением нашей армии дальше (маются на увазі війська, що діяли проти Польщі - Авт.) её продовольственное станет ещё тяжелее, так как она будет двигаться на Западный фронт по сравнительно мало плодородным уездам. Продовольственная работа остаётся в настоящее время главной задачей, которая должна применяться..."(183).

Посилення тягару продрозкладки зумовило різке зростання антибільшовицьких настроїв серед селян повіту. У ситуації, що склалася, деякі місцеві радянські органи тимчасово припиняли своє існування.

Вже цитований І.А. Забіяка зазначав:

"Начиная с середины лета 1920 года на территории нашего Александрийского уезда и нашей волости оперировали разные контрреволюционные банды...При этом они проходили через наше село чуть ли не каждый месяц. Во всяком случае в то время работа в местных органах власти была сопряжена с большими трудностями и опасностями. И каждый раз, когда проходила через наше село банда, она приносила нам несчастье. она громила здания волысполкома, сельисполкома, уничтожала всю документацию, какая была в волысполкоме, а работники исполкома спасались бегством в лес, в огороды и яры. Как правило, банды долго в нашем селе не задерживались, так как они каждый раз почти по пятам преследовались частями Красной Армии. Это не давало им возможности долго оставаться в селе с тем, чтобы разыскать и репрессировать местных коммунистов и активистов..."(184).

Організаційно Степова дивізія складалася із кількох "курень", що діяли на автономних засадах в межах певної території. Миронівська, Новогеорґівська і Павлівська волості входили до смуги оперативних дій півторатисячного курня, яким командував С. Клепач ("отаман Палій"). У 20-х числах серпня 1920 року його бійці здійснили глибокий рейд по містах й селах Північної Олександрійщини (територія сучасних Олександрійського, Світловодського, Знамянського та Онуфріївського районів Кіровоградської області).

Із документів того часу:

"25 августа: бандитизм разрастается. В уезде оперируют 6 бандитских отрядов под предводительством атаманов Палия-Клипача,Хмары, Пубчика...

26 августа. Большая банда Клипача именуется петлюровцами. Штаб в Красной Каменке. Банда произвела налет на Новогеоргиевск. По сведениям новогеоргиевских коммунистов, прибывших в Кременчуг, Новогеоргиевск был сдан..."(185)

"26/VIII по дороге из Александрии в Онуфриевку убиты начальник 10-го района милиции Хоруженко, два милиционера, один тяжело ранен. В ночь на 26-е августа банды произвели налет на Новогеоргиевск, после продолжительного боя с Советскими частями банда отступила в направлении деревни Колоборок и Липовое.

28/VIII были отбиты также вышеозначенные деревни и банда ушла на деревню Подорожное. На станции Липово сняты два бандитских караула 7 человек. Вечером 28-го бандиты перешли в контрнаступление: после двух с половиной часового боя банда была разбита, часть до 80 человек изрублена, остальные разбежались. 28/VIII банда до 30 человек ворвалась в Звенигородский Волысполком, захватила печати, телефонный аппарат, бумаги и скрылась. В местечке Дмитриевка разгромлены Советские учреждения, захвачено до 300 голов скота. Бандитами занято село Онуфриевка, часть милиции захвачена, часть отступила. По непроверенным сведениям, бандитов в означенном районе до 2-х тысяч человек. В районах Павлыша и Лекаревки оперируют банды численностью 1000 человек. Организовано было по уезду 23 волостных и 132 сельских Комнезамостей, работало 22 инструктора. Теперь организованная работа прекратилась из-за бандитизма..."(186).

Отже, наприкінці літа 1920 року радянське державне будівництво на Олександрійщині перебувало у стані катастрофічного колапсу. Нейтралізацією впливу загонів отамана Клепача на суспільне життя у повіті переймався ревком щойно створеної Кременчуцької губернії. 15 серпня 1920 року, згідно декрету Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад до її складу увійшли 6 повітів: Золотоніський, Кременчуцький, Хорольський, Черкаський, Чигиринський та Олександрійський(187). Протягом двох наступних років голова губревкому Пугачевський та його заступник Арбузов доклали чимало зусиль для подолання повстанського опору та стабілізації економіки нашого краю. Проте, період остаточної більшовицької перемоги та зміцнення нових соціальних відносин у придніпровських волостях Олександрійщини лишається поза рамками даного дослідження.

Додаток 1

Список волостей Олександрійського повіту

(станом на 1.1.1917 року)

Аджамська, Бандурівська, Богоявленська, Боковська, Браїлівська, Братолобівська, Верблюзька, Глинська, Дмитрівська, Звенигородська, Єлисаветградківська, Іванківецька, Косівська, Краснокам'янська, Красносільська, Миронівська, Мошоринська, Мойсеївська, Новгородківська, Новогеоргіївська, Новопразька, Новостародубська, Онуфрївська, Оситнязька, Петрівська, Покровська, Світлопільська, Стецівська, Суботівська, Федварська, Федорівська.

Додаток 2

Структура населення північних волостей Олександрійського повіту Херсонської губернії станом на 1 січня 1917 року згідно з даними Всеросійського сільськогосподарського перепису

Глинська волость

№	Название населенного пункта	Число нал. хоз-в	Число душ муж.пол	Число душ жен.пол	Всего	Расстояние от ближайшего селения
1	д.Авраховка*	52	122	148	270	
2	Андрусовская казен. обр. ст.	14	45	45	90	1 в. от дер.Ляхово
3	д.Анновка*	32	67	102	169	
4	д.Арсеньевка(Веселин.)* д.Арсеньевка(Чорбы)*	64	131	190	321	
5	х.Безрадецкого Д.Н.	89	224	272	496	
6	х.Биркина А.Г. х.Биркина Г.П.	1	11	2	13	Вблизи д.Авраховки (100 саж) Зв.от Арсен.(Чорбы)
7	х.Биркина П.Г.	1	5	7	12	**
8	х.Бондаренко на	1	3	4	7	**
9	земле Новогеоргиевского лесничества	1	1	2	3	
10	эк.Вуич А.Н. с.Глинск* с.Григорьевка*	1	2	8	10	5в. от с. Глинск Зв. от с. Семигорье
11	х.Грузиных Е. и А.	1	15	18	33	
12	х.Долгой М.А.	573	1 274	1 705	2 979	
13	д.Еремовка*	183	413	516	929	1в. от Петро-Иванов.
14	Жабклицкое товарищество д.Кобзаревка	2	9	5	14	(Золот.) Зв.от д.Арсен.(Весел.)
15		1	5	5	10	
16		81	192	254	446	
17	д.Константиновка* д.Ляхово*	20	57	67	124	
18	х.Онейцова Я.Л. х.Оново д.Петро-Ивановка(Антоновка)*	61	109	151	260	
19	д.Петро-Ивановка(Золотаревка)*	20	67	103	170	

20	д.Петро-Ивановка(Картамышево)*	32	76	109	185	1в. от с.Семигорье
21	х.Писанки В.И.	1	4	7	11	
22	х.Покотило Д.В.	22	59	72	131	
23	п.Садовая					
	д.Семигорье (Вуича)*	49	120	157	277	
	д.Семигорье (Н.Федоровка)*					
24	х.Федоренко В.Д.					
	с.Яново*	56	138	164	302	
25		10	17	24	41	Зв. от д.Арсен-Чорбы 5в. от с.Яново
		1	4	4	8	
26		1	3	3	6	
27		5	9	14	23	
28		85	204	253	457	
29		25	59	70	129	2в. от д.Арсен.(Весел)
30		1	1	1	2	
31		455	1 063	1 357	2 420	
32						

Миронівська волость

№	Название нас.пункта	Число нал.хоз.	Число душ муж.пол	Число душ жен.пол	Всего	Расстояние от ближних селений
1	х.Алексеевка (об-во хуторян)*	10	40	51	91	
2	п.Бутовский (тов-во)*	56	39	68	107	
3	х.Екатериновка (об-во хуторян)*	17	44	62	106	
4	эк.Кодинцева П.Т.	1	4	3	7	1в. от Молчановки
5	эк.Кардиналовской	1	1	1	2	-«»-
6	Д.Мало-Скелеватая*	54	147	163	310	
7	с.Мироновка*	371	887	1058	1945	
8	д.Михайловка*	6	9	15	24	
9	д.Молчановка*	96	224	284	508	
10	эк.Нестеренко А.Ф.	1	11	5	16	Зв. от Таловой Балки
11	эк.Селивановой Н.П.	1	12	21	33	-«»-
12	с.Таловая Балка*	416	1 005	989	1 994	
13	эк. Титченко М.К.	1	10	13	23	От Малой Скелеватки 1 в.

Новогеоргиевская волость

№	Название населенного пункта	Число наличн. хозяйств	Число муж.пол душ	Число жен.пол душ	Всего	Расстояние от ближайшего селения
1	д.Бабиновка*	31	99	103	202	
2	д.Бабичевка*	60	184	182	366	
3	д.Бондаревка*	22	38	62	100	
4	п.Бугроватый*	42	122	120	242	
5	д.Булаевка(Гречен.)*	40	97	111	208	
6	д.Булаевка(Макар.)*	18	56	55	111	
7	эк.Гангелова С.Н.	1	24	9	33	От Скубиевки 1 в.
8	эк.Долгого П.М.	1	10	11	21	От Никольского 1 в.
9	с.Золотаревка*	544	1 570	1 589	3 159	
10	п.Непрасовка*	17	48	53	101	
11	с.Никольское*	353	1 038	1 079	2 117	
12	с.Крылов	971	1 803	2 613	4 416	
13	Ново-Георгиевская казенно-оброчная ст.	11	31	40	71	От Ревовки 4 в.
14	д.Пеньковка*	10	13	22	35	
15	д.Перекрестовка*	17	55	52	107	
16	м.Ревовка*	251	599	779	1 378	
17	д.Сакиновка*	9	22	27	49	
18	д.Скубиевка*	92	182	267	449	
19	с.Табурище*	720	1 681	2 076	3 757	
20	д.Тясминка*	14	29	29	58	
21	эк.Хорват М.Н.	1	3	6	9	От Ревовки 1 в.
22	х.Черниковка*	13	39	43	82	

Павльская волость

№	Название населенного пункта	Число хозяйств налич.	Число муж.пол душ	Число жен.пол душ	Всего	Расстояние до ближайшего селения
1	с.Браиловка*	283	581	795	1 376	
2	с.Белецковка*	258	657	799	1 456	
3	х.Велецкой*	1	4	2	6	От Белецковки 1 в.
4	х.Жукова Т.Г.	1	7	13	20	От Сметановки 1 в.
5	х.Кругановский(Моисеева)	1	36	34	70	От Павлыша 3 в.
6	эк.Лисогорова(аренд.Панченко)	1	8	11	19	От Павлыша 4 в.
7	х.Льсой А.Е.	1	5	3	8	От Сметановки 1 в.
8	эк.Любовича Ф.Т.	1	87	165	252	От Сметановки 1 в.
9	д.Павловка*	144	479	403	882	
10	с.Павлыш*	750	1 804	2 110	3 914	
11	с.Свинарка*	142	471	447	918	
12	д.Скалевая*	202	519	620	1 139	
13	д.Сметановка*	123	296	418	714	
14	д.Турунжевка*	72	177	213	390	
15	х.Ханько С.Я.	1	8	2	10	От Белецковки 3 в.

Іванківецька волость

№	Название населенного пункта	Число налич.хозяйств	Число муж.пол душ	Число жен.пол душ	Всего	Расстояние до ближайшего селения
1	эк.Августиновича П.П.	1	17	8	25	5 в. от с.Иванковцы
2	х.Бабак С.Ф.	1	1	2	3	- -
3	х.Бабенко Ф.Мак.	1	8	13	21	Близ д.Арсеньевки
4	х.Бранопольского Л.М.	1	3	5	8	
5	эк.Бродовской Н.К.	1	3	2	5	4 в. от с.Яново
6	х.Григорьева М.Н.	1	4	1	5	
7	х.Григорьева Н.А.	1	1	2	3	
8	х.Джулая Аф.Д.	1	2	2	4	
9	х.Жлобинского П.Ф.	1	3	3	6	
10	с.Иванковцы*	818	1 686	2 347	4 033	
11	х.Карпенко Саввы	1	2	2	4	
12	х.Кирнос М.Изр.	1	1	-	1	
13	Киевское товарищество	10	35	36	71	
14	х.Клен Аф.Кодр.	1	1	1	2	
15	х.Кравченко И.Ф.	1	4	2	6	
16	х.Красноштан И.Г.	1	1	8	9	
17	х.Лубенец Ал.Як.	1	6	6	12	2 в. от Иванковцев
18	х.Мельникова Д.П.	1	1	2	3	
19	Маржановская казенно-оброчная ст.	15	39	49	88	
20	х.Островского И.Т.	1	1	4	5	
21	х.Павличенко И.Н.	1	1	3	4	
22	д.Писаревка*	9	21	23	44	
23	х.Провизинова Т.С.	1	2	2	4	
24	х.Руденко Зах.П.	1	5	3	8	
25	х.Сандола Гр.М.	1	2	1	3	
26	х.Сидоренко Л.П.	1	2	4	6	
27	д.Снежково*	140	295	406	701	
28	х.Спиваковского И.А.	1	2	2	4	
29	эк.Спиваковского Л.А.	1	-	-	-	2 в. от Яново
30	х.Толчинского Як.Л.	1	1	-	1	
31	м.Федорки*	206	509	621	1 130	
32	с.Федоровка (Ефимовка)	152	372	476	848	

Косівська волость

№	Название населенного пункта	Число хозяйств налич.	Число муж.пол душ	Число жен.пол душ	Всего	Расстояние от ближайшего селения
1	с.Александровка*	139	339	421	760	
2	д.Аудиторовка*	37	91	117	208	
3	х.Аудиторовцев	28	83	98	181	
4	с.Березовка (Орляя)*	133	490	482	972	
5	х.Березовская № 2 казенно-оброчная ст.	11	34	41	75	

6	х.Березовцев	44	126	154	280	
7	х.Воловиков	3	10	14	24	
8	х.Волче-Косовская дача	1	3	3	6	
9	п.Воробьевка*	48	111	151	262	
10	д.Доброполье*	16	63	75	138	
11	д.Екатеринополье*	65	144	209	353	
12	д.Занфировка*	34	86	110	196	
13	д.Захарьевка*	74	158	195	353	
14	д.Катериновка*	93	206	300	506	
15	д.Константиновка*	135	296	406	702	
16	ст.Користовка Южной ж.д.	30	56	81	137	
17	с.Косовка*	707	1766	2293	4059	
18	д.Лазарополье*	92	211	282	493	
19	ст.Лекаревка	10	28	29	57	
20	железнодорожные будки на перегоне Лекаревка-Користовка	14	48	45	93	
21	эк.Любченко	1	53	185	238	От ст.Лекаревки 1 в.
22	д.Малая Березовка*	55	116	147	263	
23	х.Медвежье	8	23	32	55	
24	п.Ново-Александровка(Солдатский)	25	54	63	117	
25	х.Медеровцев	16	51	60	111	
26	х.Парны	3	10	12	22	
27	хутор при Александровке	2	5	3	8	
28	с.Протопоповка*	562	1 450	1 701	3 151	
29	д.Серебряная*	121	293	363	656	
30	х.Сотницкий(Байдака)	1	14	18	32	От ст.Лекаревки полверсты
31	х.Хомецкого	1	6	5	11	От д.Аудиторки 2 в.

Стецівська волость

№	Название населенного пункта	Число налич.хозяйств	Число муж.пол	Число жен.пол	Всего	Расстояние от ближайшего селения
1	д.Александровка*	17	33	39	72	
2	п.Алексеевка(об-во хуторян)*	8	12	25	37	Вершацкая ст.
3	с.Андрусовка*	847	1 949	2 582	4 531	
4	сторожевые будки в казенных лесных дачах	9	34	31	65	
5	с.Вершацы	604	1 239	1 540	2 779	
6	х.Вершацкий	7	21	23	44	
7	с.Галагановка*	277	665	722	1387	
8	х.Дейнеки С.Г.	1	1	3	4	Вблизи с.Калантаева
9	х.Дейнеки М.Г.	1	1	-	1	Вблизи с.Калантаева
10	х.Ирклей*	13	34	30	64	
11	с.Калантаев*	455	1 058	1 309	2 367	
12	д.Самбросовка*	44	90	114	204	
13	д.Снежкова Балка*	25	56	67	123	
14	х.Сокуренько Е.Н.	1	6	5	11	Вблизи д.Чернече

15	с.Стецовка*	833	1 838	2 123	3 961	
16	п.Трофимовка*	10	23	28	51	
17	д.Чернече	99	208	229	437	
18	д.Чигириновка*	21	55	58	113	
19	х.Чутка	7	21	28	49	

Список населенных мест Херсонской губернии. По данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916г.-Издание Херсонской Губернской Земской Управы, Александрия, 1917 год. – С.11-12, 15-18, 21-22, 28-29, 35, 40-41.

Додаток 3

Земські та церковно-приходські початкові заклади Глинської, Іванківцевої, Косівської, Миронівської, Новогеоргіївської, Павлівської та Стецівської волостей Олександрійського повіту Херсонської губернії станом на 1908-й рік

Глинська волость

№	Місце знаходження закладу	Повна назва навчального закладу	Кількість учнів
1	Глинськ	Глинське земське училище №1	87
2	Глинськ	Глинська церковно-приходська школа	99
3	Григорівка	Ластухінське земське училище №1	102
4	Яново	Янівська церковно-приходська школа	136

Іванківцевова волость

№	Місце знаходження закладу	Повна назва навчального закладу	Кількість учнів
1	Іванківці	Іванківцево земське училище №1	167
2	Сніжкове	Сніжківське земське училище	56
3	Федорівка (Юхимівка)	Федорівське (Юхимівське) земське училище	71
4	Іванківці	Іванківцівська церковно-приходська школа	98
5	Федірки	Федірівська церковно-приходська школа	61

Косівська волость

№	Місце знаходження закладу	Повна назва навчального закладу	Кількість учнів
1	Косівка	Косівське земське училище №1	157
2	Березівка	Березівське земське училище	70
3	Протопопівка	Протопопівське земське училище №1	96
4	Занфірівка	Занфірівське земське училище	31
5	Воробійовка	Воробійовське земське училище	26
6	Срібне	Срібненське земське училище	45
7	Лазарополь	Лазаропольська церковно-приходська школа	65
8	Олександрівка	Олександрівська церковно-приходська школа	46
9	Костянтинівка	Костянтинівська церковно-приходська школа	35
10	Косівка	Косівська церковно-приходська школа	53

Миронівська волость

№	Місце знаходження закладу	Повна назва навчального закладу	Кількість учнів
1	Миронівка	Миронівська церковно-приходська школа	123
2	Талова Балка	Талово-Балчанське земське училище №1	102

Ново-Георгіївська волость

№	Місце знаходження закладу	Повна назва навчального закладу	Кількість учнів
1	Табурище	Табурицьке 2-класне училище	140
2	Табурище	Табурицька церковно-приходська школа	67
3	Ревівка	Ревівська церковно-приходська школа	72

Павлівська волость

№	Місце знаходження закладу	Повна назва навчального закладу	Кількість учнів
1	Павлиш	Павлівське земське училище №1	201
2	Павлиш	Павлівська церковно-приходська школа	61
3	Браїлівка	Браїлівська церковно-приходська школа	93
4	Свинарка	Свинарівська церковно-приходська школа	61
5	Білецьківка	Білецьківська церковно-приходська школа	56
6	Скелева	Скелеватська церковно-приходська школа	33

Стецівська волость

№	Місце знаходження закладу	Повна назва навчального закладу	Кількість учнів
1	Галаганівка	Галаганівське земське училище №1	116
2	Стецівка	Стецівське земське училище №1	110
3	Стецівка	Стецівське земське училище №2	70
4	Андрусівка	Андрусівське земське училище №1	133
5	Калантаєво	Калантаївське земське училище №1	117
6	Вершаці	Вершацьке земське училище №1	83
7	Стецівка	Стецівська церковно-приходська школа	45
8	Андрусівка	Андрусівська церковно-приходська школа	81
9	Вершаці	Вершацька церковно-приходська школа	81
10	Чернече	Чернеченська церковно-приходська школа	55

“Приложения к плану введения всеобщего обучения в Александрийском уезде Херсонской губернии”, Александрия, 1908р. – С. 8-9, 11-12, 16-17, 20-21, 26-27, 32-33.

Додаток 4

Олександр Михайлович Беленкович

(Біографічна довідка)

Народився 30 березня 1897 року у багатодітній родині харківського робітника. У восьмирічному віці був зарахований на навчання до престижної гімназії. Після відрахування (за вільнодумні вислови) розпочав трудову діяльність. Змнив кілька професій (учень слюсаря, вантажник, брат милосердя). У 1915 році мобілізований до лав царської армії. За ведення антивоєнної пропаганди засуджений до смертної кари, замінені відправленням на передову. Брав участь у Брусиловському прориві, важко поранений у ногу. Повернувшись до Харкова, закінчив курси партійних агітаторів. У серпні 1917 року приймає активну участь в організації загонів Червоної Гвардії на паровозобудівельному заводі. Після Жовтневого перевороту зайняв посаду начальника штабу харківської Червоної Гвардії. Після приїзду до Харкова наркома по боротьбі з контрреволюцією В.Антонова-Овсієнка увійшов до його найближчого оточення. У січні-лютому 1918 року приймав активну участь у встановленні Радянської влади на

території Херсонської губернії. Під час громадянської війни займав важливі посади у Червоній Армії (командуючий військами П'ятигорського округу, командир Особливої бригади, начальник 1-ої Української Радянської кавалерійської дивізії та ін.). У 30-х роках ХХ-го століття очолює один з перших радянських авіаційних заводів. У липні 1937 року незаконно репресований. Страчений у 1938 році. 19 листопада 1955 року рішенням Військової Колегії Верховної Ради Союзу РСР реабілітований.

(За матеріалами, наданими Харківським історичним музеєм)

Додаток 5

Червона Гвардія та збільшовичені війська на території Херсонської губернії у грудні 1917- січні 1918 років (кількісний склад)

Назва міста	Кількість червоногвардійців	Кількість більшовизованих солдатів
Херсон	1 300	
Єлизаветград	400	
Миколаїв	3 000	2 000
Одеса	2 000	1 000
Тирасполь	200	
Всього	7 500	3 000

(За даними книги Я.Тинченка «Перша Українсько-Більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918)

Додаток 6

Дислокація австро-угорських військ на території України

Номер корпусу	Найменування дивізії	Місце знаходження штабу корпусу (дивізії)
11-й		Маріуполь
	4-а кавалерійська дивізія	Юзівка
	59-а піхотна дивізія	Олександрівськ
12-й		Катеринослав
	5-а гонведна кавалерійська дивізія	Катеринослав
	15-а піхотна дивізія	Павлоград
25-й		Жмеринка
	54-а піхотна дивізія	Вапнярка
	155-а гонведна дивізія	Проскурів
27-й		Херсон
	7-а кавалерійська дивізія	Єлизаветград
	11-а кавалерійська дивізія	Херсон
-----	2-а кавалерійська дивізія	Одеса
-----	30-а піхотна дивізія	Одеса

(Використано статтю Б.Малиновського «Німецький ORDNUNG в Україні в 1918 році // Константи. Альманах соціальних досліджень. – 1999. - №2).

Додаток 7

Звернення отамана А.Шарого - "Богунського" "К крестьянам и рабочим Украины" (фрагменти)

...Эти господа назвали себя "коммунистами" и начали грабить бедное население Украины и вывозить всё со спекулятивными целями в Россию. Таким образом, мы оказались под пятой разных присланных к нам комиссаров, которые ведут себя у нас ещё хуже, чем царские приставы. Наконец, терпение народное оборвалось и началось восстание. Во главе восстания встал Всеукраинский революционный комитет и Главный военный революционный штаб...Мы добиваемся следующего: Украина должна быть национально - культурно и экономически независимой. Что же касается федерации, то она должна быть добровольной, то есть без всякого принуждения и гнёта со стороны других наций...Вся власть на местах принадлежит рабоче-

крестьянским советам, а в центре - Совету советов без всякой партийной диктатуры. Для нас нет партии, а есть классовые интересы крестьянства и рабочих...Власть на Украине должна состоять из местных людей, то есть украинцев (всех живущих на Украине), нам не нужны оккупанты и спекулянты на коммунизме...Советская Россия нам должна помогать, но по нашему согласию и без вмешательства в наши собственные дела...Коммуны силою никто не должен насаждать. Никто не имеет права издеваться над верой народа...

(Ткаченко В. Комбриг Шарый - Богунский.//Кто есть кто. - 2002. - №2(29)

Додаток 8

Обязательное постановление Главного начальника и Командующего войсками Новороссийской области генерала Н.Шиллинга от 18 октября 1919 года

- 1) Владельцы всякого рода торговых заведений, торгующих в розницу предметами продовольствия и первой необходимости, обязаны обозначать цены на продаваемых предметах, причём цены эти должны быть обозначены цифрами, а не буквами, понятными только торговцу.
- 2) Воспрещается лицам, не имеющих оптовых фирм, заниматься продажей фактур на товары, а лицам, не имеющим торговых и промышленных предприятий покупать фактуры на товары, торговлей которыми они не занимаются.
- 3) Действительная оптовая цена товара должна подтверждаться соответствующими фактурами и при вывозе товаров из-за границы фактуры должны быть засвидетельствованы торговыми агентами Российского Правительства, а где такового нет, местными властями.
- 4) Каждое торговое предприятие обязано иметь оправдательные фактуры на приобретаемые и продаваемые товары.
- 5) Все фирмы и предприятия обязаны для контроля предъявлять торговые книги агентам Управления Торговли и Промышленности, имеющим на этот предмет специальное удостоверение от Уполномоченного Управления Торговли и Промышленности.
- 6) Воспрещается хранение товаров на дому или в каких-либо других помещениях с целью сокрытия их от продажи.
- 7) Виновные в нарушении настоящего обязательного Постановления подвергаются в административном порядке заключению в тюрьме до шести месяцев или же денежному взысканию до 20 000 рублей, если не будут подлежать по закону более строгому наказанию. ("Херсонские губернские ведомости". - 1919. - 1 ноября.)

Додаток 9 Документи зі "справи Францина"

№1 Революционный Военный Совет 14-й армии "Марта" 13 дня 1920г. № 959 В особый отдел 14-й армии

По приказанию Командарма, при сем препровождается арестованный Новогеоргиевский Военком тов.Францин. Материал ареста будет препровождён дополнительно.

№2

Д.№ 130 15/IV.1920г.
ПОСТАНОВЛЕНИЕ

1920г. апреля 15 дня, я, Военный Следователь Особотдела 14 армии Глик и имея в виду, что гр.Францину Сергею Ивановичу предъявляется обвинение в хищении кожи и связи с атаманом Коцурой.

Постановил: Мерой пресечения способов уклонения от следствия и суда впредь до окончания следственного производства по делу избрать заключение под стражу в Кременчуцкую тюрьму.

Военный следователь /подпись/

Настоящее постановление мне объявлено 1920г. апреля 15 дня. Сергей Францин /подпись/

№3

Справочный лист № 130

Предмет обвинения - разгон инициативной группы коммунистов, в умышленном хищении кожи и взяточничество.

Обвиняемые: -Францин Сергей Иванович -Третьяк Григорий Емельянович Свидетели: -Бондаренко Косьма -Нискоус Никифор -Рябошапка Степан -Полтавец Илья -Одесский Эвель -Гурович Евсель -Милютин Михаил -Пашков Семён

Мера пресечения во время ареста - заключение под стражу. Где содержится - в Кременчуцкой тюрьме. Местожительства - Новогеоргиевский исполком.

Апреля 27 дня 1920г. Военный следователь: /Подпись/

№4

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1920 года мая 8 дня я, Военный следователь РВТ 14-й Армии Н.Чернай, рассмотрев следственный материал по обвинению граждан Францина Сергея и Третьяка Григория в расхищении кожи, во взяточничестве, в разгоне инициативной группы коммунистов и связи с атаманом Кацурой,

НАШЁЛ;

1) Францин Сергей Иванович в начале февраля месяца 1919 года, когда Красными войсками был занят г.Кременчуг был военкомом и членом Ревкома г.Новогеоргиевска. Уже в этот период Францин старался всецело захватить власть в городе в свои руки. Так между Франциным и Комендантом города возникли недоразумения из-за вопроса, кто является старшим в городе: Комендант или военком. В результате этого столкновения, вскорости комендант Евсеенко был убит ночью у себя на квартире "за попытку бежать" /показания ответственных партийных работников/лист д.27/.

Во время прихода Добрармии Францин в связи с отрядом Кацуры вёл партизанскую войну против Деникинцев.

В конце ноября с уходом Деникинцев Францин командует 4-м Надднепрянским Повстанческим Полком и занимает город Новогеоргиевск. Имея начштаба Куку Бирского и назначив Комендантом города Куку Александра, родного брата Бирского, а помкомандантом своего двоюродного брата Петра Францина, Францин С. начинает свою преступную деятельность. Население и в частности еврейская община обкладывается контрибуцией

сперва в 50 000 рублей, а затем в 150 000 рублей. Эта контрибуция, собранная на содержание отряда, идёт главным образом в карман Францина, он берёт себе 107 000 рублей, красноармейцы же жалования не получают и положение последних не улучшается /показания Дикова и Третьяка/ лист д.21 и 25/. Кроме этого Франциным берутся взятки с местных кожно-промышленников и начинается широкий вывоз и продажа кож с кожевенных заводов. Стоимость забранных Франциным кож определяется свидетелем Одесским и Гуревич Шовой на сумму более двух миллионов рублей /лист д.30 и 32/. Вывезенная кожа частью продаётся обратно заводчикам, частью вывозится и продаётся на стороне, а частью привозится к зятю Францина Чернову.

Контролёром всех кожевенных заводов назначается Третьяк, ему вручаются ключи от заводов /показания Гуревича, лист д.31/, ему поручается продажа кожи Андрусовскому Обществу Потребителей. Вместе с Франциным Третьяк едет в Кременчуг, где присутствует на собрании кожно-промышленников в гостинице "Россия" у Францина. Вырученные от продажи кожи Андрусовскому Обществу Потребителей 31 800 рублей остаются на руках у Третьяка и по показаниям последнего /лист д.25/ часть этих денег расходуется на содержание отряда Кацуры.

Для этого же отряда Франциным были сделаны наряды на кожевенные заводы, и когда эти наряды не были выполнены, то были взяты с заводчиков Одесского, Гуревича и Миллютина деньги /400 000 руб./ Заведывающим хозяйственной частью отряда Кацуры Минским совместно с Франциным и Бирским /лист д.24/.

Третьяк также неоднократно получал от заводчиков денежные субсидии /показания Гуревича, лист д.30/.

Чтоб не быть стеснённым в своей деятельности Францин совместно с Кука Бирским всячески противился стремлениям инициативной группы коммунистов, организовать по уходу белых Ревком, открыто заявляя "зачем Вам Ревком, зачем Вам власть, дайте городу некоторое время оставить без власти". Когда же вернувшись с именин Кацуры Францин увидел, что за это время организовался Ревком, то немедленно разогнал его /показания Третьяка, лист д.24/.

Дважды группа коммунистов старалась организовать Ревком, дважды их разгоняли Францин и Бирский. Когда Францину указывали на безобразие и ужасы происходящие в городе, он говорил "лучше молчите, а то вам хуже будет". После долгих усилий в начале января Ревком был организован, не имея реальной силы, Ревком был поставлен перед необходимостью принятия Францина в свой состав. Вслед за тем когда была раскрыта кража кожи и начато было ведение следствия членом следкома Бабенко Францин на партийном собрании заявил, "если вы не уберёте Бабенко, то с ним будет то же, что с Евсеенко" /показания лист дела 64/. Также бывали возгласы Францина по адресу инициативной группы и Ревкома, что "я вас могу разогнать и арестовать".

В охранной роте, которую организовал Францин, он открыто агитировал среди красноармейцев против Председателя Ревкома и его членов /показания Рябошапки лист д.19, 20 и показания ответственных партийных работников лист д.29/. К Советской власти согласно показаниям Третьяка Францин и Бирский относились отрицательно ругая часто "широкомандатников" и называя членов партии "империалистами".

Новогеоргиевск в это время был охвачен грабежами и убийствами. Когда обращались к Францину с просьбой о воздействии на красноармейцев и прекращения грабежей, определённо указывая уличных грабителей, то Францин обыкновенно отвечал "это не ваше дело, я за это отвечаю" /показания Бондаренко лист д.44 и показания Локарева лист д.64, 65/.

Точно установить момент, когда порвана была связь Францина с Кацурой установить не удалось, однако согласно показаниям свидетеля Авраменко /лист д.67/ "как-то когда уже в Кременчуге был штаб 14 армии, Кацура передал мне телефонограмму, что я отпустил 30 ящиков гвоздей и 35 пудов подков, предписание это я исполнить отказался и сказал, что теперь я подчиняюсь советской власти, тогда Францин пошёл на телефонную станцию и шифрованно говорил с Кацурой, после этого я сейчас же был арестован кацуровскими солдатами, но благодаря усилиям партизан, которые при отсутствии Францина восставали и я был освобождён".

По показаниям гражданина Сидорова в тюрьме арестованный Третьяк в уборной вёл какие-то разговоры с арестованными кацуровцами.

Привлечённый к следствию в качестве обвиняемого гражданин Францин себя виновным в расхищении, в взятии взяток, в разгоне инициативной группы коммунистов и в связи с Кацурой не признал и показал:

что организовав партизанский отряд по поручению ЦК КПУ он в ноябре п/г занял город Новогеоргиевск, что никакой кожи с заводов он не вывозил и заведывал заводами Третьяк, а распоряжение об отпуске кожи давал по предписанию Кацуры, что никаких взяток он от заводчиков не брал, инициативную группу коммунистов не разгонял, а сам содействовал ей в организации власти, и что по занятии Украины Советскими войсками он уже никакой связи с атаманом Кацурой не имел.

Привлечённый к следствию в качестве обвиняемого гражданин Третьяк виновным себя в соучастии в деяниях Францина, выразившихся в умышленном расхищении кож с заводов не признал и показал:

что приехав в Новогеоргиевск в декабре п/г он был назначен Франциным контролёром кожевенных заводов. Кожу с заводов отпускал исключительно по распоряжению Францина. Получив приказания от Францина он нагрузил две подводы и привёз в Крюков, где по его же распоряжению кожа была стужена. Отправившись в Кременчуг, он нашёл Францина в гостинице "Россия", где застал его с владельцами кожевенных заводов Одесским, Гуревичем, Капелем и Миллютиным, с которыми Францин о чём-то говорил, вечером того же дня ему было приказано Франциным вернуть эту кожу владельцам, что им и было исполнено.

Получая от Францина деньги, он расходовал их на роздачу авансом в счёт жалования рабочим.

2) Подшиты в Особом отделе добавочный в деле материал добавочные листы 1-30 с документами Антонова и Гаврильева не имеют ничего общего с делом Францина и Третьяка, а, очевидно, относятся к делу 5 ремонтной комиссии /дело № 405/ бывшему тоже в следственном производстве Реввоен трибунала 14 армии.

Принимая во внимание всё вышеизложенное,

ПОЛАГАЮ: А) 1. Францина Сергея Ивановича 24 лет, как обвиняемого а) в разгоне инициативной группы коммунистов б) в связи с Кацурой в) в расхищении кож и продажи их с кожевенных заводов г) в взятничестве

2. Третьяка Григория Емельяновича 31 года, как обвиняемого в соучастии в расхищении Франциным кож и продажи их, а также в связи с арестованными коцуровцами

передать суду Реввоен трибунала 14 армии. Б) Добавочные в деле листы 1-30, как не имеющие никакого отношения к делу отделить и присоединить по принадлежности к делу 5 ремонтной комиссии.

В) Мерой пресечения до суда в отношении Францина и Третьяка оставить содержание под стражей.

Свидетели: 1) РЯБОШАПКА ИВАН МИХАЙЛОВИЧ, 26 лет, с.Андрусовка, Стецовской волости, Александрийского уезда, Херсонской губернии. 2) ДИККИЙ АНТОН ВАСИЛЬЕВИЧ, тот же населённый пункт. 3) НИСКОУС НИКИФОР РОДИОНОВИЧ, Новогеоргиевский исполком. 4) БАБЕНКО АРСЕНИЙ ПОРФИРЬЕВИЧ, член следкома при Новогеоргиевском Ревкоме. 5) ГУРОВИЧ ШАВЕЛЬ ЛЬВОВИЧ, 56 лет, Новогеоргиевский Исполком. 6) ГУРОВИЧ ОВСЕЙ ЯНКЕЛЕВИЧ, 28 лет, Новогеоргиевск, 7) ОДЕССКИЙ ЕВЕЛЬ, 45 лет, Новогеоргиевск, ул.Торговая. 8) МИЛЛЮТИН МИХАИЛ, 23 года, Новогеоргиевск, ул.Новопроложная. 9) БОНДАРЕНКО КОСЬМА АВГУСТОВИЧ, Новогеоргиевский Исполком. 10) СИДОРОВ - красноармеец карроты Особого отдела 14 армии. 11) ПАНКОВ СЕМЁН ФЁДОРОВИЧ, 29 лет, Новогеоргиевский Исполком. 12) ЛОКАРЕВ ЛЕОНИД ГЕОРГИЕВИЧ, 25 лет, Новогеоргиевский Исполком. 13) АВРАМЕНКО ТИХОН ФЁДОРОВИЧ, 33 года, военком Новогеоргиевска. 14) ПОЛТАВЕЦ

ИЛЬЯ, Новогеоргиевский Исполком. 15) Заиц И, Новогеоргиевский Исполком.
Военный следователь Н.Чернай /подпись/
№5 ПРИГОВОР

Именем Российской Социалистической Федеративной Советской Республики июня 6-7 дня 1920 года Выездная сессия Революционного Военного Трибунала 14 Армии в составе председателя ШАРГЕЯ, членов ЕГОРОВА и ГЕНИОНДРИНА при секретаре МАНОХИНЕ, слушал по обвинению гражданина ФРАНЦИНА СЕРГЕЯ 1) - в разгоне инициативной группы коммунистов, 2) - в связи с атаманом Кацурой, 3) - в расхищении кож из кожевенных заводов, 4) - в незаконном наложении контрибуций.
и ТРЕТЬЯКА ГРИГОРИЯ 1) - в соучастии в расхищении кожи, 2) - в связи с арестованными коцуровацами,
и установил:

- 1) - что гр.ФРАНЦИН, опираясь на вооружённую силу командуемого им полка во время партизанского захвата г.Новогеоргиевска и ухода Деникинских банд взял в свои руки всю власть в городе и всячески противодействовал организации Ревкома,
- 2) - что окружив себя родственниками и приспешниками, гр.ФРАНЦИН старался использовать своё влияние и власть с единственной целью извлечь как можно больше материальной выгоды,
- 3) - что в тот же период гр.ФРАНЦИН, являясь органической частью Коцуровщины, не признающей никакой организованной власти, в корне не пресекал все попытки партийных товарищей внести порядок в тот хаос, который творился в г.Новогеоргиевске,
- 4) - что гр.ФРАНЦИН, будучи членом Коммунистической партии, опираясь на вооружённую силу партизан, развращённых им полнейшей безосновательностью за грабежи и насилия над мирным населением, позволил себе на партийном заседании диктовать свою волю, угрожая распрями, намекая на убийство бывшего коменданта Евсеенко,
- 5) - что гр.ФРАНЦИН, будучи командирован ЦК КПУ для работы в подполье и обязанный, как коммунист в соответствии с оказанным ему доверием, показать везде и всюду пример дисциплины и организованности, первый нарушил это, противодействуя организации власти и потворствуя данной вакханалии грабежа и насилия,
- 6) - что гр.ТРЕТЬЯК, будучи тогда же и там же контролёром кожевенных заводов, помогал Францину расхищать с заводов кожу, сбывая заводчикам,
- 7) - что гр.Третьяк по собственной инициативе продал кожу обществу потребителей, присвоив себе вырученные деньги,
- 8) - что участие гр.ТРЕТЬЯКА в остальных деяниях ФРАНЦИНА ничем по суду не доказаны,
- 9) - что связь гр.ТРЕТЬЯКА с арестованными коцуоровцами ничем не установлена, а потому, руководствуясь революционной совестью и социалистическим правосознанием,

ПОСТАНОВИЛ:

1) гр.ФРАНЦИНА СЕРГЕЯ ИВАНОВИЧА, 24 лет, подвергнуть высшей мере наказания - расстрелять, 2) гр. ТРЕТЬЯКА ГРИГОРИЯ ЕМЕЛЬЯНОВИЧА, 31 года, подвергнуть лишению свободы с применением общественных принудительных работ сроком на 5 лет.

№6

№ 234 Июня 9 - 1920г. т.Руденко

С получением сего предписываю Вам немедленно привести в исполнение приговора Выездной Сессии Реввоен трибунала от 7-го с.м. сего года по делу ФРАНЦИНА СЕРГЕЯ ИВАНОВИЧА и ПОПЫТАЙЛЕНКО АНДРЕЯ СЕМЁНОВИЧА, приговорённых к высшей мере наказания - расстрелу, с точным соблюдением приказа по сему Трибуналу от 3-го ноября 1919 года за № 78 пар.1. Об исполнении донесите.

Председатель Выездсесии Реввоен трибунала 14 /Шаргей/

№7

ТЕЛЕГРАММА

Харьков из Кременчуга № 129 9/VI 15 час. 54 мин.

КОМУ: Москва, Реввоен трибуналу Республики МЕСТОЖИТЕЛЬСТВО АДРЕСАТА: Харьков - СРОЧНАЯ - КУДА: два адреса реввоен трибунала Югозападного фронта предсека

= Сын мой Сергей Иванович Францин старый партийный работник коммунист выездной сессией Реввоен трибунала штаб армии 14 шестого июня город Кременчуге приговорён расстрелу свидетели указанные сыном моим трибуналом не вызваны защита не была допущена смертью сына я старый беспомощный пролетарий лишаясь последней опоры помощи умоляю приостановить исполнение приговора передачи дела Реввоен трибуналу Югозападного фронта= Иван Францин Штамп Реввоен трибунал Получено 10/06/1920

№8

ТЕЛЕГРАММА

ВОЕННАЯ КРЕМЕНЧУГ ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ВЫЕЗДНОЙ СЕССИИ РЕВТРИБУНАЛА 14 АРМИИ ШАРГЕЮ ХАРЬКОВ 12 ИЮНЯ 1920 ГОДА СРОЧНО ТЕЛЕГРАФИРУЙТЕ ПРИВЕДЁН ЛИ ИСПОЛНЕНИЕ СМЕРТНЫЙ ПРИГОВОР СЕРГЕЕМ ФРАНЦИНЫМ Точка Нр. 4513.../

ПРЕДРЕВВОЕНТРИБУНАЛАЮГО-ЗАПФРОНТА РУТМАН

№9

ТЕЛЕГРАММА

В СЕКРЕТАРИАТ В.В.С. ЮГЗАПФРОНТА

С ПРЕПРОВОЖДЕНИЕМ НАСТОЯЩЕЙ ПЕРЕПИСКИ СООБЩАЮ, ЧТО СОГЛАСНО ТЕЛЕГРАФНОГО ДОНЕСЕНИЯ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ Р.В.Т. 14 АРМИИ ОТ 12 СЕГО МЕСЯЦА ЗА № 456 ПРИГОВОР НАД ФРАНЦИНЫМ ПРИВЕДЁН В ИСПОЛНЕНИЕ В 24 ЧАСА 9-ГО ИЮНЯ С.Г.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ (подпись) СЕКРЕТАРЬ (подпись)

№10

ЗАПРОС

В Г.П.У. г.Харьков

В дополнение к № 41/3 от 28/II-25г. ОО ОГПУ ЧФ вторично просит сообщить все имеющиеся сведения о ликвидированной особым отделом 14-й армии в 1920г. банде Коцуро, один из главарей которой Третьяк Григорий Емельянович опознан нами в Севастополе. Главари банды Коцуро, Францин и Бабенко были арестованы одновременно с Третьяком ОО 14-й армии и первые три были расстреляны, а Третьяк, по сведениям, был осуждён трибуналом на пять лет, однако, как-то наказания избежал и по проверяемым сведениям был амнистирован. Третьяк всё своё прошлое скрывал и сделал попытку вступить в ряды РКП(б), но был опознан и ныне содержится в Исправдоме. Необходимо срочно в архивах ОО 14-й армии разыскать дело банды Коцуро, по которому проходил Третьяк, каковое направить в ОО ЧФ, параллельно в архивах Кременчужского Трибунала отыскать копию приговора в отношении Третьяка Григория Емельяновича, если таковой действительно судился и выяснить обстоятельства, при которых Третьяк от наказания был освобождён, проживая с 1921г. в г.Севастополе и скрывая своё прошлое.

Третьяк житель Новогеоргиевска, уроженец с.Андрусовка.

Пом. нач. ОО ОГПУ ЧФ Баранов /подпись/ Зам. нач. 1-го отделения Ушаков /подпись/
(Галузевый Державний Архів Служби безпеки України, спр. 4789)

Примітки

1. Великая Октябрьская Социалистическая революция. Энциклопедия. / Под ред. П.А.Голуба, Ю.И.Кораблева, М.И.Кузнецова, Ю.Ю.Фигатнера. – М., 1987. – С.565.
2. Памятная книжка Херсонской губернии на 1910-й год. – Херсон, 1910. – С.141.
3. Список населенных мест Херсонской губернии. Издание Херсонской Губернской Земской Управы. – Александрия, 1917. – С.11-12, 15-18, 21-22, 28-29, 35, 40-41.
4. Движение частного землевладения Александрійского уезда в 1865-1900гг. – Александрия, 1900. – С.82, 88, 92.
5. Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1913-й год. Издание Херсонской Губернской Земской Управы. – Херсон, 1915. – С.140.
6. Ремесла и промыслы Херсонской губернии. Издание Херсонской Губернской Земской Управы. – Херсон, 1905. – С.42.
7. Емельянов В. География Херсонской губернии. – Херсон, 1914. – С.161.
8. Ремесла и промыслы Херсонской губернии... - С.32.
9. Там же., С.115-116.
10. Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1913-й год. – Херсон, 1915. – С.110.
11. Там же. – С.180.
12. Памятная книжка Херсонской губернии на 1914-й год. – Херсон, 1913.
13. Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1913-й год. – С.160-161, 168-169.
14. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 24 февраля.
15. Плешко Н. Из прошлого провинциального интеллигента // Архив русской революции. В 22-х томах. Т.9. – М.,1991. – С.201.
16. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 20 февраля.
17. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 30 марта.
18. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 29 марта.
19. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К., 1972. – С.603, 704.
20. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 15 февраля.
21. Свободное Слово (Херсон). – 1917. – 7 мая.
22. Свободное Слово. – 1917. – 9 мая.
23. Свободное Слово. – 1917. – 8 июля.
24. Свободное Слово. – 1917. – 11 июля.
25. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 12 апреля.
26. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 17 апреля.
27. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 26 апреля.
28. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 10 апреля.
29. Плешко Н. - ... // Архив русской революции. В 22-х томах. Т.9. – М., 1991. – С.202., Арбатов З. Екатеринослав 1917-22 гг.» - Архив русской революции. – Т.12. – М.,1991. – С.84
30. Бабій Б. Місцеві органи державної влади Української РСР в 1917-1920 рр. – К.,1956. – С.23.
31. Там же. – С.22.
32. Державний архів Херсонської області (ДАХО), ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.56.
33. Великая Октябрьская Социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий. В двух частях. Часть первая. Большевики во главе трудящихся Украины в период борьбы за победу Великого Октября. Февраль-октябрь 1917 года. – К., 1977. – С.198.
34. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.20.
35. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.115.
36. Великая Октябрьская Социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий. В двух частях. Часть первая. Большевики во главе трудящихся Украины в период борьбы за победу... – С.609.
37. ДАХО, ф.Р. – 1099, оп.1, спр.1, арк.31, 32, 32а.

38. Великая Октябрьская Социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий. В двух частях. Часть вторая. Большевики во главе трудящихся в период борьбы за установление Советской власти на Украине. Октябрь 1917 – февраль 1918 гг. – К., 1982. – С.213 – 214.
39. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.8.
40. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.44.
41. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. – К., 1987. – С.501
42. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.70.
43. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.126 – 128.
44. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.129 – 130.
45. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.2, арк.95.
46. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.2, арк.94.
47. Свободное Слово. – 1917. – 24 июня.
48. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.1705, оп.1, спр.7.
49. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.43.
50. Дмитренко – Думич Ю. Український вузол. Художньо-публіцистичний роман. Нашестя (Хроніка подій : від Жовтневого перевороту в Росії 25 жовтня 1917 – до державного перевороту в Україні 29 квітня 1918). Частина III. – Лубни, 2000. – С.1074-1076.
51. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.2, арк.96.
52. Великая Октябрьская Социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Хроника... - Ч.2. Большевики во главе трудящихся в период борьбы за установление... - К., 1982. – С.119, 154.
53. Дмитренко-Думич Ю. Український вузол: Нашестя. Частина III. – Лубни, 2000. – С.1163 – 1164.
54. Дубинский И. Летопись памятных дней. – К., 1967. – С.25.
55. Тинченко Я. Перша Українсько-Більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). – <http://vijsko.milua.org/Tinchenko.-IUBV.5/htm>.
56. Голос Юга (Елизаветград). – 1918. – 19 января.
57. Борці за Жовтень. Збірник коротких біографій активних діячів Жовтневої революції і громадянської війни в Одеській області. Вип.ІІІ. – Одеса, 1957. – С.25 – 26.
58. Очерки истории Кировоградской областной партийной организации. – Днепропетровск, 1981. – С.44.
59. Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Часть вторая. Большевики во главе трудящихся в период борьбы за установление Советской власти на Украине (октябрь 1917 г. – февраль 1918 г.). – К., 1982. – С.841.
60. Какурин Н. Как сражалась революция. Том 1. 1917 – 1918 гг. – М., 1990. – С.117 – 118.
61. Директивы командования фронтов Красной Армии (1917 – 1922 гг.) Сборник документов в 4-х томах. Том 1. Ноябрь 1917 г. – март 1919 г. – М., 1971. – С.94 – 95.
62. Бош Е. Год борьбы. – К., 1990. – С.278.
63. Антонов-Овсеенко В. Записки о гражданской войне. Т.2. – С.77.
64. Голос Юга. – 1918. – 21 марта(3 апреля).
65. Родной край(Херсон). – 1918. – 3 апреля.
66. Перекладено з російської за виданням. – Архив русской революции. В 22 томах. Т.1-2. – М., 1991. – С.288 – 294.
67. Вісник комісаріату Херсонщини (Херсон). – 1918. – 5 квітня.
68. Голос Юга. – 1918. – 4(17) апреля.
69. Караката М. Давня історія Андрусівки. Рукопис. (Зберігається у фондах Світловодського міського краєзнавчого музею).
70. Вісник комісаріату Херсонщини Української Народної Республіки. – 1918. – 4 лютого, Вісник комісаріату Херсонщини Української Народної Республіки. – 1918. - 27 квітня.
71. Голос Юга. – 1918. – 4(17) апреля.
72. Белан Ю. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году. – К., 1960. – С.80.
73. Малиновский Б. Німецький ORDNUNG в Україні в 1918 році. // Константи. Альманах соціальних досліджень - 1999. - № 2 (11). – С.22.
74. Дмитренко-Думич Ю. Український вузол: Нашестя. Частина III. – Лубни, 2000. – С.1172 – 1173.
75. Могилянський Н. Трагедія України (Из пережитого в Киеве в 1918 г.) // Революция на Украине по мемуарам белых. Сост. С.Алексеев. – М. – Л., 1930. – С.127.
76. Голос Юга. – 1918. – 9 января.
77. Голос Юга. – 1918. – 21 июля (3 августа).

78. Голос Юга. – 1918. – 27 июня (10 июля).
79. Голос Юга. – 1918. – 1 (14) июля.
80. Голос Юга. – 1918. – 31 мая (13 июня).
81. Херсонские губернские ведомости. – 1918. – 5 июля.
82. Детальніше див.: Тимошук О. Охоронний апарат Української держави (квітень – грудень 1918р.). – Харків, 2000.
83. Херсонские губернские ведомости. – 1918. – 6 ноября.
84. Бойова юність. – К., 1958. – С.171.
85. ДАХО, ф.Р. – 321, оп.1, спр.1, арк.20.
86. ДАХО, ф.Р. – 321, оп.1, спр.1, арк.3.
87. ДАХО, ф.Р. – 321, оп.1, спр.1, арк.17.
88. ДАХО, ф.Р. – 321, оп.1, спр.1, арк.14.
89. ДАХО, ф.Р. – 321, оп.1, спр.1, арк.4.
90. ДАХО, ф.Р. – 321, оп.1, спр.1, арк.11.
91. ДАХО, ф.Р. – 321, оп.1, спр.1, арк.24.
92. Савченко В. Двенадцать войн за Украину. – Харьков, 2008. – С.164-165.
93. Примаков В. Борьба за Советскую власть на Украине. - // Этапы большого пути. Воспоминания о гражданской войне. – М., 1962. – С.197-198.
94. Гражданская война на Украине 1918-1920 гг. Сборник документов и материалов. – К., 1967. – Т.1., кн.1. – С.552 – 553.
95. Винниченко В. Відродження нації. Частина третя. Доба гетьманщини. Розділ VII. Приглушення революції й кінець Директорії. – <http://exlibris.org.ua/vinnichenko/vin307.html>.
96. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 – серпень 1919). – К., 1962. – С.597.
97. Повний текст спогадів М.І.Савенка зберігається у фондах Олександрійського міського краєзнавчого музею ім.А.Худякової.
98. Деникин А. Очерки русской смуты. Т.5. Вооружённые силы Юга России. – <http://militera.lib.ru>
99. Радянське будівництво на Україні... - С.577.
100. Очерки истории Кировоградской областной партийной организации. – Днепропетровск, 1981. – С.58.
101. Савченко В. Измена «Батьки» Махно и «Железная метла» Л.Д.Троцкого (Причины и следствия махновского мятежа 1919 г.) <http://www.makhno.ru/st/106.pnp>
102. Советская историческая энциклопедия. Т.11. – М.,1968. – С.598 – 599.
103. Супруненко Н. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине. – М., 1966. – С.177.
104. Радянське будівництво на Україні... - С.52 – 55.
105. Там же, - С.68 – 73.
106. Оригінал спогадів І.А.Забіяки зберігається у фондах Світловодського міського краєзнавчого музею.
107. Радянське будівництво на Україні... - С.581.
108. Известия Херсонского губернского исполнительного комитета Советов. – 1919. – 4 апреля.
109. Там же.
110. <http://www.liveinternet.ru/journalshowcomments>
111. Волков С. Трагедия русского офицерства. Глава 3. Офицерство после катастрофы русской армии. – <http://militera.lib.ru/research/volkov1/index.html>
112. Деникин А. Очерки русской смуты. Т.5. Вооружённые Силы Юга России. Глава 5. Большевистское наследие в освобождённых районах. Повстанчество и махновщина. – http://militera.lib.ru/denikin_ai2/app5.html
113. Шамбаров В. Белогвардейщина. – М., 2002. – С.259.
114. Затонский В. Водоворот(Из прошлого). - // Этапы большого пути... - С.155 – 156.
115. Оригінал спогадів П.М.Сорокіна зберігається у фондах Олександрійського краєзнавчого музею ім. А.Ф.Худякової.
116. Оригінал Універсалу отамана М.Григор'єва зберігається у фондах Олександрійського краєзнавчого музею ім. А.Ф.Худякової.
117. Рак І. Історія села Калантаїв. - Світловодськ, 2000. - С.21.
118. Прізвища працівників Новогеоргіївського виконкому встановлені за спогадами Я.Кисельова.
119. Оригінал документу зберігається у фондах Світловодського міського краєзнавчого музею.
120. Коршенко В. Юність комсомольська моя(Про пережите й пройдене) // Наддніпрянська Правда. – 1987. – 18 грудня. – С.4.

121. Дмитренко-Думич Ю. Український вузол: Отаманщина. Хроніка подій з 1 травня по 15 листопада 1919 року. – Глобине, 2001. – С.455.
122. Власов А. О бронепоездах Добровольческой Армии – <http://www.dk.1868.ru/history/VLASOV 1.htm>
123. Гончаренко І. Революційна Миронівка // Наддніпрянська Правда. – 1966. – 20 вересня. – С.2.
124. Дмитренко-Думич Ю. Український вузол: Отаманщина... - С.573.
125. Херсонские губернские ведомости. – 1919. – 28 октября.
126. Волков С. – Указ.соч.
127. Херсонские губернские ведомости. – 1919. – 13 сентября.
128. Херсонские губернские ведомости. – 1919. – 8 ноября.
129. Херсонские губернские ведомости. – 1919. – 28 сентября.
130. Лукомский А. Из воспоминаний. // Архив русской революции. Т.6. – С.152 – 154.
131. Белаш А, Белаш В. Дороги Нестора Махно. – К., 1993. – С.311.
132. Коваль Р. Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу. – К., 2006. – С.83.
133. Штейнман Ф. Отступление от Одессы(Январь 1920 г.) // Архив русской революции... - Т.2. – С.87.
134. Дмитренко-Думич Ю. Український вузол: Повстанські вихори. – Кременчук, 2001. – С.688 – 690.
135. [http:// www. dk 1868.ru](http://www.dk.1868.ru)
136. ДАХО, ф.Р.-37, оп.1, спр.1, арк. 3а.
137. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919 - 1920). Збірник документів і матеріалів. - К., 1957. - С.26 - 30.
138. ДАХО, ф.Р.-37, оп.1, спр.1, арк.12.
139. ДАХО, ф.Р.-37, оп.1, спр.7, арк.41.
140. Державний архів Миколаївської області (ДАМО), ф.Р.-916, оп.1, спр.3, арк.107.
141. ДАМО, ф.Р.-152, оп.2, спр.4, арк.31.
142. ДАМО, ф.Р.-152, оп.1, спр.10, арк.13.
143. Караката М. Давнє минуле Андрусівки. - С.82.
144. Савченко В. Авантюристы гражданской войны: Историческое расследование. - Харьков, 2000. - С.236 - 237.
145. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. - Львів, 1994. - С.169 -171.
146. Караката М. Вказ.твір. - С.78.
147. Журавський В. Іванівка (Янів). Нариси з історії села. - Світловодськ, 2000. - С.32.
148. Будённый С. Пройденный путь. Книга вторая. - М., 1965. - С.66 - 67.
149. Савченко В. Авантюристы гражданской войны... - С.220.
150. Галузевий державний архів Служби безпеки України, спр. 4789.
151. ДАМО, ф.Р.-76, оп.1, спр.22, арк.44.
152. Известия Николаевского губернского исполнительного комитета. - 1920. - 4 июля.
153. Известия Николаевского губернского революционного комитета. - 1920. - 17 февраля.
154. ДАМО, ф.Р.-152, оп.2, спр.4, арк.6.
155. ДАМО, ф.Р.-152, оп.2, спр.4, арк.3.
156. Крестьянская беднота (Николаев). - 1920. - 16 апреля.
157. Крестьянская беднота. - 1920. - 19 апреля.
158. ДАМО, ф.Р.-1126, оп.1, спр.18, арк.56.
159. ДАМО, ф.Р.-916, оп.1, спр.3, арк.178.
160. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919 - 1920)... - С.82.
161. Известия Николаевского губернского исполнительного комитета. - 1920. - 27 августа.
162. ДАМО, ф.Р.-916, оп.1, спр.3, арк.227.
163. ДАМО, ф.П.-26, оп.1, спр.2, арк.3.
164. ДАМО, ф.П.-26, оп.1, спр.24, арк.6.
165. ДАМО, ф.Р.-1126, оп.1, спр.18, арк.37.

166. ДАМО, ф.Р.-1126, оп.1, спр.18, арк.39.
167. ДАМО, ф.Р.-1126, оп.1, спр.18, арк.7
168. Там же.
169. ДАМО, ф.Р.-1126, оп.1, спр.18, арк.31.
170. ДАМО, ф.Р.-1126, оп.1, спр.18, арк.2.
171. ДАМО, ф.Р.-1126, оп.1, спр.18, арк.11.
172. ДАМО, ф.Р.-1126, оп.1, спр.18, арк.19.
173. Там же.
174. Там же.
175. Караката М. Вказ.твір. - С.82.
176. Известия Николаевского губернского исполнительного комитета. - 1920. - 24 июля.
177. Караката М. Вказ.твір. - С.74.
178. Известия Николаевского губернского исполнительного комитета. - 1920. - 8 июля.
179. ДАМО, ф.Р.-152, оп.2, спр.19, арк.1.
180. ДАМО, ф.Р.-152, оп.2, спр.4, арк.14.
181. Дмитренко-Думич Ю. Український вузол: Вогонь Холодного Яру. Роман-хроніка (1 березня - 22 листопада 1920 року). - Кобеляки, 2001. - С.342 - 343.
182. Коваль Р. Коли кулі співали... - С.84 - 86.
183. ДАМО, ф.Р.-152, оп.2, спр.4, арк.11.
184. Друкується за рукописними спогадами І.А.Забіяки.
185. Державний архів Полтавської області, ф.Р.-2289, оп.1, арк.4.
186. Дмитренко-Думич Ю. Український вузол: Вогонь Холодного Яру. - С.770 - 771.
187. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919 - 1920)... - С.477 - 478.